

ISSN:2602-2524 E-ISSN:2602-2443

lectiō

JANUARY 2019 - VOL.3 - NO.1

socialis

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

lectiō socialis

EDITOR-in-CHIEF **Emrah Konuralp**

EDITORS

Bistra Vassileva, Associate Professor at University of Economics - Varna, Bulgaria
Ersin Erkan, Professor at Bingöl University
Hüdayi Sayın, Assistant Professor at Istanbul Yeni Yuzyil University, Turkey
Sue L. T. McGregor, Professor Emerita at Mount Saint Vincent University, Canada

ADVISORY BOARD

Ahmet Özcan, Assistant Professor at Gedik University, Turkey
Andrzej Piotrowski, Assistant Professor at Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa, Poland
Arzu Ergen, Professor at Istanbul University, Turkey
Barış Erdogan, Professor at Uskudar University, Turkey
Burak Küntay, Professor at Bahçeşehir University, Turkey
Bülent Şener, Assistant Professor at Karadeniz Technical University, Turkey
Can Bilgili, Professor at Hasan Kalyoncu University, Turkey
Cristoph Giesel, Professor at Friedrich-Schiller-Universität Jena, Germany
Emine Akçadağ Alagöz, Assistant Professor at Gelisim University, Turkey
Emre Ergüven, Assistant Professor at Beykoz University, Turkey
Erhan Aydın, Affiliate Research Fellow at IPAG Business School, France
Gülşah Aydın, Assistant Professor at Yeditepe University, Turkey
Lale Aslan, Assistant Professor at Istanbul Yeni Yuzyil University, Turkey
Olaf Leiße, Professor at Friedrich-Schiller-Universität Jena, Germany
Reza Yavarian, Professor at Roudehen Islamic Azad University, Iran
Sait Yılmaz, Professor at Istanbul Esenyurt University, Turkey
Sevgi Kalkan, Professor at Istanbul Yeni Yuzyil University, Turkey
Sonat Bayram, Assistant Professor at Trakya University, Turkey
Tülay Yıldırım, Assistant Professor at Istanbul Medeniyet University, Turkey

LAYOUT EDITOR **M. Ada Özdil**, Marmara University, Turkey

Yayıncı **İstanbul Umut Hareketi Derneği**
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü **Emrah Konuralp** İmtiyaz Sahibi **Hasan Fehmi Ata**
Yayın Türü **Yaygın Süreli Dergi, e-Dergi**
socialis@lectio.info Sertifika No: **35881**

ISSN:2602-2524 e-ISSN:2602-2443

lectio socialis

Aziz Mahmut Hüdayi Mh. Halk Cd. No 50/B Üsküdar/İstanbul TÜRKİYE

www.dergipark.gov.tr/lectio

www.lectio.info

REFEREES OF THE ISSUE

Aykut Taner Güner

Emrah Konuralp

Hasan Mert

Hüdayi Sayın

Neylan Ziyalar

Pelin Yantur

Poyraz Gürson

Sait Yılmaz

Sonat Bayram

Şayan Ulusan

lectio socialis

is a refereed journal.

Biannually published (January-July).

Manuscripts can be submitted in English or Turkish languages.

No parts of this publication may be reproduced, copied or transmitted without the permission of the editorial board.

All rights reserved.

The moral and/or legal rights of the author have been asserted.

© Published by Lectio Press

TABLE OF CONTENTS

Research Articles

AVIATION SECURITY: ILLUSION OF SAFETY OR REALITY?	1
WOMAN LABOR FORCE IN DEVELOPMENT PLANS AND LEGAL FRAMEWORK: THE CASE OF TURKEY	9
HERMES'S JOURNEY FROM THE ANCIENT EGYPTIAN AND HELLENISTIC WORLDS TO THE WORLD OF ISLAM AND ANATOLIA	21
THE EFFECT OF BA'ATH IDEOLOGY ON TURKISH FOREIGN POLICY	47
TRUMP'S NATIONAL SECURITY STRATEGY AND NEW RISKS THAT MAY APPEAR GLOBALLY	59
THE ADOPTION OF THE LATIN ALPHABET IN TURKEY AND ITS REFLECTIONS ON THE ROMANIA NEWSPAPER	77

Submission: 26.09.2018
Acceptance: 28.11.2018

Aviation Security: Illusion of Safety or Reality?

Sotirios Kalfoglou¹

Havacılıkta Güvenlik: Gerçek mi İllüzyon mu?

Öz

Güvenlik, insanlara sağlanan ancak aynı zamanda hissedilebilmesi gereken karmaşık bir kavramdır. Güvenlik gereksinim oranı, risk hesaplamaları ile gerçekleşirken politika oluşturmak kişi psikolojisi ve duygularını da hesaba katarak gerçekleştirilmelidir. İnsanoğlu genellikle olağanüstü risklerden korkar ve kontrol edilebilir riskler daha az korkutucu gibi görünür. Oysa gerçek risk farklı olabilir. Örneğin hava taşımacılığı sayılara bakıldığında kara taşımacılığından çok daha az risklidir ancak hava taşımacılığından korkulur. Teknoloji ve medya, risklerle ilgili insanların farkındalığını sağlayan iki önemli parametredir. ABD'de 11 Eylül saldırısının ardından havacılık ve havayolu güvenliği medyanın da katkısı ile büyük önem kazandı. Bu saldırı sonunda insanlar güvenliği garanti etmek için özgürlüklerinden dahi vazgeçmeyi kabul eder duruma geldiler. Havaalanı güvenliği 11 Eylül'den önce önemsenmeyip, yolcular için bir güvenlik tiyatrosuna benzemekte idi. Havayolu şirketleri terörist saldırıların sınırlı olduğu kanısını paylaşırlardı. 11 Eylül'den sonra ABD'de sistem kontrollü hale getirilerek 50 000 taşımacılık güvenlik görevlisi yolcuları tarar hale gelmiştir. Güvenlik sistemine kokpit kapılarının sertleştirilmesi, mürettebat-yolcu direnişi sağlanması ve federal hava kolluk kuvvetleri hizmeti eklenmiştir. Tüm bu önlemlere rağmen, mutlak güvenliğe ulaşılamaz olduğu anlaşılmaktadır, ancak her durumda, psikolojik parametrenin her zaman göz önünde bulundurulması gerektiği bir gerçektir.

Anahtar Sözcükler: Güvenlik, Risk, Havacılık, Terör, Güvenlik Tiyatrosu

Aviation Security: Illusion of Safety or Reality?

Abstract

Security is a complicated concept where people have to be secure and also feel it. Serious risk calculations determine the fact but also the feeling has to be included in the policy development. Because people are generally are scared by spectacular risks. The controllable risks seem to be less scary but the uncontrollable are considered important. Therefore, aviation is believed to be higher than the driving whereas the contrary is the reality. Technology and media are the two parameters that count for the awareness of people concerning the risks. Aviation and airline security became very important following the 9/11 attack in USA. This attack ended up with a huge crisis and people were ready to give up their freedoms to guarantee security. It is known that airport security was fragmented before 9/11. It was not practiced seriously, it resembled a security theatre for the passengers and companies believed that terrorist attacks were limited. Things have changed today. Following 9/11 the system in USA became state controlled 50000 transportation security officers are scanning passengers. Hardening cockpit doors, crew passenger resistance and federal air marshal service are added to the security system. Despite all these precautions, absolute security cannot be reached but, in any case, the psychological parameter has always to be a matter to consider.

Keywords: Security, Risk, Aviation, Terror, Security Theatre

The development in technology leads to a real time information dissemination as a result of which, the whole world is inter-connected today (Baylis, Smith and Owens, 2008). This is favourable for the humanity as for the economy, the culture and the communication. However, according to Beck, because of that very fact we all are living in a risk society (Beck, 1992). People are aware of what's happening around, and they are seriously worried even for things that have nothing to do with them personally. "The more you know the more frightened you are" (Ropeik, Gray, 2002). Based on all of the above it can be said that security is a social need with a wide network of influence to the public, the governments the private sector and certainly the individuals (Newton, Van Deth, 2010). On the other hand, the security as a concept is very complicated and a lot of parameters have to be considered while developing policies. The main

¹ Lecturer. Istanbul Yeni Yuzyil University, Department of Forensic Medicine, Istanbul, TURKEY.
sotirios.kalfoglou@yeniyuzyil.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3397-0789>

objective is to ensure that people are safe in reality, and they also feel safe psychologically (Schneier, 2009). In this paper the two fold character of security will be discussed. The main aim will be to analyse the issue practically, therefore the sticking example of 9/11 terrorist attack in the US will be used and the aviation security will be targeted. The pre and post event conditions will be contrasted concerning issues of security. The basic role of technology and media will be related to the feeling of security and the concept of risk. The essay will conclude with an analysis of the practical application of the real security and the so called security theatre.

According to Schneier “security is both feeling and reality and those two are not the same”(Schneier, 2008). To provide security, primarily the reality has to be determined. This determination is done by a risk calculation, based on various parameters and formulae. The calculation mentioned is not something new. Insurance companies reported on these calculations and estimations for years and they continue to use them today. Based on these risk calculations the needs for security are determined and models for safety and security are designed (Zack Phillips, 2007). However security is not only the reality, it includes also the feeling which is an extremely important parameter and has to be included seriously in the programming of it. This issue of feeling is complicated and it may be different for different individuals. A person can be safe in reality but he or she may feel unsafe or may be unsafe in reality but psychologically may think that is safe. (Schneier, 2008)

Some scholars say that there is no such a thing as absolute security (Zack Phillips, 2007). In order to be secure you have to compromise. You have to renounce in order to get security. You may exchange security for money (you may pay for it) or you may give up by some of your rights and freedoms. As a matter of fact we negotiate for security. The terms of this negotiation change according to circumstances and conditions. We compromise according to the importance or weight of the risk that we encounter. However as individuals we cannot always be aware of the degree of importance, the possibility of occurrence and the cost for effective overcome of a specific risk (Schneier, 2008). We cannot evaluate or understand the precise dimensions of the situation. We may underestimate a real risk and exaggerate a small risk. We can either spend extraordinary big amount of money for preventions for an unimportant risk or we may decide to spend less than the required for a serious condition.(Schneier, 2005)

The reason for such behaviour is the human psychology (Schneier, 2008). A classic example for such way of thinking is the following: All over the world a few hundreds of people lose their lives in airplane (aviation) accidents. On the other hand 40 000 people are killed in USA per year by traffic accidents. The Law Enforcement Agency in Turkey reports that this number is 10 000 for 75 million of inhabitants where as 1500 people per year lose their lives in Greece with 10 million people over all (Turkish National Police, 2013; Ministry of Public Order and Citizen Protection Greece, 2013). Nevertheless the general idea in all these three different cultures is that airplanes are more risky and people are scared when flying (Schneier, 2008; Zack Phillips, 2007).

Ropeik and Gray argue that when risks are evaluated by psychology, several parameters are seen as predominantly effective. People for example are scared by spectacular risks but common risks may be more important. The newly appearing risks are generally more effective than the risks that have been experienced earlier even if it is known that they are important. The man made risks are more scaring whereas the risks of the nature are more dangerous. We are scared about the nuclear energy and its disastrous consequences but we do not care about sun radiation and its risks. The controllable risks are less important to us than those that are uncontrollable. We are not scared from driving but we are scared when flying, we smoke happily but we seriously discuss the air pollution and its cancerous effects to our lungs. Finally human beings do not care so much about risks that include advantageous conditions for them (Ropeik, Gray,

2002). For example it is known by now that the city of Istanbul is expecting a serious earthquake within 20 years (Le Pichon, Taymaz and Sengör, 1999). Nobody seems to be effected, nobody cares about the risk and nobody leaves the city to move somewhere else, because living in Istanbul is both economically and socially advantageous. On the contrary the city gets crowded by immigration every single day (Istanbul Metropolitan Municipality, 2010). People are scared from risks that they are aware of and that they know, where as they do not care about risks that they do not have an idea (Ropeik, Gray, 2002). We are frightened by terrorism because we are informed about it. But we really do not care as much as we should about climate change because we do not know many things about it, or we do not see its consequences in the very short run (Ropeik, Gray, 2002).

There are two main parameters that affect us on the issue of awareness and scaring because of awareness. These are technology and media (Schneier, 2008). Technological advancement plays a pivotal role in information dissemination today. Starting from telecommunication up to the tools used in social media everything changes and develops based on technology. As this technology develops, it becomes much easily reached because it becomes cheaper (Newton, Van Deth, 2010). Thus people are informed about every single event in all parts of the world. Media is another very important factor that actually uses perfectly this ease and progress in communication. Media informs and affects the public based on its ideals and ideas. The basic aim of media is certainly to make profit. This means that any activity or information or any material that is attractive, therefore profit generating, is preferred by media (Nacos, 2007). Thus terror and terrorism, being interesting and attractive, is given place by media. Terrorist activities are continuously in the news. Unfortunately this way the public is fully informed and exaggeratedly aware, therefore affected and worried. Different media companies broadcast by different perspectives because one man's terrorist may be a freedom fighter for another (Martin, 2013). Thus an event may be promoted or declined according to the understanding or the sympathy of media. As result terrorism is sensational, it is valuable, media uses it and the public is informed therefore scared (Shoshani, 2008). Terror affects human beings psychologically and media uses this fact. On the contrary terror uses media because this is the best way for terrorists to reach their own targets. They spread their rhetoric by the use of media and get good advantage out of it (Weimann, Winn, 1993).

The states dealt with the issue of responding to political violence and terrorism since a very long time. Responding to terrorism today can be stated as any action taken by a targeted interest in reply to a terrorist incident or a terrorist environment (Martin, 2013).

Responding to terrorism is evaluated as counterterrorism and antiterrorism. The aim of counterterrorism is to eliminate the terrorist groups and environments. Proactive policies are developed for this and the prevention of terrorist attacks is aimed. Antiterrorism on the other hand is deterring or preventing terrorism. The methodology of use is to harden the ways that terrorists reach their targets by using security actions (Martin, 2013).

The most important parameter of counterterrorism is intelligence because the basic aim is to drive the activity profile of terrorists. This requires information gathering and analysis of data collected. When we find out who they are we are in a position to speculate about the way they will act. This way we can predict their plans and we can find out how they are organized. However exact prediction is not possible. We can have a global idea about the place and time but we cannot be certain about it (Martin, 2013). Antiterrorism is the effort to harden to the terrorists the way to reach their target. Precautions and measures are taken so that the targets will be unreachable for them. Increased airport security, deployment of security personnel, putting of crash barriers to important entrances are some examples to this type of actions (Justin

V Hastings, Ryan J Chan, 2013). However this approach is problematic because practically it is not possible to protect every single target (Zack Phillips, 2007).

As it has been mentioned in the introduction, in order to discuss whether the counterterrorism is a security theatre or not we will be focused on the example of 9/11 and the drastic measures that have been taken following the attack in aviation.

Aviation and airline security became the focal point in all security discussions following the attack (Johnston, Nath, 2004). Both counterterrorism and antiterrorism components mentioned before were thoroughly used in aviation. Aviation is a real source of income for countries. It used to be symbolically important, and it was an indication of power for countries (Johnston, Nath, 2004). The number of airplanes used to be a matter of prestige and aviation industry was an indication of development. However with globalization, the transportation developed tremendously and aviation became a very serious business. The 7% of the GDP of USA is composed of this business. Today any negative effect on aviation may be catastrophic for the economy. Therefore the issue rather than symbolic is vital (Szyliowicz, 2004). However it is really difficult to protect and provide security in aviation because of the very complex organization of it. On the other hand this sector is really very attractive for the terrorists (Schneier, 2010). It is important to analyse the applied protective method or model that is used today and question whether there is a real security system or is the whole thing composed of a theatre.

In this essay, the above mentioned questions will be approached on the basis of a case as an example.

Some of the incidents that occurred during the history of humanity are cases that have affected deeply the way of thinking and even changed the general behaviour of the public. Pearl Harbour, Titanic, Hiroshima-Nagasaki are this type cases that deeply affected humanity. One of these types of cases is the terrorist attack in USA that happened on September 11th 2001 (9/11). This attack has been named and will be known from now on as "THE EVENT". 9/11 is one of the most sticking events and the most spectacular terrorist attack of the risk society that has been fuelled by globalisation. It is the first time that planes have been used as weapons in a terrorist attack (Russell, Preston, 2004).

This event has affected almost all human beings all over the world. Specifically in western countries, lives would never be as they were before 9/11. The way that this event happened in USA, reached and affected every single country in the globalized world is obvious. 9/11 was such a vivid episode that everybody started rethinking security issue (Harris, 2002). Following that huge crisis, people were ready to give up their freedoms to guarantee security and help prevent similar situations (Martin, 2013).

After 9/11 we see no similar terrorist activities in aviation up until now. This may be because of the effective policies that have been developed or because terrorists did not plan any attacks. But the known thing is that before 9/11 the Federal Government was not ready or prepared to encounter such an attack (Frederickson, LaPorte, 2002). Numerous warnings have been made up until then in the air terror history. Russell says that something similar was obvious and expected (Russell, Preston, 2004). There is a series of examples that indicated the danger, like a Peruvian airline was hijacked in 1930, USA had 12 attacks during 1930-1967 and 22 attacks in 1968. The Palestinian terror started in 1970 and continued during 1980-1990 (Crenshaw, 1988).

In the pre 9/11 period, the airlines were undertaking the costs for the security. The airlines withdrew the security activities as soon as the effect of the attacks was softened once they did not want to lose money (Seidenstat, 2004). People were thinking that were safe and secure because of the general atmosphere that was created and they were not questioning the real

situation. Things drastically changed following 9/11. The passengers started seriously questioning the security conditions that they were subject to (Russell, Preston, 2004).

According to Barnes and Yefet the state spent quite a good amount of money prior to 9/11 for safety but this expenditure was wrong and there was also an advertisement for things that were not practically applicable for security (Russell, Preston, 2004). There were serious weaknesses present which were uncovered after 9/11 and the passengers started to ask for real security and how it is practiced. There was no individualisation for luggage, suitcases could travel without a passenger, the unattended luggage were not collected, overworked security agents were service providers and poorly trained security agents were working (Szyliowicz, 2004). Additionally they were focused on baggage rather than passengers, the primary concern of gate agents was to fill up the plain on time with no interest to security, no screening of bags was performed and no coordination was present. Inconsistency was high, late arrived passengers were not checked at all and even the airport design by itself was problematic. Inspectors reported about the danger but nobody showed an interest (Seidenstat, 2004). Yefet in an advisory report that he prepared for aviation mentions that interview with each passenger is required, only the passengers should have the right to enter the airport, the passengers that arrive from suspicious places should be re-controlled, there should be a single security system for the whole airport, the seat next to suspicious passengers should left empty and a marshal should be seated there, bags should be x rayed, and should have the right to postpone a flight in case of reasonable suspicion. None of the above was done (Russell, Preston, 2004). The only practice was to teach the crew to cooperate with terrorists, because generally the issue for the terrorist was a negotiation and the attack was terminated when the attacker received what he wanted. However cooperation appeared to be non-applicable after certain time because suicide terrorism commenced and the terrorists did not want cooperation once their ultimate goal was to die (Stewart, Mueller, 2008).

The structure of airport security was fragmented before 9/11. Security was run by airport operators, airline and Federal Aviation Administration (FAA) as tripartite. Considering that there are 400 commercial airports and more than 100 carriers in the US independently run security by all these bodies could never be effective and successful. FAA had the regulatory responsibility for aviation security. FAA was responsible from policies, regulation and inspection (Crenshaw, 1988). The major activity components that were expected from this system were the screening of passengers for weapons and explosives, the screening of luggage and cargo, and the control and security of the complete airport. Additionally the Air Marshal institution which was established in 1958 was not effective (Seidenstat, 2004).

All the regulations and inspections were to be performed by FAA however there was no possibility for success because this body had no enforcement right. The companies and the airlines did not want to obey to the FAA regulations because they were expensive and difficult. A serious underinvestment was established by the companies, even though the issue was very serious (Szyliowicz, 2004). The companies were subcontracting security service with the lowest possible cost which in turn meant lower quality of service. The security officers were unknowledgeable, untalented, careless and sometimes even people with criminal background. In this sense, the aviation security was failing under the control of the private system. Private security system can be successful and effective but it should not be cheap and it has to obey to some standard rules. It has to involve proper training and serious inspection. US aviation did not fulfil those prior to 9/11 (Seidenstat, 2004). With such low security standards they literally invited terror (Szyliowicz, 2004).

Regular risk assessments for terrorist attacks were done prior to 9/11 but the calculation mentality that was used by the private companies was not the expected. The results were showing that the risk of a terrorist attack numerically was very low. Therefore the companies were

indifferent in spending money for these calculated risks. The calculation was probably mathematically correct but the risk for a terrorist attack cannot be calculated by simple methods (Seidenstat, 2004). These attacks have very serious economic and social consequences that have to be taken into consideration. An attack like 9/11 has a worldwide impact and it affects all the aviation companies. It affects even the world economy. Thus its risk analysis cannot be limited to the understanding of individual companies (Seidenstat, 2004).

Following 9/11 US took the event very seriously from the very first moment. All flying planes were landed and no flight was allowed for 2 consequent days. This decision was very important because it affected seriously the economy. Naturally the public was scared and people started expressing their discomfort for travelling by planes. US had to take action (Schneier, 2012). According to Russell, as policy level they had to do the following:

- To prevent further impacts of terrorist activity
- To provide real security for airline passengers
- To provide a sense of security for airline passengers and prospective airline passengers
- To protect the fiscal integrity of airline industry (Russell, Preston, 2004)

Following the event the government decided to federalize the system for the application of all of the above. The whole security became state controlled and carried out centrally (Seidenstat, 2004). Transportation Security Administration (TSA) was established for this reason. TSA is a federal workforce to screen all commercial airline passengers and baggage. It has as its mission to establish guiding principles to maintain the security of the travelling public and continuously set the standard for excellence in transportation security (Transportation Security Agency). It functions under the Department of Homeland Security. TSA was decided to have its own personnel. Today 50,000 Transportation Security Officers screen more than 1.8 million passengers each day at more than 450 airports US-wide. Today, they have to screen literally everything. The screening quality is improved the employees are well trained and all the expensive screening equipment was provided by the State. The Air Marshall program decided to be run by TSA and the Department of Justice in common. The Air Marshalls can go into any domestic flight. FAA continues its research and development activity. The interesting issue is that all those points that were proposed by Yefet pre-9/11 were imposed by the state post 9/11 (Russell, Preston, 2004). By this action the State establishes real security on one hand and develops a strong feeling of security on the other because people feel safe psychologically as well (Schneier, 2012). TSA established 20 security levels 14 of them applicable pre-boarding and the rest in-flight security (Stewart, Mueller, 2008).

In this essay 3 of these levels mainly crew passenger resistance, cockpit door hardening and Federal Air Marshalls will be discussed as to whether they are security theatre or real security matters, based on a cost and benefit analysis.

Hardening cockpit doors: Prior to 9/11 it was very easy to walk in the cockpit. This was perfect for the hijackers. Door hardening is a practical measure. The control of the flight is in the pilots. This practical measure was recommended by FAA but no attempt was done whatsoever up until 9/11. Following 9/11 USA decided to harden all the cockpit doors and the amount spent for this came up to be 40 million per year (Stewart, Mueller, 2008).

Crew passenger resistance: By that we mean the cooperation of crew with passengers to overcome the power of the terrorist/hijacker. Mathematically speaking, the crew + the passengers form a much higher force than a limited number of the terrorists. Even though they have weapons, the fight with them is possible if we consider the superiority in number. (Stewart, Mueller, 2008) However this is not applicable because the public cannot accept the possibility

of leaving their security to crew and themselves. Psychologically passengers do not feel safe in this way. They are expecting more 'care' (Schneier, 2008; Zack Phillips, 2007).

Federal Air Marshall Service: Presently there are 50 000 officials flying together with passengers in domestic flights (Transportation Security Agency). Although this seems to be a big number, it is only adequate for the 5-10% of the flights. 90% of the flights do not have this service. In the meantime the cost for even this number of Marshalls is extremely high and comes up to 790 million dollars a year (Stewart, Mueller, 2008). How functional is it? Up until now it has been reported that 59 suspects were arrested by the Marshalls and none of these was related to terrorist activities (Stewart, Mueller, 2008). In any case the passengers do not know this fact and they fly with the feeling of security, believing that a Marshall possibly protects them during the flight; therefore psychologically it is extremely important (Schneier, 2008). The government does not take into account that Federal Air Marshalls are not effective and prefers to pay incredible amounts of money just to make passengers feel safe. This seems to be an irrational trade of for security. However no matter how bad the trade of is, it provides an illusion of security and safety therefore it is preferable (Schneier, 2008).

When we compare those three security measures according to Schneier's psychology of security theory we can conclude that the hardening cockpit doors and the crew passenger resistance fall into the reality of the security. Because the trade of is in an acceptable range (Stewart, Mueller, 2008). When we analyse the cost/benefit for the Air Marshall program we see that it is an irrational trade of. Therefore it is a security theatre. The governments cannot respond based solely to reality. They have to take into serious consideration the feeling as well (Schneier, 2009). Generally in responding to terrorism, to overcome the perception of fear is very important. Therefore reality and psychology become equally important.

To conclude, security has two components, mainly the reality and the feeling. It is known that security is the result of a trade of either on money or on freedoms and practically it is based on the conceptualisation of risks. The risks are evaluated according to psychological conditions. Information, awareness and the media are factors that are primarily effective. Terrorism is one of the important risks that governments have to tackle. The most striking terrorist attack of the last decades was 9/11 in USA. The pre and post-event security practices are interestingly enough completely different. Nowadays the aviation security in this country is highly centralised, federal and very seriously undertaken. Within the practices of providing security we see that even it is not cost effective, governments spend a lot of money to provide real security but also to present a security theatre for the feelings of the citizens. Although absolute security cannot be reached, the implemented model has to include the psychological component in order to be successful.

References

- Baylis, J., Smith, S. and Owens, P. (2008) *The globalization of world politics: an introduction to international relations*. Oxford: Oxford University Press.
- Beck, U. (1992) *Risk society: towards a new modernity*. London: Sage Publications.
- Crenshaw, W.A. (1988) 'Civil Aviation: Target for Terrorism', *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 498 (1): 60-69.
- Frederickson, H.G. and LaPorte, T.R. (2002) 'Airport Security, High Reliability, and the Problem of Rationality', *Public administration review*, 62 (S1): 33-43.
- Harris, D.H. (2002) 'How to Really Improve Airport Security', *Ergonomics in Design: The Quarterly of Human Factors Applications*, 10 (1): 17-17.
- Istanbul Metropolitan Municipality (2010) *Population and Demographics*, http://www.ibb.gov.tr/sites/ks/tr-TR/0-Istanbul-Tanitim/konum/Pages/Nufus_ve_Demografik_Yapi.aspx, [assessed 04/22 2014].

- Johnston, V.R. and Nath, A. (2004) 'Introduction: Terrorism and Transportation Security', *Review of Policy Research*, 21 (3): 255-261.
- Justin V Hastings and Ryan J Chan (2013) 'Target Hardening and Terrorist Signaling: The Case of Aviation Security', *Terrorism & Political Violence*, 25 (5): 777.
- Le Pichon, X., Taymaz, T. and Sengör, A., (1999) 'The Marmara Fault and the future Istanbul earthquake', *International conference on the Kocaeli earthquake*, 41-54.
- Martin, G. (2013) *Understanding Terrorism: Challenges, Perspectives, and Issues*. (4th) London: Sage.
- Ministry of Public Order and Citizen Protection Greece (2013) *Accident Statistics*, <http://www.mopocp.gov.gr/main.php?lang=EN&lang=EN>, [assessed 04/21 2014].
- Nacos, B.L. (2007) *Mass-mediated terrorism: the central role of the media in terrorism and counterterrorism*. Lanham, Md: Rowman & Littlefield.
- Newton, K. and Van Deth, J.W. (2010) *Foundations of comparative politics*. Cambridge University Press.
- Ropeik, D. and Gray, G. (2002) *Risk: A Practical Guide for Deciding What's Really Safe and What's Really Dangerous in the World Around You*. New York: Houghton Mifflin.
- Russell, P.A. and Preston, F.W. (2004) 'Airline Security After the Event Unintended Consequences and Illusions', *American Behavioral Scientist*, 47 (11): 1419-1427.
- Schneier, B. (2012) *Economist Debates: Airport Security*, <https://www.schneier.com/essay-395.html>, [assessed 04/03 2014].
- Schneier, B. (2010) *A Waste of Money and Time*, <https://www.schneier.com/essay-330.html>, [assessed 04/03 2014].
- Schneier, B. (2009) *Is Aviation Security Mostly for Show?* <https://www.schneier.com/essay-299.html>, [assessed 04/03 2014].
- Schneier, B. (2008) *The Psychology of Security*, <https://www.schneier.com/essay-155.html>, [assessed 04/03 2014].
- Schneier, B. (2005) *Airline Security a Waste of Cash*, <https://www.schneier.com/essay-096.html>, [assessed 04/03 2014].
- Seidenstat, P. (2004) 'Terrorism, Airport Security, and the Private Sector', *Review of Policy Research*, 21 (3): 275-291.
- Shoshani, A. (2008) 'The drama of media coverage of terrorism emotional and attitudinal impact on the audience', *Studies in Conflict and Terrorism*, 31 (7): 627-640.
- Stewart, M.G. and Mueller, J. (2008) 'Assessing the risks, costs and benefits of United States aviation security measures', *Centre for Infrastructure Performance and Reliability, University of Newcastle, Research Report*, (267.04): 08.
- Szyliowicz, J.s. (2004) 'Aviation Security: Promise or Reality?', *Studies in Conflict & Terrorism*, 27 (1): 47-63.
- Transportation Security Agency Transportation Security Agency, <http://www.tsa.gov/>, [assessed 04/12 2014].
- Turkish National Police (2013) *General accidents statistics*, <http://www.trafik.gov.tr/Sayfalar/Istatistikler/Genel-Kaza.aspx>, [assessed 04/21 2014].
- Weimann, G. and Winn, C. (1993) *The theatre of terror: mass media and international terrorism*. New York: Longman.
- Zack Phillips (2007) *Security Theater*. Washington: Atlantic Media, Inc.

Submission: 03.10.2018
Acceptance: 05.11.2018

Kalkınma Planları ve Yasal Çerçeve Kapsamında Kadın İşgücü: Türkiye Örneği

Pelin Yantur¹

Kalkınma Planları ve Yasal Çerçeve Kapsamında Kadın İşgücü: Türkiye Örneği

Öz

1980'li yıllardan itibaren yaygınlaşan küreselleşmeyle birlikte meydana gelen sosyal, kültürel ve ekonomik değişimler sonucu emek faktörü potansiyel milli gelire erişimde önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda dünya nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan kadınların işgücüne katılımı hususu etkin bir yer teşkil etmektedir. Yaşanan değişimler sonucu kadın işgücüne dair gerekli imkanlar oluşturulup, düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen Türkiye'de henüz kadının işgücüne katılım oranı hedeflenen seviyede gerçekleşmemektedir. Tanzimat dönemi öncesi daha çok tarım sektöründe faaliyet gösteren kadın işgücü Tanzimat, meşrutiyet, cumhuriyet dönemi ve sonrasında iş hayatına katılımına yönelik birtakım gelişmeler yaşasa da kalkınma planlarında başlı başına işlenmesi ancak 1990- 1994 Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan itibaren görülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kadın işgücünün sorumluluklarını, sınırlarını ve yasal haklarını Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda ve 4857 Sayılı İş Kanunu'nda işlerken, 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu'nda yer verilmemiştir.

Anahtar Sözcükler: Kalkınma Planları, Kadın, İşgücü, Kadın, İstihdam, Türkiye

Woman Labor Force in Development Plans and Legal Framework: The case of Turkey

Abstract

As a result of the social, cultural and economic changes that have taken place with spreading globalism since the 1980s, the labor factor plays an important role in accessing potential national income. In this respect, participation of women, formed about half of the world's population, to labor force constitutes an effective place. The results of experienced changes despite the necessary opportunities are formed and regulations are made for female labor force, participation of women to labor force rates did not occur in Turkey at the targeted level. Despite women's labor force which was active in the agricultural sector before the Tanzimat reform era experienced some of improvements on participation in business life during and after Tanzimat reform, constitutional monarchy and republic period , processing of development plans in itself only seen from 1990-1994 Sixth five year progress plans. While State of The Republic of Turkey was processing the responsibilities, limits and legal rights of women labor force in The Constitution of Republic and Labour Law numbered 4857, it did not give place in Turkish Civil Code numbered 4721.

Keywords: Development Plan, Woman Labor Force, Woman, Employment, Turkey

1. Giriş

Bir ülkenin ekonomik gelişmişliği açısından önemli bir gösterge olan istihdam kavramı, 1980'lerden itibaren dünyada artan küreselleşmeyle birlikte uluslararası ticarete yaşanan artış sonucu üretim için temel faktör olan emeği etkilemiş olup, niteliğinde ve oranında da değişime neden olmuştur. Milli gelir hesaplamasında temel faktör olan emek faktörü, sermaye, doğal kaynak ve girişimciyle birlikte dahil olduğu üretim süreci sonucunda ülkenin üretimini ve dolayısıyla milli gelirini meydana getirmesi nedeniyle en etkin şekilde üretim sürecine dahil edilmesi ülke ekonomisi adına önem arz etmektedir.

7,3 milyar insandan oluşan dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 66,0'sını meydana getiren 15-64 yaş işgücünün yüzde 49,5'ini kadın nüfus oluşturmaktadır. Ulusal bir kavram olmaktan daha çok global bir konu haline gelen kadın işgücüne katılım Türkiye'de batıya oranla daha düşük

¹ Assistant Professor. Istanbul Yeni Yüzyıl University, Department of Political Science and International Relations, Istanbul, TURKEY. peлин.yantur@yeniyuzyl.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2558-6218>

seviyelerde gerçekleşmektedir. Yaklaşık 80 milyon nüfusun yüzde 49,5'ini oluşturan kadın işgücüne katılım oranı yüzde 37,6 seviyesi ile dünya ortalaması üzerinde seyreden yüzde 64,0 oranına sahip olan OECD'nin gerisinde kalmaktadır.

Türkiye'de kadın işgücünün büyük çoğunluğu ilköğretim düzeyindeki kadınları oluştururken, özellikle 1990'lara kadar olan süreçte tarım dışı sektörlerde çalışması gerekliliğinin vurgulanması kadının niteliksiz işgücü olarak çalışmasına neden olmuştur. Türkiye'de kadın işgücüne dair aktif politikalar 2000'li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hazırlamış olduğu beşer yıllık kalkınma planları karşılaştırıldığı zaman ise büyük farklar görülmektedir. Fakat bunun yanı sıra yıllara göre gelişme gösteren kadın işgücü Türkiye Cumhuriyeti yasalarında da pozitif etki yaratacak doğrultuda işlenmekte olup, özellikle 2006 yılından itibaren üzerinde istikrarlı bir şekilde çalışılmaktadır.

Bu makalenin birinci bölümünde Türkiye'de kadın işgücünün tarihsel gelişimi incelenmekte olup, niteliği ve gelişimi dönemlere göre karşılaştırılmaktadır. İkinci bölümde hükümetlerin hazırlamış oldukları beşer yıllık kalkınma planları kapsamında kadın istihdamına yönelik oluşturulan koşullar ve iyileştirmeler incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise, Türkiye'de yasal çerçeve kapsamında kadın işgücü ele alınmaktadır.

2. Kadın İşgücünün Tarihsel Gelişimi

13. yüzyıldan 16. yüzyılın sonlarına kadar (klasik dönem) Osmanlı kadını kırsal kesimde (tarla, bahçe, iplik eğirme, dokumacılık gibi alanlarda) geleneksel özgürlüğünü sürdürürken, İstanbul'da yönetim merkezi olması nedeniyle sosyokültürel anlamda (cami, hamam, giyim kuşam gibi konularda) padişah buyrukları ile daha baskı altında olmuşlardır. Müslüman Türk kadını diğer etnik gruplara göre ekonomik bağımsızlıklarını kazanabilmek adına, en çok çaba sarf eden kesim olarak ortaya çıkmıştır. Daha çok tarımsal alanlarda yapılan üretimlerde yer alan kadın işgücü başta iplik eğirmeciliği ve dokumacılık olmak üzere tarım dışı alanlarda da faaliyet göstermiştir. Kesinlikle erkek işgücünün gerisinde kalmamıştır. Yapılan üretimlerde ücret konu olmamakla birlikte kadının ürettiği ürünün aile fertleri tarafından satılmasıyla elde edilen bir kazanç söz konusudur (Oktar, 1998, ss. 18- 19).

Osmanlı döneminde kadın konusunda yapılan iyileştirmeler Tanzimat Dönemi ile birlikte yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu dönemde askeri ve bürokratik alanlarda yapılan reformların yanında kısıtlı olsa da kadının eğitimi ile ilgili düzenleme yapılarak kadının toplum hayatına katılımına çalışılmıştır (Özkiraz, Aslanel, 2011, s. 2).

Osmanlı Devleti'nde 1869 yılında hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kız çocuklarının eğitimine yönelik büyük bir gelişme yaşanmıştır. Maarif- i Umumiye Nizamnamesi ile Osmanlı Devleti'nde kız çocukları için öğretmen okulu açılması, rüştiye sayısının artırılması kararı alınmıştır (Kurnaz, 2013, ss. 20- 21).

Tanzimat Dönemi'nde kız çocuklarına meslek edindirmek için ilk çalışmalar yapılmış olup, ebelik, öğretmenlik ve sanat eğitimleri verilmiştir. 1843 yılında Mekteb- i Tıbbiye- i Adliye- i Şahane'de kadınların ebelik eğitimleri başlamıştır. 1845 yılında 10 Müslüman, 26 Hristiyan kadın ebe diploması almıştır. Dönemde kız rüştiyelerinde kadın hocaların ders verme zorunluluğu olduğundan kadın öğretmen yetiştirmek için 1870 yılında özellikle Müslüman kızlara yönelik Darümuallimat (Kız Öğretmen Okulu) açılmıştır. 1872- 1873 yılında okulun ilk mezunlarının tamamı Müslüman kadın olup, okul yönetiminde yer alan ilk kadın 1881 yılında Refika Hanım (Musiki Muallimesi) olmuştur. Sanat eğitimi ise, Islahhane'lerde verilmiş ve kadınlar dikimhane niteliğinde olan Kız Sanayi Mektebi'nde eğitim almışlardır. Bu okulda kadınların öğretmen olarak çalıştıklarına rastlanmıştır (Oktar, 1998, ss. 33- 40).

Bu dönem kadının sahip olduğu sınıfsal ve toplumsal konumu, işgücüne katılımını etkilemiştir. Eğitim almış olan kadınlar daha iyi koşullarda çalışma yaşamındayken, kentte yaşayan geliri düşük olan kadınlar ise atölyelerde günlük 14- 15 saat çalışma performansı göstermişlerdir (Önder, 2013, s. 38).

II. Meşrutiyet Dönemi'nde 1914 yılında İstanbul'da yüksek öğrenim veren okul olan İnas Darülfünunu'nun açılmasıyla kadınların eğitimlerine daha da önem verilmiştir. Bu okulda kadınlara tabii bilimler, matematik ve edebiyat alanlarında yüksek öğrenim görme olanağı sağlanmıştır. Bu dönem aynı zamanda kadınların sosyal yaşamlarında da değişikliğin görüldüğü dönem olarak da ortaya çıkmıştır. Kadınlar hükümetin de desteğini alarak çeşitli cemiyetler kurmuş ve bu cemiyetlerde aktif olarak rol oynamışlardır (Özger, 2012, s. 423).

Kurulan cemiyetlerle kadınların haklarını savunmak ve eğitim olanaklarını sağlamak hedeflenmiştir. Kadın istihdamına yönelik oluşturulan cemiyet, kentsel alanda yaşayan kadınlara yönelik olup, Naciye Sultan'ın himayesinde Kadınları Çalıştırma Cemiyet- i İslamiyesi adı altında 1916 yılında oluşturulmuştur. Kırsal alanda yaşayan kadınlar tarım ekonomisinde aktif olarak yer aldığından cemiyet, şehir kadınları için oluşturulmuş ve çalışmak isteyen kadınlara iş bulmak için kurulmuştur. Cemiyet; kadınlara kendi kuruluşlarında veya anlaşma yaptıkları özel ve resmi kuruluşlarda iş imkanı sağlamış, 1917 yılında çalıştırdığı kadın sayısı 24.254'ü bulmuştur (Kurnaz, 2015, ss. 169- 170).

Meşrutiyet döneminde kadınların aktif olarak faaliyet gösterdiği gazete/ dergi sayısı 40'a ulaşmış olup, yapılan yayınlarda kadının toplumdaki yerine, sahip olduğu siyasi haklara, ekonomik bağımsızlığına dikkat çekilmiştir. Dergide, kadınların bu alanlardaki durumlarını iyileştirmeye yönelik çalışmalar öne çıkmıştır. Örneğin, Müdafaa- i Hukuk- ı Nisvan Cemiyeti, çıkardığı "Kadınlar Dünyası" isimli dergide kadın sorunlarına dikkat çekmiş, kadının toplumsal hayata katılımını iyileştirmeye yönelik çalışmalar yürütmüştür (Konan, 2010, ss. 8- 9).

Aynı dönemde, savaşların yaşanmasıyla yaşam koşulları değişmiş, kadınlar önceki dönemlerde sahip oldukları meslekler dışında da çalışmaya başlamışlardır. Erkeklerin savaşa katılmaları nedeniyle kadınlar boşalan kadrolara atanmışlardır. Hastane, postane, tekel idaresi, laboratuvar gibi işlerde çalışan kadın işgücünde artış yaşanmış, yol yapımı, maden işçiliği, atölyeler, sokak temizliği gibi işlerde de kadın işgücünün faaliyet gösterdiği görülmüştür (Özkiraz, Aslanel, 2011, s. 5).

Savaşlar sonrasında erkek işgücünün çalışma hayatına dönmesiyle yerlerinde faaliyet gösteren kadın işgücünün önemli bir kısmı çalışma yaşamından çekilirken bir kısmı sürdürdükleri ekonomik faaliyetin geçici olmadığını savunarak sürekliliğini vurgulamış ve faaliyet göstermeye devam etmişlerdir. Kadınların bu düşüncelerinde hükümet politikaları, cemiyetler, dergiler ve gazeteler rol oynamıştır. Kadının toplumsal hayata katılımı ile ilgili yapılan bu çalışmalar Müslüman kadınların ekonomik faaliyetlerini sürdürmesinde bir süre etkin olmuştur (Oktar, 1998, ss. 132- 134).

Kadınların bu dönemde üretimin içerisinde yer alarak ticaret yapmaları, memur olarak çalışmaları, yaşanan zaruretler nedeniyle başlasa da kadınlar bu süreçte önemli tecrübe kazanmışlardır. Bu durum Cumhuriyet döneminde yapılacak yeniliklere de örnek olmuştur (Kurnaz, 2013, s. 190).

Cumhuriyet döneminde ise, 1924 yılı Anayasası'nda kadın erkek eşitliği esas alınarak gerekli düzenlemelere başlanılmıştır. Ardından 1924 Anayasası'ndaki "On sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk mebusan intihabına iştirak etmek hakkını haizdir.." şeklindeki 10. madde, 1934 Anayasası'nda "Yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçmek hakkını haizdir." şeklinde değiştirilmiştir. Kadınlara seçme hakkı veren anayasada 11. madde kapsamında "Otuz

yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçilebilir.” seçilme hakkı da verilmiştir (Teşkilatı Esasiye Kanunu).

Bu dönemde, kadın işçiler sanayi yönünden daha çok gelişmiş şehirlerde yoğun olarak görülmektedir. Sonuç olarak, erken Cumhuriyet dönemi, kadın istihdamının artış gösterdiği dönem iken kadınların kötü koşullarda çalıştığı bir dönem olarak da ortaya çıkmaktadır. Dönemde kadın işgücünün çalışma süreleri uzun, iş güvenliği açısından koşullar kötü, kreş ve yuva olanakları ise sınırlıdır (Makal, 2010, s. 36).

Cumhuriyet döneminden sonra ise, tarım dışı gelişmelerin yaşanması ve kırsal alandan kentsel alanlara göçün başlamasıyla beraber kadınların işgücüne katılım oranları düşmektedir. İç göçün başlamasıyla beraber tarım sektöründe çalışan ücretsiz aile işçisi olan kadınlar geleneksel rollerine bürünüp, ev kadınlığı yapmaya başlamışlardır. Böylece kırsal alanlarda işgücüne dahil olan kadınların kentsel alanlara göç etmesiyle ilk süreçte işgücüne katılım oranları da düşüş göstermiştir (Makal, 2001, ss. 122- 123). Fakat zamanla değişen ekonomik ve sosyal yapıyla birlikte kadın işgücüne olan talep ve kadın işgücü arzı artış göstermektedir.

Anlatılan kadın işgücünün Türkiye’deki tarihsel gelişimi aşağıdaki Tablo 1’de özetlenmektedir.

Tanzimat Dönemi Öncesi	<ul style="list-style-type: none"> • Genellikle tarımsal alanlarda faaliyet gösteren kadın işgücü, iplik eğirmeciliği ve dokumacılık gibi tarımdışı alanlarda da yer almıştır. • Yapılan üretimlerde ücret konu olmamakla birlikte kadının ürettiği ürünün aile fertleri tarafından satılmasıyla bir kazanç söz konusudur. • Sanat dalında kadının emeği büyüktür.
Tanzimat Dönemi	<ul style="list-style-type: none"> • Kadınların eğitimi ile ilgili düzenlemeler yapılarak toplum hayatına katılımına çalışılmıştır. • Rüştüye ve darülmualimat açılarak ilk kez ilköğretim üzerinde bir eğitim imkanı sağlanmıştır. • Meslek sahibi kadınlar sıfatı bu dönemde görülmüştür. • Kadın resmen çalışma hayatına girerek öğretmen olarak görev almıştır. • Miras dağılımında kadın ve erkek arasında eşitlik sağlanmıştır.
Meşrutiyet Dönemi	<ul style="list-style-type: none"> • Tanzimat döneminin kadınlara verdiği imkanların geliştirilmesinde etkili bir dönem olmuştur. • Kadınlara açılan İnas Darülfünunu okuluyla yüksek öğrenim görme olanağı sağlanmıştır. • Kadın haklarını ve eğitim olanaklarını sağlamak adına cemiyetler kurulmuştur. • Çalışmak isteyen kadınlara yönelik Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi kurulmuş olup, çalışmak isteyen kadınlara iş bulmak gibi faaliyetlerde bulunulmuştur. • Erkeklerin savaşa gitmesiyle farklı meslek grubunda da (yol yapımı, maden işçiliği, sokak temizliği...) yer almışlardır. • Basılan dergilerle kadının toplumsal hayata katılımına dikkat çekilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi Sonrası	<ul style="list-style-type: none"> • Erken Cumhuriyet döneminde kadın istihdam oranı artış gösterse de çalışma koşulları olumsuz gerçekleşmiştir. • Cumhuriyet dönemi tarımdışı gelişmelerin yaşanmasıyla kadınlar geleneksel ev rollerine bürünmüş olup, kadın işgücü oranında düşüş yaşanmıştır. • 1985'lere kadar kadın işgücü genellikle ev rollerine uygun mesleklerde görülmektedir. • 1990'lardan sonra kadının tarım dışı sektörlerde istihdam edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. • 2000'lerden itibaren kadın çalışma hayatlarının iyileştirilmesine yönelik aktif pasif politikalara yer verilmektedir.
---------------------------------	--

Tablo 1. Kadın İşgücünün Türkiye’de Tarihsel Gelişimi

3. Kalkınma Planları Kapsamında Kadın İşgücü

Kadın istihdamına yönelik iyileştirmeler hükümetlerin hazırlamış oldukları kalkınma planlarında yer almaya başlamıştır. Beşer Yıllık Kalkınma Planları Kapsamında Kadın İşgücü; kadın istihdam oranlarının arttırılması ve koşullarının iyileştirilmesi ve gerekli hakların korunması kalkınma paketlerinde yer almaktadır.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1963-1967 yılları için hazırlamış olduğu ilk Kalkınma Planı Paketi'nde "... Kadınların toplum hayatında eşit haklar elde etmeleri, ... Kadınların iş hayatına atılmaları, ... Kadınları yapılarına uygun mesleklere hazırlama" (DPT, 1963, s. 15, s.228, s. 468) gibi cümlelere yer verilmiştir. Bu dönemde kadın işgücü açısından ayrıntılı ve kapsamlı bir çalışmaya yer verilmemiştir. Plan kapsamında kız öğrencilerine iyi bir ev kadını rolü biçmiş olup, ev kadınlığı ve sadece kadınına uygun meslekler ortaya çıkartılmıştır. Bu nedenle bu dönemde hazırlanan kalkınma paketinde kadın işgücünü arttırıcı belirgin gelişmelere rastlanılmamaktadır.

İkinci beş yıllık kalkınma planı kapsamında (1968-1972) kadın işgücüne yönelik kız sanat enstitüsü programlarının geliştirilmesi amaçlanmıştır (DPT, 1968, s. 167). Planda eğitim yoluyla kadın istihdamını geliştirici hedefler konmuş olup, bu dönemde de büyük değişimlere ve yasal düzenlemelere gidilmemiştir.

Üçüncü beş yıllık kalkınma planı kapsamında (1973-1977) ise, meslek liselerinde değişikliğe gidilmesi hedeflenmiştir. Ev kadınlığı işlerini öğreten meslek liseleri yerine çağdaş mesleklere yönlendiren liselerin yer alması amaçlanmaktadır (DPT, 1973, s. 759).

Dördüncü beş yıllık kalkınma planında (1979-1983) ise, 1950- 1975 dönemleri arasında çocuk ve kadın işgücünün bir düşüş sergilediğini vurgulasa da bu konuda gerekli ve ciddi düzenlemeler ve hedefler konulmamıştır (DPT, 1979, s. 39).

Beşinci beş yıllık kalkınma planında (1985-1989), sanayileşmenin yaşanmasıyla beraber kadın işgücünün artış gösterdiğine dikkat çekilmiş, bu planda çalışan kadınların çocukları için kreş ve bakım evlerinin arttırılması hedefi konulmuştur. Plan kapsamında kadın da dahil olmak üzere genç işsizliğe vurgu yapılmış olup, istihdam arttırıcı projelerin gerçekleşmesi gerektiği belirtilmiştir (DPT, 1985, s. 156). Bu kalkınma paketinde çalışma standartları ve şartlarıyla alakalı olarak gerekli düzenleme hedefleri konulmamıştır.

Altıncı beş yıllık kalkınma planında (1990-1994) kadın başlı başına aile, kadın ve çocuk başlığı altında işlenmiştir. Bu paketten önce kalkınma planları kadını özel olarak işlememiş olup, sadece değinmiştir. Bu pakette ise, kadının eğitim ve istihdam sorunlarının sürdüğüne dikkat

çekilmektedir. Kadınların ekonomik ve sosyal kalkınmanın nimetlerinden faydalanması ile kadın istihdam oranlarının artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Paket kapsamında kadının statüsünün iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Kadınların eğitimlerinin geliştirilip, tarım dışı alanlarda da istihdam oranlarının artırılması hedeflenmiştir (DPT, 1990, s. 341, s. 353, s. 287).

Yedinci beş yıllık kalkınma planında ise (1996-2000) kadın altıncı planda da olduğu gibi özel olarak işlenmiştir. Kadının eğitiminin iyileştirilmesi hedefi bu pakette yer alırken kadının ülkedeki ekonomik kalkınmada katkısı olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Pakette nüfus ve aile planlaması kapsamında kadın erkek eşitliğine vurgu yapılmış olup, çalışan kadınlara annelik görevlerini yerine getirebilmeleri için gerekli izinlerin sağlanması düzenlemesi getirilmiştir. Böylece anne olan kadın çalışanlar çalışma yaşamından geri kalmayıp istihdam edileceklerdir. Tarım sektöründe çalışanların %60'ı ücretsiz aile işçisi olup, bu oranın %80'nini kadının oluşturduğuna dikkat çekilmiştir. Kentlerde yaşayan kadınların ise işgücüne oranının %17 şeklinde gerçekleştiğine ve bu oranın oldukça düşük olduğuna vurgu yapılmıştır (DPT, 1996, s. 50, s. 234, s. 26, s. 62).

Ülke, 6. ve 7. kalkınma paketlerindeki hedefleri üzerinde çalışmalar göstermiş, bundan sonraki süreçte de aynı amaçlarla politikalarını yürütmüştür. Türkiye'de 1999 yılında kadın işgücünün toplam işgücüne oranı artış göstererek %31,1 oranında gerçekleşmiştir. %16,9'u kentlerde çalışırken %49,6'sı kırsal alanlarda çalışmaktadır. 2000 yılına kadar kadınların istihdam imkânları araştırılmış olup, beceri kursları düzenlenmiştir. Bu dönemde Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü tarafından bir merkez oluşturularak kadınlar kazanç sağlayıcı faaliyetlere yönlendirilmiş ve kadın girişimciliğin ön plana çıkartılması sağlanmıştır. 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nda değişiklik yapılarak kadının ayrı bir şekilde gelir vergisi mükellefi olması sağlanmıştır (DPT, 2000, s. 93, s. 94).

Uzun Vadeli Strateji ve sekizinci kalkınma planında, (2001- 2005) işsizliğe vurgu yapılmış, kadınların, gençlerin ve özürülülerin işsizliğiyle mücadele edileceği hedefi konulmuştur. İşsizlikle mücadelede aktif pasif politikaların uygulanacağı belirtilmiştir. Kadınların iş hayatına katılımlarının daha aktif olacağı ve toplumun önyargıları konusunda örgün ve yaygın eğitimin yanı sıra yazılı ve görsel iletişim araçlarından daha fazla yararlanılacağı belirtilmiştir. Kadınlar ve çocuklara çalışma hayatında gerekli özenin gösterileceği paket içerisinde yer almaktadır (DPT, 2001, s. 104, s. 94).

2007-2013 yıllarını kapsayan dokuzuncu kalkınma planında ise, Türkiye'de kadınların parlamentoda temsili oranlarının AB ülkelerine oranla eksik olduğu vurgulanmıştır. Kadınlar için fırsat eşitliğinin sağlanması gerektiği, kadınlar ve gençler için aktif işgücü politikalarının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğu belirtilmiştir (DPT, 2006, s. 43, s. 39).

2014-2018 yıllarını kapsayan onuncu kalkınma planında da kadınların işgücüne ve istihdamına katılım oranının düşüklüğüne değinmiş olup, bu durumun işgücü piyasasının etkinliğini azalttığı vurgulanmıştır. İşgücü piyasasının ve kadınların daha etkin hale getirilmesi amaç edinilmiş olup, kadın istihdamına yönelik teşvikler etkinleştirilmek istenmiştir. Kadın girişimcilere yönelik özel bütüncül bir destek programının sunulması öngörülmüştür. Kadınların karar alma mekanizmalarında daha fazla yer alması amaçlanmıştır. İşgücü piyasasına yönelik yapılan politikalar sayesinde kadınların işgücüne katılım oranının % 2,7 artışla toplamda %53,8 şeklinde gerçekleşmesi hedeflenmiştir. Ayrıca kadın erkek eşitliğinde kadınlara uygulanan pozitif ayrımcılığın eşitlik ilkesini bozmayacağı belirtilmiştir (DPT, 2013, s. 164, s. 46, s. 40, s. 63, s. 38).

İlk olarak 1963 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan birinci kalkınma planı ile şu an geçerliliğini koruyan onuncu kalkınma planı karşılaştırıldığında kadın işgücüne

bakış ve yapılan uygulamalar arasında ciddi farklılıklar gözlemlenmektedir. İlk yıllarda kadın işgücüne ev kadını profili ile bakılarak kadını geleneksel ev rolleriyle özdeşleştirip, tarım dışı alanlarda çalışmalarına fırsat verici çalışmalar yapılmamıştır. O dönemde tarım sektöründe faaliyet gösteren kadın işgücünün ise büyük bir oranı ücretsiz aile işçisi olarak karşımıza çıkmıştır. Ülkede sadece planlanan kurslar ve eğitimler uygulanmış, herhangi ciddi bir değişiklik ve düzenleme yapılmamıştır. Kalkınma planları incelendiğinde Türkiye’de kadın işgücüne dair iyileştirmelerin ve kadına verilen önemin 1990 yılından sonra altıncı kalkınma planı ile ortaya çıktığı görülür. 1990 yılında hazırlanan altıncı kalkınma planında kadın özel olarak incelenmiş olup, günümüz politikasında da önemini korumaya devam etmiştir.

1955-2000 döneminde ekonomik açıdan aktif kadın işgücü sayısında artış meydana gelmiştir. 1975 yılına kadar artış oranı çok daha azken, o tarihten itibaren büyük oranlarda artış olmuş ve süreklilik kazanmıştır. 1990’larda ise kadın işgücü oranları düşmeye başlamıştır. Öğrenimde geçirilen sürenin uzaması, zorunlu eğitimin beş yıldan sekiz yıla çıkması üniversitede okuyanların sayısının artması, kırsal alandan kente göç eden kadının eğitimsiz, deneyimsiz olması ve işgücüne dahil olamaması kadın işgücü oranlarının düşük seviyelerde olmasına neden olmuştur (Berber, Eser, 2008, ss. 3-4).

4. Türkiye’de Yasal Çerçeve Kapsamında Kadın İşgücü

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, yasalarında kadın işgücünün sorumluluklarını işlemiş, sınırlarını ve yasal haklarını belirlemiştir. Kadın işgücünün sorumlulukları Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda ve 4857 Sayılı İş Kanunu’nda işlenmiş, ancak 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu’nda kadın işgücüne yer verilmemiştir.

4.1. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda (1982) Kadın İşgücü

Kadın işgücü, Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1982 Anayasası’nda “Kanun Önünde Eşitlik”, “Çalışma ve Sözleşme Hürriyeti”, “Çalışma Şartları ve Dinlenme Hakkı” başlığı altında işlenmektedir. Eşitlik ilkesine önem veren T.C. Devleti, madde 10 kapsamında kanun önünde eşitlik başlığı altında kadın ve erkek işgücüne değinmektedir.

“Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m.10).

Anayasada kadın erkek ile eşitliğe sahip olup, bu eşitliğin sağlanması devletin yükümlülüğüne bırakılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nde haklar yönünden erkeğe üstünlük verilmemiş, kadın erkek eşit tutulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası eşitlik ilkesi dışında çalışma ve sözleşme hürriyeti başlığı altında kadın işgücüne yönelik belirli haklar tanımaktadır. T. C. Anayasası’nın 49. maddesine göre;

“Çalışmak herkesin hakkı ve ödevidir” (T.C. Anayasası, 1982, m. 49).

Söz konusu maddede istihdam konusu cinsiyet yönünden ayrılmamış, kadın ile erkeği bir tutarak ve genelleme yaparak herkes kelimesi kullanılmıştır. 49. madde, kadın ve erkeğe çalışma konusunda sorumluluk yüklemiş, bu durum için de devletin yapması gerekenleri sıralamıştır. Devletin yerine getirmesi gereken yükümlülükler ise şu şekilde sıralanmaktadır;

“Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışanları desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır” (T. C. Anayasası, Değişik: 3.10.2001-4709/m.19).

Madde kapsamında istihdamı artırıcı ortamların yaratılması devletin sorumluluğuna bırakılmış, işsizliği azaltmak ve önlemek adına ekonomik faaliyetin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Madde kapsamında kadın özel olarak da işlenmektedir. Anayasada yer alan

maddeler kapsamında kadın istihdamını iyileştirici ve geliştirici bir hedefi olduğu söylenebilmektedir. Anayasada kişilerin çalışma şartları ve dinlenme haklarına da değinilmektedir. Bu haklar Anayasa'nın 50. maddesinde "Çalışma şartları ve dinlenme hakları" başlığı altında işlenmektedir. Maddeye göre;

"Kimse, yaşına, cinsiyete ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar. Dinlenmek çalışanların hakkıdır. Ücretli hafta ve bayram tatili ile ücretli izin hakları ve şartları kanunla düzenlenir" (T.C. Anayasası, 1982, m. 50).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 50. madde kapsamında çalışılacak işlere sınırlama getirerek yapılacak işin yapan kişiyle uyumuna dikkat çekilmektedir. Eğer kişi, yaşı gereği uygunsuz bir meslek grubunda aktif rol alıyorsa, sahip olduğu cinsiyete uygun bir iş yapmıyorsa veya yaptığı iş, kişinin gücüyle orantısız ise bu durum madde 50 çerçevesinde yasaklanmıştır. Tüm bu kurallar Türkiye Cumhuriyeti İş Kanunu'nda yer almaktadır. Kadın istihdamını iyileştirici bir güç olarak ortaya çıkarılabilmektedir. Kadınlar, tıpkı bedeni ve ruhi yetersizliği olanlarla küçükler gibi çalışma şartları bakımından korunmaktadırlar. Madde 50 kapsamında özel olarak değinilmektedir. Maddede dinlenme hakkına da yer verilmektedir. Dinlenme hakkının tüm çalışanların hakkı olduğu vurgulanmakla birlikte çalışanların ücretli izin ve tatil haklarına da değinilmektedir. Konu kadın-erkek yönünden ayrı ayrı ele alınmamıştır. Anayasada yer alan tüm bu düzenlemeler 4857 sayılı Türkiye Cumhuriyeti İş Kanunu'nda da ayrıntılı olarak yer almaktadır.

4.2. 4857 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti İş Kanunu'nda Kadın İşgücü

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 50. maddede yer alan yaşa, cinsiyete ve güce göre iş kriteri, 4857 sayılı Türkiye Cumhuriyeti İş Kanunu 72. maddesinde ayrıntılı olarak düzenlenmektedir. Maddeye göre;

"Maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yer altında veya su altında çalışılacak işlerde 18 yaşını doldurmamış erkek ve her yaştaki kadınların çalıştırılması yasaktır" (4857 Sayılı İş Kanunu, 2003, m.72).

Yapılışı açısından ağır olan işlerde erkek işgücüne yaş sınırlaması getirilirken, bu tarz işlerde kadın işgücü çalıştırma yasağı mevcuttur. Kadınların çalışacağı işlerde sınırlama getirilmektedir. Kadınların yer altı veya su altı işlerde çalışmaları madde kapsamında yasaklanmıştır. Kadınların çalışmalarına getirilen bir diğer yasak ise gece çalışma yasağı olup, m. 73'de yer almaktadır.

Sanayiye ait işlerde on sekiz yaşını doldurmamış çocuk ve genç işçilerin gece çalıştırılması yasaktır. Onsekiz yaşını doldurmuş kadın işçilerin gece postalarında çalıştırılmasına ilişkin usul ve esaslar Sağlık Bakanlığının görüşü alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca hazırlanacak bir yönetmelikte gösterilir (4857 Sayılı İş Kanunu, 2003, m. 73)

Gece mesaisi için erkeklerde sadece on sekiz yaş şartı aranırken kadınlarda on sekiz yaş şartının yanında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın "Kadın Çalışanların Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelik" rol oynamaktadır. Kadın çalışanların gece çalışma koşulları yönetmeliğin ikinci ve üçüncü bölümde kadın çalışanların gece postasında çalıştırılma süresi, işyerine ulaşım, sağlık gözetimi, kadın çalışanların eşlerinin de gece postasında çalışması durumu, gebelik ve analık durumunda çalıştırılma yasağı ve saklama yükümlülüğü düzenlenmektedir.

Yönetmeliğe göre, 5. maddede kadın çalışanların gece postasında çalıştırılma süresi yedi buçuk saat ile sınırlandırılmıştır. 6. maddede ise merkezden uzakta bulunan işyerinin gece postasında çalışan kadın çalışanın ulaşımının işveren tarafından karşılanma zorunluluğu getirilmiştir. 7. maddede işyerinde sağlık gözetimi yapılarak kadın çalışanın gece çalışmasında

sağlığının elverişli olduğunu gösteren rapor zorunluluğu getirilmiştir. Gece postasında çalışan kadınların eşlerinin de gece postasında çalışma durumu olduğu zaman işveren tarafından kadının isteği göz önünde bulundurulmak zorundadır. Madde 8’de düzenlenen konu kapsamında, kadın ile kocasının gece postasında çalışması aynı güne denk geliyorsa kadının isteği üzerine bu düzen değiştirilerek kocasıyla çalışmaları denk gelmeyecek şekilde düzenlenebilir. Madde 9’da ise gebelik ve analık durumunda olan kadınların gece postalarında çalışmaları ise yasaklanmıştır (28717 Sayılı T.C. Resmi Gazete, 2013, Kadın Çalışanların Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelik, m.5, m.6, m.7, m.8).

Anne olan kadın çalışanlar için Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik’te gerekli kolaylıklar sağlanmaktadır. En az 150 kadın çalışanı olan bir işverene, işyerinin en çok 250 metre uzağında çocuk bakım odası ve yurt açma yükümlülüğü getirilmektedir. Madde 13’te belirtilen yurt yükümlüğünün yanında 100-150 kadın çalışana sahip olan işyerinin en fazla 250 metre uzağında emzirme odasını da sağlama zorunluluğu getirilmektedir (28737 Sayılı T.C. Resmi Gazete, 2013, Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik, m. 13).

Gece postalarında çalışan kadınlar ile gebe veya emziren annelere yönelik sağlanan kolaylıklar kadın istihdamını geliştirici bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Sağlanan kolaylıklarla birlikte gebe ve emziren anneler çalışma hayatından kopmamış olacak, gece postasında çalışan kadınlar içinse getirilen yönetmelikle çalışma hayatının devamı sağlanabilecektir. Gece postasında çalışan kadınlar için getirilen yönetmelikle, çalışmalarına engel olan etmenler ortadan kaldırılmaya çalışılarak işgücüne katılımlarının devamını sağlanması hedeflenmektedir.

Yönetmeliğin dışında 4857 Sayılı İş Kanunu madde 74 kapsamında anne olan kadınların çalışma ve süt izinleri düzenlenmektedir.

Kadın işçilerin doğumdan önce sekiz ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam on altı haftalık süre için çalıştırılmamaları esastır. Hamilelik süresince kadın işçiye periyodik kontroller için ücretli izin verilir. Hekim raporu ile gerekli görüldüğü takdirde, hamile kadın işçi sağlığına uygun daha hafif işlerde çalıştırılır. Bu halde işçinin ücretinde bir indirim yapılmaz. İsteği halinde kadın işçiye, on altı haftalık sürenin tamamlanmasından veya çoğul gebelik halinde on sekiz haftalık süreden sonra altı aya kadar ücretsiz izin verilir. Bu süre, yıllık ücretli izin hakkının hesabında dikkate alınmaz. Kadın işçilere bir yaşından küçük çocuklarını emzirmeleri için günde toplam bir buçuk saat süt izni verilir. Bu sürenin hangi saatler arasında ve kaç bölünerek kullanılacağını işçi kendisi belirler. Bu süre günlük çalışma süresinden sayılır. (4857 Sayılı İş Kanunu, 2003, m. 74)

Madde 74’te düzenlenen analık durumundaki izinler kadın işçinin lehine olup, kadın çalışmasını kolaylaştırıcı şekilde bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü kadın çocuk doğurduğu zaman edindiği izin haklarını kullanacak olup, çalışma yaşamından tamamen kopmamış olacaktır. Kadın işçinin yararına olan gelişmeyle birlikte hem aile düzeni hem de kadının çalışma yaşamı devam etmektedir.

Bunun yanı sıra 4857 İş Kanunu madde 85 kapsamında ağır ve tehlikeli sayılan işlerde kadınların çalışmasına sınırlama getirilmektedir. Maddede;

“Ağır ve tehlikeli işlerde çalışan kadınların yalnızca Sağlık Bakanlığı’nın da görüşü alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na hazırlanan rapor dahilinde çalıştırılabileceği” ifade edilmektedir (4857 İş Kanunu, 2003, m. 85).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na hazırlanan “Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği” kapsamında kadınlar petrol, tabii gaz, su, her çeşit maden ve sondaj işlerinde; taş ocaklarında her çeşit madenin çıkartılması; çimento fabrikalarında, taş ocaklarında, metal ve alaşımlarının sıcak ve soğuk olarak şekillendirme işlerinde; gemi inşaat ve tamiratında, iskele, köprü, makinelerin ve kazanların montajı ve işletilmesi gibi ağır işlerde çalışamaz. Ancak madde 4 kapsamında

kadınlar ağır ve tehlikeli işlerle alakalı ihtisas ve meslek eğitimi veren okulları bitirip kendilerine meslek olarak edinirlerse yasak ortadan kalkar. Eğitimini almış kadın mesleğini yerine getirebilir (25494 Sayılı T.C. Resmi Gazete, 2004, Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği, Ek-I, m.4).

Yasalar	Taninan Haklar
Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982)	<ul style="list-style-type: none"> • Kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olduğu belirtilmektedir. • Kadınlara çalışma hakkı tanınmaktadır. • Kadınların yaşına ve gücüne uygun işlerde çalıştırılabileceği ifade edilmektedir. • Kadın işgücünün dinlenme hakkına yer verilmiş olup, ücretli ve tatil hakları belirtilmektedir.
4857 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti İş Kanunu (2003)	<ul style="list-style-type: none"> • Yer altı ve sualtı işlerinde kadın işgücünün çalıştırılmasının yasak olduğu ifade edilmektedir. • Gece mesaisinde çalıştırılan kadın işgücünün çalışma süresi 7.5 saat ile sınırlandırılmış olup, işveren tarafından kadın işgücünün ulaşımının sağlanması gerekliliği düzenlenmektedir. • Gece mesaisinde görev alan kadının sağlığı elverişli olduğu sürece çalıştırılabileceği vurgulanmaktadır. • Gece postalarında çalışan kadınların eşleri de gece mesailerinde çalışıyorsa kadın işgücünün görüşleri de alınarak bu mesai türlerinde çalıştırılabileceği belirtilmektedir. • Anne olan kadın işgücüne çalışma ve süt izni hakkı tanınmaktadır. • Ağır ve tehlikeli işlerde çalışmalarını yasak olan kadın işgücü, bu mesleklerin eğitimini almış ve kendine meslek olarak edinmişse yasağın ortadan kalkabileceği ifade edilmektedir. • İşverenin, anne olan kadın işgücüne yurt ve emzirme odası sağlama yükümlülüğü olduğu belirtilmektedir.

Tablo 2. Türkiye’de Yasal Çerçeve Kapsamında Kadın İşgücü

5. Sonuç

Kadın işgücüne dair iyileştirmelerin temeli Tanzimat Dönemi’ne kadar dayansa da günümüzde meydana gelen kadın işgücüne katılım oranının fiili seviyesi potansiyelinin çok daha altında bir seyir göstermektedir. 13. yüzyıldan 16. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı kadını kırsal alanda geleneksel özgürlüğe sahip iken, kentsel alanda daha çok baskı altında kalmıştır. Eğitimine yönelik gelişme yaşayan kadın işgücü, meslek seçimlerinde de ebelik, öğretmenlik ve sanat eğitimleri ile sınırlanmış olup geleneksel rollerinden kopamamışlardır. II. Meşrutiyet Dönemi’nde ise kadının eğitimine yönelik belirgin iyileştirmeler yapılarak pozitif bir etki yarattığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Erken Cumhuriyet Dönemi kadın istihdamının artış gösterdiği dönem olarak ortaya çıksa da iş güvenliği ve koşulları bakımından olumlu bir seyir

ortaya çıkmamıştır. 1985'lere kadın işgücü üzerinde yürütülen çalışmalar izlense de bu çalışmalar istikrarlı olmadığından kadın geleneksel ev rollerine uygun mesleklerde görülmüştür.

1990'lı yıllara kadar tarım dışı sektörlerde istihdam gerekliliği vurgulanmamış olan kadının bu dönemden sonra tarım dışı sektörlerdeki gerekliliği ön plana çıkartılmıştır. 1990'lardan sonra tarım dışı sektörlerde istihdam gerekliliği vurgulansa da yürütülen aktif politikalar görülmemektedir. Sektörel anlamda istihdam gerekliliği ve çalışma hayatlarının iyileştirilmesine yönelik aktif ve pasif politikalar, 2000'li yıllardan sonra ortaya çıkmaktadır. Beşer yıllık kalkınma planlarında dahi 1990 yılına kadar kadın işgücü başlı başına özel olarak bir başlık altında incelenmemiştir. Geleneksel ev rolleriyle bütünleşen rolü ön plana çıkartılmıştır. 1990 yılından itibaren özellikle 2000'lerden sonra ekonomik kalkınmada yeri ve önemi incelenmiştir. İşsizlikle mücadele hedefi ortaya konarak yazılı ve görsel iletişim araçlarının desteği bu doğrultuda arttırılmak istenmiştir. Pozitif ayrımcılığın kadın ve erkek arasında eşitlik ilkesini bozmayacağı kabul edilmiş olup, bu gelişme kadın işgücü adına etkili bir reform niteliğini taşıma özelliğini almıştır. Yasal çerçeve kapsamında ise, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda (1982) ve 4857 Sayılı İş Kanunu'nda eşitlik, çalışma ve sözleşme hürriyeti, çalışma şartları ve dinlenme hakkı kadının işgücüne katılımını arttırabilecek haklar olarak ortaya çıkarken yaşa, cinsiyete ve güce göre iş kriteri kadının çalışma hayatının standartlarını belirlemektedir. İş hayatında var olan kadının geleneksel rollerinden kopmaması adına düzenlenen annelik veya süt izni işgücünün devamlılığı açısından pozitif anlamda bir etki yaratmaktadır.

Kaynakça

- 4857 Sayılı İş Kanunu, 2003. <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4857.html>, [erişim tarihi 21 Ağustos 2015]
- Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği; 25494 Sayılı T.C. Resmi Gazete, 2004. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/06/20040616.htm>, [erişim tarihi 21 Ağustos 2015]
- Aslan, O. E., 2006. Cumhuriyet ve Kadın Memurlar. *Amme İdaresi Dergisi*. 39(4), ss. 117- 149.
- Berber, M. ve Eser, B.Y., 2008. Türkiye'de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz. "İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi. 10(2), ss. 1-16.
- Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik; 28737 Sayılı T.C. Resmi Gazete, 2013. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/08/20130816-8.htm>, [erişim tarihi 22 Ağustos 2015]
- Kadın Çalışanların Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelik; 28717 Sayılı Resmi Gazete, 2013. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130724-25.htm>, [erişim tarihi 19 Haziran 2016]
- Konan, B., 2010. Türk Kadınının Siyasi Hakları Kzanma Süreci, Kadın ve Gençlik Platformu Derneği. "Politikada Kadın" Paneli, ss. 157- 174.
- Kurnaz, Ş., 2013. Osmanlı Kadınının Yükselişi. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Kurnaz, Ş., 2015. Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839- 1923. 2. Basım. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Makal, A., 2001. Türkiye'de 1950- 1965 Döneminde Ücretli Kadın Emegine İlişkin Gelişmeler. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. 56(2), ss. 117- 155.
- Makal, A., 2010. Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kadın Emegi. *Çalışma ve Toplum*. 25(11), Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Emek Tartışmaları Özel Sayısı. 2, ss. 13- 41.
- Oktar, T., 1998. Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi. 1. Basım. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Önder, N., 2013. Türkiye'de Kadın İşgücünün Görünümü. *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*. 1(1), ss. 35- 61.
- Özger, Y., 2012. Osmanlı'da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi Ve Sicill- i Ahvalde Kayıtlı Memurlerin Resmi Hal Tercümelere. *History Studies*. 4(1), ss. 419- 447.
- Özkaplan, N. 1999. İşgücü Piyasasına Ait Kavramların Sorgulanması. *Ekonomik Yaklaşım*. 10(32), ss. 61-85.
- Sakaloğlu, N., 1991. Osmanlı Eğitim Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Teşkilati Esasiye Kanunu, 1924 – 1934, Anayasası. <http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/mevzuat/anayasalar/1924.html>, [erişim tarihi 29 Haziran 2016]

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>, [erişim tarihi 29 Haziran 2016]

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı, Dünya Bankası, Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı, Çalışma Raporu, No. 485508-TR, 2009. http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/12884/DPT_DB_Kadınların_İşgücü_Piyasasına_Katılımı.pdf, [erişim tarihi 23.01.2017]

Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, Beş Yıllık Kalkınma Planları. <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KalkinmaPlanlari.aspx>, [erişim tarihi 24 Ağustos 2016]

Submission: 04.11.2018
Acceptance: 28.11.2018

Hermes'in Eski Mısır ve Helen Dünyasından İslam Coğrafyası ve Anadolu'ya Yolculuğu

Sait Yılmaz¹

Hermes'in Eski Mısır ve Helen Dünyasından İslam Coğrafyası ve Anadolu'ya Yolculuğu

Öz

Mısır'da Kral Toth, Eski Yunan'da Hermes ve İslamiyet'te İdris Peygamber olarak bilinen Adem'in yedinci torunu binlerce yıldır bu kültürler ve dinler üzerinde önemli etkiler bıraktı. Hermes/İdris, Tanrı bilgine ulaşmak için gizli bilgilere sahipti ve bu bilgiler herkesin eline geçmesin diye hiyeroglif yazılarla sonraki nesillere bıraktı. Diğer bir özelliği ise Simya yolu ile görünmeyen dünyaya da hükmetmesiydi. İslamiyetin yeni yayılmaya başladığı dönemde Yunan felsefesi ile karşılaşan ilk Müslümanlar, Sabirler üzerinden Hermetik bilgileri öğrendiler. İslam-Türk bilim insanları simyaya da büyük ilgi duydular. Hermetizm, İslamiyete Batınlık üzerinden girerken Anadolu Aleviliğine de etki etti. Hermes'in Anadolu'ya uzanan yolculuğu hala pek çok yönü ile araştırılmaya açık ve gizemli olmaya devam ediyor.

Anahtar Sözcükler: Hermes, İdris, Hermetizm, Yeni Platonculuk, Batınlık

Hermes's Journey from the Ancient Egyptian and Hellenistic Worlds to the World of Islam and Anatolia

Abstract

The 7. generation descendant of Adam, known as King Thoth of Ancient Egypt, God Hermes of Ancient Hellen, and the Prophet Idris of Islam, made great effects on those cultures and religions as long as thousands of years. Hermes owned secret sciences to reach the God knowledge and left those sciences to the next generations in hieroglyph texts in order not to be misused by some. Furthermore he had an ability to dominate invisible world by alchemy. At the period of first expansion of Islam, Muslims who first time encountered with Greek philosophy also came to know Hermetic thoughts through Sabirs. Islamic-Turkish scientists of that period had great interest particularly on the alchemy. While Hermetism found an access to Islam by hermetic secret knowledge, it also had a way to make an effect on the Alevism in Anatolia. Journey of Hermes to Anatolia still continue to be mysterious and in need of further research.

Keywords: Hermes, Idris, Hermetism, Neo-Platonism, Mystical Sciences

1. Giriş

Akıl, Hayat ve Nur kaynağı olan Tanrı'nın üç çocuğu vardır. Bunlar, Tanrı'nın ikinci akılı, insanı ve insan dışı varlıkları yaratmadaki araçlarıdır. Yüce Akıl (Tanrı), kendisine benzeyen bir yaratık olan (gayr-i cismani) insanı yaratır. Sonra toprak ve su, akılsız canlıları doğurur.

İnsan, felekler âlemine iner ve yedi feleğin her birinin özelliklerinden bir şeyler alır. Sonra gökyüzünün en alt katından kesafet âlemine inerek cismani bir tabiata bürünür. İşte bu insan, her ne kadar hakiki mahiyeti itibarıyla gayri cismani ve ölümsüz ise de bu parçasıyla cismani ve ölümlüdür. Bu insandan her biri (1) Toprak ve sudan mamul bir kesif beden; (2) Ateş ve havadan mamul bir hayati ruh (pneuma); (3) Cismani olmayan bir nefis ve akıldan mürekkeptir.

Ruh (nefis) bedededir, akıl ruhtadır, Tanrı akıldadır. Tanrı her şeyin üzerinde faaldir. Akıl, ruhun üzerinde faaldir. Ruh, havanın üzerinde faaldir. Hava da kesif maddeler üzerinde faaldir.

İyi (hayr), ışık (nur) ve hayat; Tanrı'nın cevherleridir. Hakiki insan da işte bunlardan gelir ve tekrar onlara döner.

¹ Professor. Istanbul Esenyurt University, Department of Political Science and International Relations, Istanbul, TURKEY. saityilmaz@esenyurt.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7443-1856>

Yukarıdaki sözler Hermes'e atfedilen *Corpus Hermeticum*'dan (CH) seçilmiştir.² Hermes, kadim Mısır teolojisinde Kral Thoth, Yunan mitolojisinde Hermes, İslamiyet'te ise İdris Peygamber olarak bilinir. Bununla beraber, tarih boyunca onunla ilgili efsanelerin atıf yapıldığı daha pek çok Hermes figürü ortaya çıkmıştır. Hermes'in İdris olarak hikâyesi önce Âdem'in yedinci kuşak torunu olarak Nuh Tufanı öncesinde başlar. Daha sonra Mısır'a uzanır ve kabaca M.Ö.1000 - M.S.1000 yılları arasındaki bir süreçte, Mısır'dan Yunanistan ve Ön Asya'ya dek uzanan coğrafyada, Hermes motifi antik Grek inancından İslam'ın söylemine (İdris) aktarılır. Sadece Yunanistan'a değil Mezopotamya kanalıyla Hint ve Çin'e de Hermes'in hikmetinin (Tanrı bilgisinin) buradan yayıldığı rivayet edilir. İslam coğrafyasında ise Arapçadan tercüme edilerek İslam dünyasına geçer. Hermes'e indirilen 30 sayfalık kitap çeşitli din ve bilim adamları tarafından zaman içinde pek çok kez tahrif edilmiştir. Hermes (Trismegistos), üç kez büyük diye anılır. Çünkü filozofların, din adamlarının ve kralların en büyüğüdür (Ebeling, 2017, s. 99). Hermes'i binlerce yıldır cazip kılan Tanrı bilgisine (hikmet) ulaşmak için öngördüğü akıl yolculuğu ve yaratılış kozmolojisi oldu. Hermetik öğretisi İslamiyet içinde Bâtınlık, çeşitli tarikatlar, tasavvuf ve en önemlisi Anadolu'nun (heterodoks) İslam anlayışına çok önemli etkiler bıraktı. Tanrı bilgisine yani hikmete, gerçeğin bilgisine ulaşmak, hala insanlığın en büyük merak konusu olduğuna göre, Hermes'in günümüze kadar olan hikâyesini bilmemiz sadece bizim için değil, tüm insanlık için kaçınılmaz bir gerekliliktir.

2. Hermes ve Hermetizm

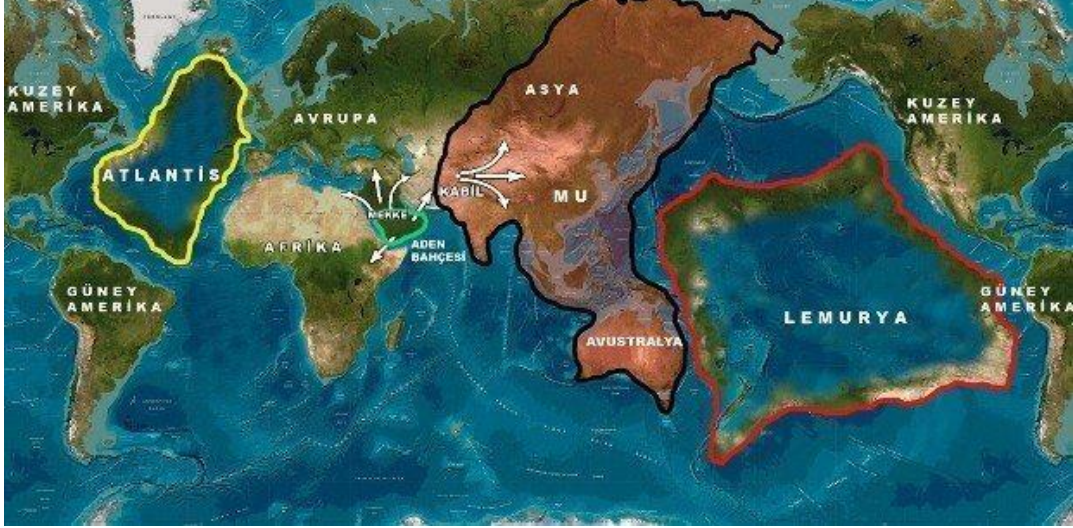
2.1. Kadim Mısır Teolojisi ve Hermes

Hermetik öğretinin ilk durağı kadim Mısır oldu. Eski Mısır (M.Ö. 3000-333) tarihinde 23 Firavun sülalesi bulunmaktadır. Büyük İskender'in M.Ö. 333'te Mısır'ı ilhak etmesiyle Eski Mısır tarihi son bulmuştur. Eski Mısır, yaklaşık üç bin yıl kendine ait medeniyetini dış müdahalelere pek maruz kalmadan sürdürmüş ve korumuştur. Efsaneye göre; Thoth (Hermes), İsis ve Osiris'in oğlu olan güneş tanrısı Horos'un oğludur. Ölümsüz yaşam için diriliş tanrısı; kural koyucu, koruyucu, ölümlerin yargıcisidir. Osiris'in öğrencisi olarak bilinen Thoth, Mısır'da bir Atlantis kolonisi kurarak Osiris dinini yaymaya başlamıştır. Efsaneye göre, Batık Krallık Mu'dan göçün Güney Amerika'dan Atlas Okyanusu'na daha sonra batan yine efsanevi bir kıta Atlantis'e de ulaştığı sanılmaktadır.³ Manethon'un Mısır Tarihi Kronolojisi'nde Thoth'un hâkimiyetiyle başlayan döneme "Tanrıların Hâkimiyeti Devri" denilir. Papirüslerde sembolik olarak ibis kuşu (balıkçıl kuşu) kafalı ve bir elinde kutsal asa (Hermes'i iki yılan motifli, sihirli asası şeklinde Yunan mitolojisinde geçer) bir elinde hokka ve kalem tutan bir insan suretinde tasvir edilmektedir. Kadim Mısır teolojisine göre, "Tanrı Ptah'ın çoğalma (tekessür) organları "dil ve kalp"ti (Tomlin, 1963, s. 22). Sonra o ilk kaostan sular ve âlem meydana geldi. Hiyeroglif yazıtlara göre Thoth, Tanrı'nın kalbi ve dilidir. Onun haberlerinin taşıyıcısıdır. Ayrıca Thoth'un insanların amellerini tartma görevi de vardı. Terazinin bir kefesinde ahlaki vicdanın yeri olan

² Bu çalışmada Brian P. Copenhaver'un (1995), Dock ve Festugiere,'nin (1954) ve M. Erol Kılıç'ın (2018) çevirilerinden yararlanılmıştır.

³ Batık Mu Kıtası ile ilgili iddialar, ilk kez İngiliz albay ve gezgin James Churchward'ın Hindukuş Dağlarında ve Tibet'te yaptığı araştırmalara dayanarak yazdığı altı kitapta ortaya atıldı. İddialara göre; Mu (Güneş İmparatorluğu), eski çağlardan günümüze ulaşan tabletlere göre ilk insanın da anavatanı olduğu, Pasifik Okyanusu'nda, günümüzden yaklaşık 12.000 yıl önce şiddetli yer sarsıntıları sonucu battığı sanılan kıtadır (Churchward, 2013). Mulular batmadan önce diğer kıtalarda koloniler oluşturmaya başlamışlardı. Dünya üzerinde çıkan üç büyük kültürün, Mısır, Maya-Aztek, Hint-Tibet kültürlerinin 26. paralel civarında olduğu görülür. Ağartılılar, Amerika kıtasında ortaya çıkmıştır. En önemlileri Mayalar ve Azteklerdir. Bu uygarlığın yöneticisi rahip 'Ra Mu', Mısır'da da Güneş Tanrısı 'Ra' olarak yer aldı. Kadim Mısırlıların yeraltı tanrısı ise Osiris'tir.

kalp, diğerinde hakikatin sembolü olan bir tüy bulunurdu. Kalbi doğru olan insanın kalbi tüyden hafif gelirdi.

Harita 1. Atlantis'ten Mısır'a

Tanrı Thoth gizli bilgilere sahipti ve bu bilgileri Atlantis'ten getirmişti. Bu “Gizli Bilgiler”in özü hiçbir zaman tapınak dışına yayılmamış ve rahiplerce titizlikle korunmuştu. Kutsal emanetler olarak saklanan bu bilgilere sadece rahiplerin seçtikleri çok az sayıdaki inisiyeler ulaşabilmiştir. Sais tapınağı binlerce yıl önce Atlantis'ten gelen yüksek rahiplerin bilgilerinin ilk kez seçilmiş ve elenen adalara aktarıldığı yer olarak biliniyordu, diğer tüm tapınaklar daha sonra yapılarak buradaki bilgi ve bilgelik oralara taşınmıştı. Yedi bağımsız bilimi (Gramer, Mantık, Hitabet, Aritmetik, Geometri, Müzik, Astronomi) daha sonra tüm bilimlerin kaynağını oluşturur. Thoth'dan daima yazıyı bulan Tanrı olarak söz edilir. Bulduğu bu yazı ile kitabını yazmış ve zaman içinde kitap kaybolmuş, tüm tarih boyunca birçok kişi kitabın peşine düşmüştür. Firavun, Thoth'un kitabını yaktırmış. Ancak bu kitabın daha sonra Mısır tarihinde II. Ramses'in oğlu Khaunas'ın ellerinde tekrar bir kez daha sahneye çıktığı biliniyor.

Platon'un Atlantis konusundaki görüşlerinde ve Hesiodos'a ait altın çağ ve kutsallar adası fikirlerinde karşımıza çıkar. Aynı konu, İncil'de Tufan ile bağlantılı olarak işlenir çünkü “Yaradılış”, eski zamanda insanların zengin ve sağlıklı olduklarını, uzun yaşadıklarını aktarır. Davut'dan (Samuel) İbrahim'e kadar geçen zamanı kapsayan soyağacına göre; Davut 602, Eber ise 464 yıl yaşamıştır. Tufandan önce insanların daha yaşlı olduğu ifade edilir. Soyağacının bildirdiğine göre Âdem 930, Nuh ise 969 yaşında ölmüştür (Weisser, 2010, s. 23).

Hermetik metinlerde anlatılan öykülerin doğruluğundan yola çıkarak, eski geçmiş bilgilerinin insanlara uzun ve mutlu bir yaşam sağladığını söylemek mümkündür. Sıradan insanlar yoldan sapmasın diye bunlar gizli bilgi olarak saklandı ve (hem insanların hem hayvanları okuyabileceği bir dil olan) hiyeroglif (resimli) olarak kaydedildi. Grek ve Roma dünyalarında Mısırlıların ilk formel dinsel kültü örgütleyen kişiler olduğu inancı yaygındır.

Herodotos (1993, s. 104), daha M.Ö. 5. yüzyılda şöyle yazmaktadır: “İnsanlar arasında mevsimleri on iki bölüme ayırıp, ilk olarak yılı bulanlar Mısırlılardır; ayları ise yıldızlara bakıp hesaplayarak bulmuşlardır. Gene bana demişlerdir ki, büyük tanrılar için on iki adı ilk olarak Mısırlılar kullanmışlardır ve Yunanlılar da onlardan almışlardır.”

M.Ö. 3. yüzyılda daha öncesinin birikmiş bilgileri Grekçeye çevrilmiş ve tasnif edilmiştir. Eflatun (Platon), Atlantis efsanesini kaleme alan ilk kişiydi. Eflatun bilgilerini *Diyaloglar* adıyla

yazdı. Birinci diyalog Timaeus, ikinci diyalog, Critias ya da Atlantis'tir. Eflatun bu iki yazıda Atlantis kıtasını ve gelişimini sonuna dek ayrıntıları ile açıklar.

2.2. Hermetik Metinler

İdris'in (Hermes/Thoth) kitabında Tanrı'nın sırları ve tüm varlık bilgisi bulunmaktadır. Thoth'un kitabının Mısır medeniyetinden mukaddem olan tüm ilimleri içerdiği, on ya da yirmi bin yıllık bir mazisi olduğu söylenir. Thoth'un kitabından cümleler tarih boyunca birçok yerde kullanılmış, yeni versiyonları ortaya çıkmıştır. Hermetik metinler üzerinde önemli çalışmalar yapan A. J. Festugiere, bu metinleri iki döneme ayırır. Birinci ve ikinci dönem, M.S.400'lü yıllarda yaşamış olan Zosimos ile ayrılır. M. S. 400'den sonra ise şerhler dönemi başlar ve bu dönem 7. yüzyılın sonlarına kadar sürer (Sezgin, 1967, s. 31). M. Ö. 3. yüzyıl ile M. S. 3. yüzyıl arasında meydana getirildiği sanılan onyediyedi kitaptan müteşekkil bu eserler, içerikleri bakımından ikiye ayrılırlar. Birinci tip eserler, popüler Hermetizmi oluşturur ki bunlar astroloji, maji,⁴ okült⁵ bilimler ve simya üzerinedir. İkinci tip eserler ise ilk tipteki popüler kitaplar ile irtibatlı ama daha çok dini ve felsefi yapıdaki ilmi Hermetik kitaplardır. Her iki tip külliyat, Hermetik düşüncenin ameli ve nazari yanlarını oluşturur (Buttrick, 1962, Cilt 4, s. 408). Dağınık ve ayrı ayrı olan bu risalelerin kim ve tam olarak hangi tarihte külliyat haline getirildiği belli değildir. Metinler, Platon'un diyalogları tarzında yazılmıştır. Dil olarak Grekçe, bazıları Latince'dir. Pomandres (CH I) ise "Tekvin" babı ile hayli benzer bir üslupla, dünyanın yaratılışından bahseder. Diğer metinler, ruhların nasıl felekleri aşarak ilahi sahaya ulaşmaya çalıştıklarından ve ruhun bu yükselişine engel olan beden ve madde bağlarından nasıl kurtulunacağından bahsederler.

Görüldüğü gibi, *Corpus Hermeticum* muhteva olarak içerisinde birçok Mısır dini motifini, Tevratı, Zerdüş, Stoacı, Platoncu, Yeni-Platoncu, Pythagorasçı ve Gnostik temaları taşımaktadır. Ancak, kahramanlar, mekân ve mitler, bu külliyatın Mısırlı bir ürün olduğunu göstermektedir. Batı Orta Çağ'daki engizisyon döneminde kitabın otuzdan fazla defa yakıldığı görülür. Bu sert tepkiler karşısında kitabın fişlenerek gizlenmesi yoluna gidildiği ve buradan bugün adına Tarot Kartları denilen kartların ortaya çıktığı söylenir. Sürekli yakıldığından söz edilen kitap, sanki küllerinden tekrar doğarak çeşitli zamanlarda yine ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, bu kitap ya da kitaba ait parça metinler, ya da kopyaları elden ele dolaşmış ve kitabın yüksek enerjili bilgilerini anlamayan, yanlış yorumlayan veya kendi inancına uydurmak için yeniden yazanlar ile oldukça tartışmalı hale gelmiştir.

2.3. Hermetik Kozmoloji

Hermetik kozmolojiye göre, uzayın en altında ölümlülük yeri olan dünya vardır. En üstünde ise ölümsüzlük yeri olan Zuhal yıldızı yani Satürn bulunur. Zuhal yıldızı ilk aklın bütün sırlarını taşır, yedinci ve son kattır, ölümsüzlüğe orada erişilir. Zuhal, parlak bir ışık içindedir. Ruhlar, oradan koparak dünyaya doğru düşmeye başlarlar. Bu düşme bir imtihandır ve büyük ışıktan inildikçe yavaş yavaş koyulaşan karanlığa doğrudur. Ruh, kısa bir zaman için yeryüzüne inecek, maddeyle birleşecek ama maddeye boyun eğmeyecektir. İnsan ruhu, külli ruhun (Tanrı) parçasıdır. İmtihani kazanamazsa o ruhta bulunan ilahi nur sönecek ve ruhu yalnız başına karanlık içerisinde bırakıp yukarıya doğru gidecektir. Ruh da ışıksız kalınca, karanlığın içinde eriyip tükenecektir. Uzay inen, çıkan ve bu arada eriyip tükenen sayısız ruhların kasırgasıyla kavrulmaktadır. İmtihani kazanan ruhlar, yedi kata göğe başarıyla yükselip ölümsüzlüğe

⁴ İnsanlığın en eski öğretisi, hatta dinlerin ve inançların kökeni kabul edilen Maji sanatı ve onun çocuğu olan büyü, her çağda var olan ve etkinliğini sürdüren bir olaydır.

⁵ Okült, "bilimsel yöntem dışındaki yollar ile gizli bilginin araştırılması" demektir.

kavuşurlar. Yedinci ve son kat ise ölümsüzlüğe kavuşulan, büyük aydınlık ve külli aklın sırlarını taşıyan Zuhal feleğinin katıdır.⁶

Âlemin muhtelif katları birbirine bağlıdır. Bir hiyerarşi vardır. Bu muhtelif katlar arasında irtibatlar bulunur. Bu karşılıkları bulabilmek için astroloji, simya ve maji gibi dini amellere bağlı ve onun yönlendirmesi altındaki pratik ilimler devreye girer (Massignon, 1963, s. 654).

CH'nin ilk bölümü olan Poimandres'e göre, ilk Tanrı, ikinci akılı doğurur. O da felekleri ve beşerin onlardan doğacağı yedi '*androgynos*' (cinsiyeti henüz belli olmayan) Anthropos'u yaratır. Bu yüzden, insanın bedeni yönü, astrolojik kadere tabidir ve ruhu bağlar. Kâinat, ruhlarla (nefslerle) doludur. Kosmos'un gövdesi bir ruh tarafından canlandırılır (diri tutulur). Semavi cirimler, kendilerinde değişime tabi olmadan bulunan ruhlarla canlandırılır. Her dünyevi organizma ise onlarda bir müddet için bulunan bir ruh tarafından canlandırılır. "(...) Ve Tanrı, Kosmos'un (evren) idaresinde (araçları olarak) kaderi, zorunluluğu, takdiri ve tabiatı kullanır. (...) Hayat, bir organizmadan diğerine yer değiştirir. Ve her bir organizmada şuurun bir başlangıcı ve sonu vardır. Fakat hayatın bir başlangıcı ve sonu yoktur. Her canlı organizma, kesif madde, hayati nefis ve ruhtan mürekkeptir ve bu üç birleşen parçanın her biri ölümsüzdür."

2.4. Hermetik öğretisi

Hermetizm, Eski Mısır'da Hermes'in ardından kurulmuş öğretiye denildiği gibi bu öğretinin verildiği ezoterik vasıftaki ekollerin çalışma sistemlerine de denilir. Bu öğretinin çıkış noktası hakikatin araştırılmasıdır. Hermetizmin temel öğretisine göre, madde karanlık ile özdeş, ışık ise ruhtur ve aydınlık ruhtadır. Yeryüzü hayatı, ruhun maddeyle mücadelesinden oluşan bir imtihan sürecidir. Hakikate erebilmek, bu imtihandan başarılı olmaya bağlıdır. Eğer ruh, maddeye yenilip imtihanı kaybedecek olursa, karanlığa tutsak olacak ve varlığını kaybedecektir. İmtihanı kazanan ruh ise ölümsüzlük nuruna doğru yükselir. Hermetizmin bu "nur-zulmet" diyalektiği daha sonra başta Zerdüştlük olmak üzere birçok sistemde görülecektir. Ruhları ölümsüz kılacak olan, bu dünya imtihanında iradelerini kullanarak iradelerini kullanarak ve acı çekerek elde edecekleri aydınlanmadır.

Hermetizme göre, kâinatın gerçeklerini anlayabilmek için akli gelişmiş ya da gelişmeye müsait ve erdemli bir ruh hali sahibi olmak şarttır. Hermetizmin dünyası, ruhani ve maddesel iki kutuptan oluşur. Dünya ve insan bu zıtlıklar içinde yaşar. Çok belirgin bir hiyerarşi içinde, Tanrı ve tanrısal ruh iyi ve saftır. Buna karşın maddeler ve onlara isnat edilen eğilim, kötü olarak nitelenmese bile iyi ve saf sayılmazlar. Bir canlının içindeki ruh oranının artması, Tanrı'ya daha fazla yakınlaşmak anlamına gelir. Bedensel arzularının ve eğilimlerinin esiri olan kişi için Tanrı'dan uzaklaşma tehlikesi büyüktür. Bunun anlamı, insanın iki yol arasında bir seçim yapmak zorunda olduğudur.

Nitekim Bousset'e göre ise *Hermetica*'lar bir de iyimser ve kötümser olarak iki doktrine sahiptir. İyimser olan monistik ve panteisttir. Buna göre âlem iyidir, güzeldir. Çünkü o, Tanrı'yı indimaç (iç içe) eder. Onunla 'görülmez Tanrı' kendisini tezahür eder (CH 8.1/5.2). Âlemin güzelliğini müşahade ve murakabe eden ilahiliğe varır. Bir olan Tanrı (CH 11.11), her şeyi yaratandır. Tanrı'dan ve âlemden sonra insan, üçgenin üçüncü köşesini oluşturur.

İnsan dünyevi işlerle ilgilenmelidir çünkü o, Tanrı tarafından yaratılmıştır ve bu nedenle gücünü ve bedensel yeteneklerini kullanmak zorundadır. Dünyayı yaşamaya değer bir alan olarak korumak, ona bakmak ve türünün devamını sağlamakla yükümlüdür. Bu bağlamda dünya, cinselliğin mekânıdır; cinsellik ise kullanılması gereken bir hakktır çünkü insan üremek zorundadır ve bir canlı türü olarak (şartlı) ölümsüzlüğünü sürdürmelidir. Cinsel ilişki, Tanrı'nın

⁶ Ruhun bu aslına doğru yükselişine Latinler Ortaçağ'da "*Itinerarium mentis in Deum*" (Aklın Tanrı'ya doğru yolculuğu) derlerdi.

yaratma eyleminin kopyasıdır ve bu nedenle kutsandır. Erkek ile kadının birleşmesi Tanrı'nın çift cinsiyetliliğine işaret eder (Fowden, 1986, s. 514).

Kötümser doktrinde ise tersine, âlem en temelde kötüdür. “Çünkü âlem hiçbir şekilde birinci Tanrı'nın işi değildir. Zira birinci Tanrı her şeyin fevkindedir, varlığının sırları içinde gizlidir. Dolayısıyla âlemi terk etmeyen, ona sırt çevirmeyen, Tanrı'ya ulaşamaz. İnsan bu dünyada bir garip gibi olmalıdır” (Eliade, 1958, s. 298). “Dünya kötülüklerden mürekkep” (CH, 6.4) olduğundan ilahiliğe doğmak (CH, 13.7) için o dünyaya ‘garip’ kalmak şarttır (CH, 13.1).

Felsefi Hermetizmin bu iki şekli, daha sonra farklı felsefe ekollerinde yansımalarını gösterecektir. Buna göre, Hermetizmde Tanrı Bir'dir ama ulaşılabilir, kıyaslanamaz ve bu kıyasla hakkında malumat sahibi olunamazdır. Ancak bir dini iç tecrübeyle O'na yakınlaşılabilir.

İnsan ruhu, asli olarak iyidir fakat bir bedene girdiği zaman mecburen kötü olur. Ufak bir çocuğun ruhu ise hala iyidir. Çünkü o, âlem-ruhundan henüz zar zor ayrılmıştır. Fakat beden büyüdükçe ruhu en alt kesif cevherler arasına iter ve onun, iyiyi unutmaya sebep olur. Böylece ruh kötüleşir (CH X, 15b).

Hermetizmin bilgi konusundaki temel yaklaşımı, kâinat (makrokozmos) ile insanın (mikrokozmos) karşılıklı olarak birbirlerini yansıttıkları görüşünde yatar. Bilginin her parçasında hakikat nüvesini taşıyan bu şarta bağlı olmayan ve değişmeyen unsur, saf Ruh ya da Akıl'dır (intellectus). Varlıklar içerisinde yalnızca insan, İlahi Akıl tam manasıyla yansıtılabilir. Demek ki, öznesi sadece fiziki dış âlem olmayan, aynı zamanda nefsin iç âlemi de olan bir Külli Akıl ya da Müteal (yüksek, yüce) Suje vardır. Bu Külli Akıl'dan insani sülâleler bilme melekelerini alırlar.

2.5. Severek Aldanmak

Eğer insan bedenini sever ve ona büyük iştahla bağlanırsa o zaman ölümün kudreti altına girer. Fakat bu insanlar onlarda gayr-i cismani şeyle kendilerini özdeşleştirirse, o zaman ölümsüz olurlar, iyiyi (hayr) elde ederler (yani Tanrı'yla bir olurlar) (CH I 18b, 19).

İşte bu ‘kendini tanıma’dan uzak düşenler ölüme müstahak olurlar (bedenlerini sevme suçlusudurlar). Çünkü beden maddeden, cisimden mürekkeptir ve madde bütün kötülüklerin kaynağıdır. ‘Kendini tanıyan, kendini bilen’ kimseler ise iyiliğe kavuşurlar. Çünkü onların tanıdıkları o gayr-i cismani öz, Tanrı'yla olan bir cevherdir, bu yüzden de onlar Tanrı'nın çocukları sayılırlar (CH I, 20-21).

“Gazap, kötü huyluluğun şeytanıdır. Hırs ise yitirmenin şeytanıdır. Bunların ikisi de bütün kötülüklerin menşei, bedeni ifsad eden ve ruhu tehlikeye atan iki şeydir.”

İnsanın akıllı bir şerir güç (şeytan) tarafından döllendiği zaman, o akıl kötü düşünceler doğurur. İyi düşüncelere sahip olmak demek, dindar olmak yani Tanrı'yı bilmek ve O'na bağlanmak demektir (CH IX 3, 4a).

Ruhun kötü oluşu, onun irfandan, marifetten⁷ (Tanrı bilgisinden) yoksun oluşundan ibarettir. İrfana sahip olmayan ruh, beden tarafından yönlendirilir ve bedeni âlemlerce yuvarlanır durur. İrfan, konuşmalarla ya da duyularla elde edilmez. Duyular, bedenin aracı olarak çalışırlar ama irfanın bedenle bir ilgisi yoktur. Onun organı Akıl'dır. Ve akıl, gayr-i cismanidir (CH IX, 8b-10).

2.6. Akıl Tanrıya Yolculuğu..

Hermetik düşünceye göre, kozmoloji ile metafizik arasında aracı olan (tıpkı güneş ışınları gibi) bu Akıl'dır. Akıl (Nous), Tanrı'nın Zat'ındandır. O'nun Zat'ının bir parçası değildir ama

⁷ Gnosis: Tanrı bilgisi.

tıpkı ışığın güneşten çıkması gibi o da O'ndan neş'et eder. Beden nefsin içinde, nefis ruhun (ya da aklın) içinde, ruh da Kelam'ın içindedir. Tanrı ise her şeyin üstündedir.

Evreni (Kosmos) kuşatan gayr-i cismani şey akıl'dır (nous) (CH 12a). Fakat Akıl'ın üstünde de bir şey vardır ki o da Akıl'ın ve gerçeğin (Hakkın) kaynağı olan iyi'dir (hayr) (CH II, 12b).⁸

Tanrı, Kosmos (evren, düzen) üzerinde doğrudan iradesiyle amel eder. İnsan ise ona tabi olan şey üzerinde sanati ve mahareti ile harekette bulunur. Böylece her şey Tanrı'ya bağımlıdır, akıl tarafından idare edilir ki bu akıl hem tanrılarda hem de insanlarda vardır ve onları bir araya getiren şey odur. Bu, her insan için geçerli değildir. Çünkü bazılarında akıl yoktur, onlar hayvan gibidirler. Fakat ruhu akılla dolan (irfan elde eden) insan, hayvanlarla değil ancak gökteki tanrılarla (meleklerle) mukayese edilebilir... (CH X 22b-25)

Tanrı ezeli ve ebedidir, düşüncelerle anlaşılmaz. Akledilebilir alemi yalnızca akıl gözüyle görülebilir (Hermetica, C. II, s. 28).

Küllü Akıl, adet olarak 'bir' değildir. Gayr-i kabil-i taksim oluşunda 'Bir'dir. Bu yolla o, her bir yaratıkta mevcuttur ve her bir yaratık biricikliğini ondan alır.

Her şey Tanrı'nın düşündüğü düşüncelerdedir (CH XI 17b-20a).

Akıl, Tanrı'nın en temel cevheridir. Nasıl ışık, güneş tarafından saçılırsa, akıl da Tanrı tarafından saçılır. O, insana girer ve bazılarını ilah yapar. Fakat hayvanların ruhları bundan mahrumdurlar. İnsanda akıl, onun tabii sevklerini önleyerek iyiye çalışır. Fakat o, hayvanlarda tabii sevkler ile beraber çalışır. İnsan ruhu, teccüm ettiği vakit hazların kötü etkileriyle (ahlaki) bozulur. Akıl, ruhun bu hastalığını tabii acılarla (hastalık) tedavi eder. Ruhlarında aklın idaresi olmayan kimseler, tıpkı hayvanlar gibidirler. Onlar keyif ve hazlarına herhangi bir gem vurmada tabi olurlar. Bu yüzden en fena kötülüğe maruz olurlar ve Tanrı'nın onlar için takdir ettiği cezaya çarpılırlar. (CH XII 1-4)

Akıl, kaderden üstündür ve içinde bulunduğu ruhu kaderin ellerinin ulaşamayacağı yere yükselmeye muktedirdir (CH XI 5-8).⁹

İnsanlık arasında her ne kadar dillerde farklılık varsa da her millette konuşma bir ve aynıdır. Konuşma, aklın bir suretidir. Akıl da Tanrı'nın bir suretidir (CH XI 12, 13a).

2.7. Ölüm ve Sonrası

Kâinata kozmik yasalar işler. Fiziksel âlem süptil (görünmez) âlemin aynasıdır. Gerçekten, kesinlikle ve şüphesiz, 'bir' olan şeyin mucizesini yerine getirmek üzere, aşağıda olan ne varsa yukarıda olan gibidir ve yukarıda olan ne varsa da aşağıda olan gibidir. Küçük âlem, büyük âlemin (küçük evren-büyük evren) tam bir suretidir. Küçük âlem, Tanrı'nın suretinde yapılan kendi asli doğasını fark eden insandır.

Ruh, ilahi bir ışıktır. Ölümden sonra bir ışığa doğru yol alınır. Dünyaya tekâmül için gelinir. Ruhlar öte âlemde tekâmül durumuna göre bulunurlar. Başka dünyalarda da hayat vardır. Eski insanların kökeni dünya dışıdır (Işık, 2007, ss. 55-56).

"Aklın sonsuz ışığı bu dünya hayatında 'ben'cil (egoik) bir tahdide uğramıştır. Onu tahdit eden beden değil nefistir. Dolayısıyla bedene ısınmış olan nefis, ölümden sonra bedeni terk eder ama o halini korur" (Buckhardt, 1979, s. 36).

İnsanlar, ölümlü tanrılar; tanrılar, ölümsüz insanlardır. Eşyanın dışı, içi gibidir. İçle dış arasında bir ayrılık yoktur. Kâinata hiçbir şey, ne iç ne dış, ne küçük ne de büyüktür. Bir tek yasa ve o yasanın işlettiği tek bir düzen (kozmos) vardır. Yukarıdan aşağıya bütün varlıklar kendi düzeylerinde bu aynı yasaya tabidirler. Bunu idrak eden, gerçeği bulur (Hançerlioğlu, Cilt II, ss. 310-312).

Ölümden kesif beden, toprak ve su haline çözülür. Hayati ruh (pneuma), yeniden atmosfere karışır. Yukarıya doğru yükselirken, uğradığı her bir feleğe, sırayla o felekten kendine gelen kötü

⁸ Sufi metafiziğinde buna 'hayr-ı mahz' derler. Platon'un diyaloglarında Sokrates bu 'iyi'yi güneş ile karşılar. Bu 'iyi'nin ışınları vardır. Bir enerjidir.

⁹ Metin içerisinde, Hermes'in bu bilgileri şifahi olarak üstadı Agathodaimon'dan (Mısırlıların Khnum dedikleri ilah) aldığını ve bu bilgileri ilk defa yazıya geçirenin kendisi olduğunu söyleyen bir bölüm vardır.

ihitiraları verir (Powel, 2006, ss. 2-4). Böylece bütün tefessühlerden ve bozulmalardan arınır. Bir müddet en üst semada ikamet eder. Sonunda maddi evreni bırakır, onun üzerinde olan ve Tanrı'nın kudretlerinin bulunduğu gayr-i cismani âleme girer. Kendisi de bizzat bu kudretlerden biri olur, Tanrı'da olur. (CHI 24-26a).

Ölüm meydana geldiğinde, hayati nefsten sadece ruh ayrılmaz, akıl da ruhtan ayrılır. Akıl, kendisine ateşten bir gövde alır ve baştanbaşa uzaya yayılır. Aklın terk ettiği ruh, hakkı neyse onunla cezalandırılır. Eğer ruh muttaki ve dindarsa (yani hayatında irfanı elde etmişse) akıl olur, başka bir şey değil. Dindar ve muttaki olmayan ruh ise ölümden sonra safi bir ruh olarak kalır, girebileceği başka bir beden arar. Böylece kendi kendini cezalandırır (CH X 16-19a).

İnsanların 'ölüm' dedikleri şeye 'değişim' demek daha doğru olur. Bir canlı varlık öldüğünde, onun içerisinde olan hayat, bizim görüşümüz alanından gider ama yok olmaz. Kosmos'un meydana geldiği tek tek gövdelerdeki hayat daima değiştiği ve yer değiştirdiği için, bizatihi Kosmos'un da daima değiştiği ve 'her süreç aldığı' söylenebilir (CH X 15b-16a).

3. Hermetizmin Dinlere Etkileri

3.1. İbraniler ve Hermetik Öğreti

En eski bilgiler, Âdem'in oğulları tarafından, içerdikleri doğal sanat konularıyla beraber, iki levha üzerine, Hiyeroglif denilen şifreli yazıyla işlenerek gömüldü. Bu bilgilerin büyük kısmı Tufan'dan sonra Mısır'da tekrar kullanıldı ve Musa tarafından 'İsrail'in çocuklarına' aktarıldı. Gerçekten de Tevrat'taki Tekvin babı ile Osiris'in insanlığı yok ettiği Tufan arasında, İbrani dini ritüelleri ile Mısırlıların dini ritüelleri arasında, örneğin bazı çarpıcı benzerlikler vardır (Wallis, 1999, ss. 39-40). İbrani kutsal kitabında Enoh (Hanoh, Hermes) yedi yerde geçer. Enoh, insan ırkının yedinci neslidir. Onun Allah'a itaat içinde bir ömür geçirdiği, Tanrı'ya yürüdüğü ölmediği ve bunun onun ölümü görmemesi için Tanrı tarafından yapıldığı söylenir. Enoh'un Tanrı'nın sırlarını öğrendiği ve levh-i mahfuzaya muttali olduğu yazılıdır. Kabbala'nın Zohar bölümünde Hanoh'un kitap sahibi olduğu ve "bu *Hikmetin Sırrı* idi" denilmektedir. Ayrıca dünyanın sonuna doğru Enoh, Elijah (İlyas) ile birlikte 'yol açıcı', 'hazırlayıcı' Mehdi rolünü oynayacaktır. Zaman zaman yeryüzünde gözükmektedir. Bazı kimselere gözükmekte, onlara ilham vermektedir (Encyclopedia Judaica, Cilt IV, s. 193).

3.2. Antik Yunan'ın Hermes'i Öğrenmesi

Helenistik çağdan çok önceleri özellikle ticaret amacıyla Mısır'a yerleşen Grekler tarafından Mısır'ın yazı-bilgelik tanrısı Thoth, Hermes ile özdeşleştirildi. Helenistik dönemin sonlarına, daha çok Mısır'ın Roma İmparatorluğu'nun bir parçasına dönüştüğü ilk miladi yüzyıllarda ise Hermes Trismegistus'e (Üç Kere Büyük Hermes) dönüştü. Yunan bilgeliği ve özellikle de doğa felsefesi, temelinde Mısır kaynaklıdır. Mısırlı rahipler doğanın gizemini çözmeyi başarmışlardı. Buradan dağıtılan bilgiler, Pers rahipleri ve filozoflarınca büyü olarak nitelendi. Bilgelik öğretilerini bilmesesel şekillerle, karartılmış sözlerle aktarmak bir Mısır geleneğiydi ve bu gelenek şair Homer'in mısralarında en iyi şekilde yansıtılmıştır. Onu, bu geleneği Musa Yasaları ve Eski Ahitle harmanlayan Pisagor takip eder (Telle, 1608, ss. 6-8). Platon'un on üç yıl, Pythagoras'ın ise yirmi küsur yıl doğuda, Mısır'da ders gördükleri bazı tarihçilerce anlatılır. Homeros, hiyeroglifleri okumasını öğrendi. Bazı müellifler, Yunan destanlarının şairi Homeros'un Mısır'da yaşadığını ve Teb'de doğduğunu ileri sürerler. Platon iki yerde aritmetiğin, cebirin, geometrinin, yazının ve diğer bazı ilimlerin kurucusu olarak bir Mısır ilahi kişisi olan Theut'tan (Thoth) bahseder (Eflatun, 1943, s. 25). Platon'daki Hermes etkisi şu sözleri

ile daha iyi anlaşılır: “İnsan göksel bir bitkidir. Gerçekte insan ters duran bir ağaca benzer, kökleri göğe dönmüştür, dalları toprağa dalar.”

İnsan ve âlemin açıklanmasında, M. S. 1. yüzyılın düşünürleri, Doğu Akdeniz’in rasyonel olmayan bazı doktrinlerine başvurmak zorunda kaldılar. Bu yüzden söz konusu dönemde Gnostikler, Yeni-Platoncular ve Hermetistleri birbirinden ayırabilmek hayli güçtü. Hermetizmin ilmi yönü (ilmi Hermetizm) daha sonra bazı Grek ekollerinin felsefi düşüncelerinin oluşumuna zemin hazırladı. Vulgar Hermetizmin içerdiği majik ameliyeler ise insanın kemale erdirilmesi, onun ilahileştirilmesi için bazı ritüellerdi. Hermetik felsefe iki tip insan üretti. Birincisi, eski Mısır’da olduğu gibi daha çok irfani (gnostik) bir insan, ikincisi eski Yunan’da olduğu gibi daha çok bilge (sage) insandı. Roma dönemi ile birlikte, polis’in tanımlayıcı çerçevesi dışına çıkma anlamında Grek bireyinde bireyci bir yöneliş ve selamet kültürüne, artan bir münzevilik ve ötedünyacılığa, bu arada yeniden yorumlanmış halleriyle (Grek ve Doğulu) gizem kültürüne ve derneklerine ardından da Gnostik akımlara artan bir ilgiye yol açar. Arkaik ve Klasik çağlardan beri devam eden felsefi-dinsel gizemlere, Helenistik dönemden itibaren İsis ve Mithra gibi ‘Doğulu’ gizemler de eklenecektir.

Patrizzi’ye (1553) göre, Greklerin bütün felsefi sistemleri, Phytagorasçıların mistik matematikleri, Platon’un etiği ve teolojisi, Aritoteles ve Stoacıların fizikleri hep bu Hermes’in yazdığı eserlerden alınmadır; “Eğer Hermetik felsefe Grek felsefesinden çıkma değilse, o zaman şurası kesindir ki, Grek felsefesi Hermetik felsefeden çıkmadır.” Sokrates ve Platon’a göre felsefenin ana ereği, insanın mutluluğu ve yetkin (kâmil) yaşamının sağlanmasıdır. Yetkin bir yaşam, ancak erdemli bir hayat sürmekle elde edilebilir. Metafizik anlayış, Aristoteles’de, ‘Tanrıbilimsel’ (*Théologique*) bir veçhe kazanmaktadır. Sokrates’ten da önce yaşamış olan Protogoras “insan her şeyin ölçüsüdür” derken Platon *Yasalar*’da, “her şeyin ölçüsü insan değil, Tanrı’dır” demektedir. Tanrısal akıl ya da doğrudan Tanrı olarak tarif edilen ‘Nous’ işe karışmadan önce Evren, Demokritos’un materyalist (özdekçi) öğretisi ile betimlediği mekanik bir tözdür. Platon’a göre ise, ‘Evren’ Nous tarafından biçimlendirilerek ‘Kaos’dan düzene’ geçirilmiş, ruhu ve zekâsı olan bir canlıdır. Büyük düzenleyici, kendisi gibi önsüz ve sonsuz bir töz bulmuş ve ona biçim vermiştir. Evren, Tanrı tarafından bilinen ‘dünya ideası’na uygun olarak ve benzetilerek biçimlendirilmiş bir görüntüdür (Platon, 1997, s. 237).

Sokrates’in “kendini bil” sözü, insanın kendini ruhsal bir tecrübe içinde yeniden sorgulamasını ve ahlaki yönden yeniden oluşturmasını içermektedir. Böylece insan medenileşme yolunda kişinin istediği şey olumlu değerlere yükselmektir. Adaletsizliğe, kötülüğe karşı savaşımdır. Halk hikmetinin, felsefi düşüncesinin ve büyük dinlerin hedefi budur (Önel, 2007, s. 101). Doğada bütün olup bitenler bir amaca (telos) yöneliktir. Her şeyin gerçek nedeni ‘Nous’tur. Platonculuk, Batı Hıristiyanlığı için temel felsefi öğretisi olarak kalmıştır.

3.3. Yeni Platonculuk, Gnostisizm ve Hermetizm

M. S. 3. yüzyılda biçimlenen Neo-Platonculuk, İskender’in fetihleriyle birlikte yoğunluk kazanan Grek felsefesi ile Doğu bilgeliği arasındaki kültürleşmenin bir ürünüdür. Eklektik bir felsefe olan Neo-Platonculuğu biçimlendiren unsurlar arasında Mısır’a yerleşen Greklerin taşıdığı Platonculuk, İskenderiye Yahudiliği, hatta Mısır’da bulunan Hintli bilginlerin Budistik öğretileri sayılmaktadır (Wilder, 1869). Geç Grek ve Roma dönemlerinde özellikle kentlerde baskıcı Roma devletine karşı bir protesto dini haline gelen Gnostisizm, dünya işlerinden el çekerek maddeye önem vermeme eğilimindeydi (Erbströsser, 1984, s. 16). Gnostik görüşler, özellikle de içerdiği düalizm, Ortaçağ Avrupası’na damgasını vuran Rafizi hareketlere yön veren ilkeler olmuştur. Kilise’nin 2. yüzyıldan itibaren savaş açtığı Gnostik öğretiler, 3. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu’nda yavaş yavaş silinirken, 3. yüzyılda Mezopotamya’da Manes’in

öğretilerinde boy verdi. Manikeizm, Batıda Roma'yı etkilerken, Asya'da Türkistan'a (Uygurlar) ve Çin'e dek uzanmıştır. İran'da ise Zerdüştlük biçimiyle devlet dini halini alacaktır.

Gnostisizm, dünyevi varoluşun ve genelde Kozmos'un tümüyle negatif sayılması, dünya ve insan varoluşu üzerindeki toplumsal, siyasal ya da kozmik kudretlere ilişkin her türlü talebin reddi üzerine temellenmektedir. Kötümser bir ruh halinden doğan Gnostisizm, kötülüğün varlık nedenini açıklama çabası içindedir (Bleeker, 1967, s. 234). İnsanların ay-üstü âlemin acımasız hükmünden, ancak gnosis (irfan) aracılığıyla özgürleşebileceklerini savunan Gnostisizm, en yetkin sözcülerini Edessa (Urfa), Antioch (Antakya), Ephesus, İskenderiye ve Roma'da bulmuştur. Tüm gnostik tarikatların ortak yönü, yukarıdaki dünyanın gizlerini açıklayan ve yalnızca seçilmişlere selamete erişme olanağı sağlayan, kimi ayrıcalıklı bireylere gizemli biçimde vahyedilmiş bilgi ya da Gnosis'in koruyucusu oldukları savıdır. Hermetik gelenek, Mısır dini ile Gnostisizm arasındaki kayıp halkadır. O devrin bilginlerine göre, nefse hakim olmanın kudretini elde etmek için beden, ruh ve fikrin bütünüyle değişmesi ve her türlü kötülüklerden tamamen arınması gerekmektedir ki bu da ancak kalbi, akli ve iradeyi terbiye etmekle mümkündür. Bu seyr-ü sülük yolunda insan, ruhunda mevcut olan ince hisleri uyandırıp zenginleştirebilirdi. Derin ve samimi bir cehtten sonra insan kâinatın Batını kuvvetleriyle içsel bir irtibat kurabilirdi. Ancak bu dereceye ulaşan kişi başkalarını irşat edebilirdi (Kılıç, 2018).

Esas olarak Neo-Platonculuk, Gnostisizm ve Hermetizm olarak tezahür eden ve nihai ürününü Hıristiyanlıkta bulan bu arayışlardan (Kılıç, 2018, s. 187).

- Neo-Platonculuk, derin maneviyatçılığı, Platon düşüncesi ile bağlantısı ve biçimlenişinden kısa bir süre sonra İmparatorluk otoritelerini ve özellikle de senatoryal kesimi rahatsız eden yükselen Hıristiyanlığın tek alternatifi olarak algılanması nedeniyle, Klasik çağın bir kalıtı olarak Roma soylularınca benimsenerek desteklenmiş gözükmektedir.

- Gnostisizm ise, çağdaş araştırmacılarca, ağırlıklı olarak, kendi kökenlerine yabancılaşarak Helenleşmiş, ancak yine de Helenistik ortamda kendilerini uyumsuz hissederek diyaspora (özellikle İskenderiye) Yahudilerinin bir ürünü olarak yorumlanmaktadır.

- Hermetizm ise bu iki akımdan farklı olarak, daha az yapılanmış, daha muğlak bir malzeme olarak görülmelidir. Hıristiyanlığa yer yer eklenenebilen Neo-Platonculuk ve Gnostisizm'in tersine Hermetizm, içindeki tek tanrıci argümanlar sayesinde kısa bir süre Kilise Babaları'nca dikkate alınmakla birlikte, Hıristiyan düşünsel dünyası için 'dışsal', yani 'Pagan' olarak kalmış ve böyle mahkûm edilmiştir.

3.4. Hıristiyanlık ve Hermetizm

Antikçağın sona ermesiyle birlikte, Hermetizm kendisini besleyen toprağından koparıldı. Roma İmparatorluğu, daha doğru bir anlatımla Doğu Roma, 5. yüzyılda çöktü. Clovis, Hıristiyanlığı seçti ve Avrupa'nın jeopolitik ağırlık noktası Alplerin kuzeyine kaydı. M.S. 529'da, Atina felsefe okulu Jüstinyen tarafından kapatılınca, Antikçağ'da sembolik anlamda sona erdi. Antikçağ geleneklerinin bitmesiyle, Hermetizm yaşama şansını kaybetti. Şayet Hermetizm, kendisine kültürel bilinç içinde yer bulduysa nedeni Kilise Babalarının onu benimsemesi ve Arap bilginlerin Hermes Trismegistos resmini özenle korumalarıdır. Karanlık Ortaçağ'da Hermetizm Antikçağın Hıristiyanlık dogmasının gölgesi altında kaybolmuştu. Ortaçağ'da Augustinus "Tanrı Devleti" adlı eserinde, Hıristiyanlıklar Hermetizm arasında herhangi bir bağlantı kurmanın mümkün olamayacağını söylemişti (Ebeling, 2017, s. 73). Augustinus, Hermetizmi büyücülük ve Pagan putperestliği olarak algılamıştı. Yüksek ve Ortaçağ'da birçok eser Arapçadan Latinceye çevrilince, Mısırlı bilge Hermes Trismegistos'un resmi yeniden ortaya çıktı.

Erken Yeniçağ'da Hermetizm, Hıristiyan inancını tanıyan bir öğretiyi olarak dikkat çeker. Yukarıda içerikleri verilen Hermetica'ların Batı düşünce tarihinde ilk çevrisine Ficino (Marsilius Ficinus)¹⁰ tarafından yapılan ve 1483'te Venedik'te basılan Poimandres ile başlanır. Hermetizmin Rönesans çağında yeniden keşfedilmesinin önde gelen ismi Cosimo de Medici oldu. Gerçek dinin ne olduğu sorusu 16. yüzyılda giderek önem kazandı. Sapkınlık toplumsal bir yara halini almıştı. 'Cadıların ateşe atılması' genellikle geç Ortaçağ'da değil erken Yeniçağ'da görülen bir ceza yöntemi idi (von Dülmen, 1994, ss. 78-96). Hermetik metinlerin çevrilmesiyle 17. yüzyıla kadar etkisi sürecek Hermetizmin Rönesans dönemi başladı. Rönesans filozofları büyük ölçüde *Corpus Hermeticum*'a dayanırken, Paracelsizm yanlıları Zümrüt Tabletleri, Hermes Trimegistos'un en önemli kanıtı olarak görürler. Hermetizm öğretisi Rönesans'ın elinde profan hale geldi ve iç boyuttaki ilerleme metotları için dış boyuttaki teknolojik, bilimsel ilerlemeler için bir ilham kaynağı oldu. Okült bilimler, maji, astroloji, simya, farklı doğrultuda çatışmaya başladılar. Rönesans'ta bir hedef kayması oldu ve bu ilimlerin tecrübeye verdikleri önem yanlışlıkla deneysel ilimlerin doğmasına sebebiyet verdi. Daha sonra da deneyciler dini prensibi bir kenara iterek sadece yaptıkları deneyi kutsallaştırmaya, bir müddet sonra da bunun teorisini yapmaya başlayacaklardır.¹¹ Rasyonalist gelişmeler gittikçe hız kazanır. Hermes'in ruhta gerçekleştirilmeyi düşündüğü devrim (dönüşüm), Rönesans aydınlarınca dışta yapılmaya çalışılır. İlk dönemlerin kutsal ve bütüncül simya anlayışı, modern kimyaya; astroloji anlayışı, modern astronomiye; maji anlayışı, modern bilime dönüşecektir. 1554 yılında Turnebus tarafından Paris'te Grekçe orijinal metinler yayımlanır (Ermeniceye de çevrilmiştir). Hermetica'lar en baş dini metinlerden sayılır. 1643'te Hollanda diline, 1706'da Almancaya çevrilir. İlk İngilizce çeviri Arapçadan 1650 yılında yapılır. Hermetik düşünceler, kıta Avrupa'sından Britanya adalarına ulaşır. Thomas More, *Ütopya*'sında bu doğrultuda bir yaklaşım sergiler. Tommaso Campanella, *Güneş Ülkesi* isimli eserinde açıkça Hermetik motifler kullanır. Dönemin diğer düşünürleri Agrippa, Robert Fludd ve Athanasius Kircher'in Hermetizmi müdafaaları hararetle sürer.¹² 1614 yılı Isaac Casaubon'un Londra'da yazdığı makaleyle, Hermetizm tarihinin önemli dönüm noktalarından biridir. Casaubon'a göre Hermetik metinler Mısır'a ait bilgiler içermiyor, Hıristiyanlık sonrası ortaya çıkan Platoncu ve Hıristiyan felsefelerini değersiz yazı örneklerinden oluşuyordu. Casaubon, *Corpus Hermeticum* ile Hıristiyanlığın birçok noktada içeriksel benzerlikler gösterdiğini yani İncil'e dayandığını ve daha geç bir zamanda yazıldığını söylüyordu (Grafton, 1991, s. 86). Sahte bir Hermes, Hıristiyanların kendi öğretilerini putperestlere tanıtmaya amacıyla metinleri yeniden kaleme almış, metinler Eski Mısır ile bağlantısını koparmıştır (Ebeling, 2017, ss. 138-139).

Tarih	Gelişme
M. Ö. 5. Yüzyıl	Herodot Mısır Tanrısı Thoth'u Yunan Hermes ile özdeşletirir.
M. Ö. 1. Yüzyıl	M.Ö.1. Yüzyıl ile M.S.4.Yüzyıl <i>Corpus Hermeticum</i> metinlerinin ortaya çıkışı.
M. S. 1. Yüzyıl	Cicero, Hermes adı taşıyan beş tanrı ve kahraman tanımladı.
4. Yüzyıl	Laktanz, Hermetizm ve Hıristiyan teolojilerinin benzerliğine dikkat çekti.
5. Yüzyıl	Augustinus, Hermes'i lanetliyor.
7-8. Yüzyıl	Hermetizm'in Harran üzerinden İslamiyet'e Girişi

¹⁰ Marsilius Ficinus (1433-1499): 15. yüzyılın en önemli Neo-Platoncularındandır. Rahip olduğu halde hiçbir zaman Hıristiyanlıktan söz etmemiştir. Hıristiyanlara hararetle Platon'u okumalarını tavsiye etmiş ve hatta kendi kilisesinde onun eserlerinden bazı parçaları dua yerine okutmuştur.

¹¹ Rönesans döneminde Hermetica'lar 22 baskı yapar.

¹² Ayrıca Batı düşüncesi tarihinde Shakespeare, Bacon, Dante, Goethe, Mozart gibi bazı isimlerin bu felsefeden önemli ölçüde etkilendikleri söylenir. Müzikte, mimaride, resimde, şiirde bu tesirler açıkça görülür.

8-12. Yüzyıl	İslam-Türk bilim adamlarının Hermetik eserleri
12. Yüzyıl	Hermes'e ithaf edilen <i>24 Filozof</i> Kitabının yorumlanması.
15. Yüzyıl	Ficino, <i>Corpus Hermeticum</i> 'u Latinceye çevirdi.
17. Yüzyıl	Casaubon, <i>Corpus Hermeticum</i> 'un Hristiyan ve Platoncu görüşlerin taklidi olduğunu savundu.
20. Yüzyıl	Evola, Hermetizmi günümüz akılcılık kıstaslarıyla değerlendirilemeyecek bambaşka bir dünyanın erken modern örneği olarak gördü.

Tablo 1. Hermetizm Kronolojisi

17. yüzyıldan itibaren Hermetizm artık bilim, egemenlik ve teolojinin başarılı birlikteliğini temsil etmemektedir. Gerek İncil ve Luther'in bağnazlara karşı aldığı tavır gerekse modern bilimlerin ortaya çıkışı bu çok eski bilgelik geleneğini geniş ölçüde yıktı. Hermes Trismegistos, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Masonluk (özellikle Gül Haçlılara dâhil olanlar) içinde de özellikle aydınlanma kurumu içinde önemli bir rol edinmeye başlar. 20. yüzyıl ile birlikte Batı'da Hermetizmin asıl, bozulmamış esprisine bir yöneliş olduğu görülmektedir. 1884'de Dublin'de 'Hermes Society' kurulur. Teofizist G. R. S. Mead, 1900'lerde Hermetizmi yorumlayan yazılar yazar. Rose-Croix, Golden Dawn gibi diğer bazı okült cemiyetler, gerçek Hermetizmin kendileri olduğunu iddia ederler (Guenon, 1970, s. 121).

Ezoterik Hermetizmin mirasçılarında Julius Evola (1898-1974) için Hermetizm, 'simya' demektir çünkü Ortaçağ'da ve Rönesans'ta Hermetik simyacı gelenek ile tamamen iç içeydi. Simyanın kökeni kimya, yani maddelerin pratik kullanımı için değişmesi değil, 'gizem bilgisiydi'. Evola'ya göre şayet bir dünyanın yaratılışı öteki dünyada gerçekleşti ise bu tanımlanamaz. Günümüzde Batı'da 'Hermetik düşünce' denildiğinde daha çok astroloji, simya, maji ve okült bilimler anlamındaki vulgar Hermetizm anlaşılmaktadır. Rene Guenon'a göre; bu ekoller Üst Prensipli (tradisyon) ihmal ettikleri için en nihayetinde, olsa olsa bir takım küçük bilgilerle uğraşmaktadırlar ve orijinalinden sapmışlardır (Guenon, 2004, s. 65).

4. İslam ve Hermetizm

4.1. İslam ve Hermetik Gelenek..

Hermetik anlayışlar İdris peygamber üzerinde canlanmış ve İslam içinde kabul görmüştür (Işık, 2007, ss. 55-56). Müslüman düşünürlerin İdris, hakkında vermiş oldukları bilgilerin ekserisi İbrani kaynaklardaki bilgilerle örtüşmektedir.

İdris peygamber Kuran'da iki kez anılır: (1) "Kitapta İdris'i de an, o sadık bir peygamberdi, biz onu ali (yüce) bir mevkiye yükselttik" (Meryem Suresi, 56-57. ayetler). (2) "İsmail, İdris, Zülkifl, bunların her biri sabredenlerdi. Onları rahmetimiz içine aldık. Onlar salihlerdendi" (El Enbiya Suresi, 85-86. ayetler).

Bunun yanında İslam anlatımlarında İdris'in Şit'ten sonra peygamber olan, 30 sayfalık kitap sahibi olduğu kabul edilen, ilk defa kalem kullanan, ilk dikişi diken, kendisine göklerin sırrı verilen ve ilk göğe çekilen peygamber olduğu belirtilir.

İslam tarih ve takabat kitaplarında İdris ile ilgili bir hayli bilgi vardır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir (İbn'ül Esir, 1985, ss. 54-56):

"Adem'in dünyaya inişinin 1022 yılında Yerd'in Dermesil kızı Berketa ile evliliğinden Hanuh adlı bir çocuk dünyaya geldi. O, İdris peygamberdir."

"Şit'den sonra İdris'e kadar hiç peygamber gelmedi."

“İlk ateşe tapan kimse Kabil idi. Kardeşi Habil’i öldürdükten sonra Habil’in kurbanını yaktığı için ateşe taptı. Hz. İdris zamanına kadar yaşadı. O kadar çok çocuğu vardı ki sayısını kimse bilmezdi. Şam dağlarında oğulları ile beraber yaşarlardı. Ateşe tapar, içki içer, zina eder ve eğlence içerisinde yaşarlardı. Allahu Teâla Hz. İdris’i onlara gönderip dine davet etti. Pek az kimse Hz.İdris’i tasdik etti. Ekserisi gene fiskları üzerine kaldılar.”

“İdris’e ilahi bilgileri içeren otuz sahife indirilmiştir. Âdem’in ve Şit’in sahifelerini de kalbinin üstünde taşırdı.”

“İlk yazıyı yazan ve ilk terzilik eden odur. Yedi esnaf grubundan terzilerin piri Hz. İdris’tir. Yine bu zat, hesap (aritmetik), kâinat (kozmooloji) ve yıldızlar (astroloji) ilmini bilen ilk şahsiyetti. Allah yolunda ilk kıtal eden odur. Kabil’in çocuklarından esir aldığı kimseleri köle olarak kullananların ilki o olmuştur.”

“Peygamber Efendimiz bir hadisinde, ‘Ey Ebu Zer! Bilir misin Allah’ın gönderdiği elçilerden dördü Süryanilerden idi. Bunlar da Adem, Şit, Hanuh (İdris) ve Nuh’tur. Kalem ilk kullanan ve yazı yazan İdris idi. Yüce Allah ona otuz semavi sahife indirmişti’ buyurmuşlardı.”

“İdris Tufan’dan öncedir. Bazıları ‘Peygamberlik mansıbı verilenlerin ilki odur’ dahi demişlerdir. Tam seceresi; Âdem’in oğlu Şit’in oğlu Kaytan’ın oğlu Enoş’un oğlu Mehlail’in oğlu Yerd’in oğlu Unnuh’tur. Yedincidir.”

Araplar, Birinci Hermes’e Hermes el-Heramisa, Hermeslerin Hermes’i ya da Hermes ül-Ekber, Büyük Hermes derler. Caberi, *Remn Mecnan* başlıklı kitabında ona aynı zamanda Kral, Bilge ya da Filozof ve Peygamber olma özelliklerinden dolayı El-Müselles ya da Trismegistus da dendiğini söylemektedir.

Grekçe ve Latince *Corpus Hermeticum* ile Arapça Hermetik yazıların tamamıyla aynı oldukları ileri sürülür (Nasr, 1989, s. 198). Hatta Batılı kaynaklardan incelediğimiz Hermetik Külliyyat’ın doğrudan Mısır’dan (İskenderiye’den) değil de İslam kaynaklarından Batıya aktarılmıştır. M. S. 9. yüzyılda Müslümanlar pek çok Hermetik kitapla tanışmışlardı. İbn Nedim *el-Fihrist*’inde Hermes’e atfedilen yirmi iki Arapça risaleden bahseder.¹³ Bunların on üçü simyaya, beşi astrolojiye, dördü de majiye dairdir. Bunlardan bugüne kalanlardan birkaç tanesi Topkapı Sarayı arşivlerindedir. 9. ve 12. yüzyıl arasında çeşitli şekillerde toplanan ve tercüme edilen kitaplar üzerine pek çok şerh düşülmüş, makale yazılmıştır.

Kılıç’a (2017, s. 321) göre, İslam ortaçağının kentli halk katmanlarının Hermetik söylemle tanışıklıkları, olasılıkla zaman zaman birbiriyle iç içe geçen üç kanaldan gelmiş olabilir.

(1) Saray ve çevresinin Helen/Sasani geleneklerini özümseme girişimlerinden halk katmanlarına yansıyanlar. Bu bağlamda çevrilen kitapların kimi nüshalarının ve bunlara dayalı söylentilerin kentli orta sınıflar, meslek loncaları vb. aracılığıyla kent ortamında dolaşıma girmiş olma olasılığı yüksektir.

(2) İsmaili da’ilerin kentsel ortamdaki propaganda faaliyetlerinde Hermetik malzemeyi de kendi dünya görüşleri çerçevesinde yeniden yorumlayarak sunmaları.

(3) İslam kentlerinde yaşayan gayrimüslimlerin ve tarihleriyle bağlantıyı kopartamayacak kadar yeni olan muhtedilerin aktardıkları (kültürleşme). Süryani, Nasturi, Yakubi, Yahudi vb. gayrimüslim unsurların yanı sıra Dürzî, Nusayri, Kopt gibi Müslüman gruplar da Hermetik gelenekleri özümsemiş gözükmektedir. Nusayrielerde Hermes, ikinci kubbenin ilahi mazharıdır. Dürzilerde ise Oknokh ikinci zuhur olarak, evrenin ruhu ile özdeştir (Corbin, 1986, s. 133).

Öte yandan, ‘büyü ve sihir pratikleri’, dua ve ibadetin, sofistike inanç sistemlerinin yetmediği yerlerde gündelik sorunları (kısırlık, hastalık, aşk, kıskançlık, zengin olma vb.) büyüye/sihire baş

¹³ Arapça eserlerin listesi Kılıç’ın (2017, ss.108-22) *Hermeslerin Hermes* başlıklı çalışmasında yer almaktadır.

vurarak çözüme yatkınlığı, popüler kültürde bilinen bir eğilimdir ve Hermetik simgelerin özümlemesinde elverişli bir zemin oluşturmuştur.

Hermetik anlayış İslam Bâtını geleneği içinde Rafizilik ve İsmaililik, İslam kelamı içinde de kendini Mutezile olarak açıkça göstermiştir. İdris aslında farklı kültürlerin, özellikle Anadolu ve Mezopotamya kültürlerinin İslam'a girmesine vesile olmuştur. Göksel bilgilerin bir kaynağı olarak sunulan İdris, Bâtını hareketlerin İslam içinde gelişmesine olanak sağlarken, aslında İslam'ı da Bedevi Arap kültürü ile birleşmiş olan yapısından kurtarmıştır.

4.2. Hermetik Öğretinin İslam Dünyasında Yayılması..

Hıristiyanlığa aykırı sayılan Platon Akademisi, 529 yılında Doğu Roma (Bizans) İmparatoru Justinian tarafından kapatıldıktan sonra, İslam ülkelerinde, İspanya'da, Mısır'da, Irak'ta, Semerkand'da matematik, doğa bilimleri ve felsefe ile uğraşan Akademi'nin benzeri okullar ortaya çıkmıştı. Bunların en ünlüsü Basra'da kurulan İhvan al-Safa idi. İslam dil okulları içerisinde Basra, Arisotelesçiydi. Buna mukabil Küfe, Hermetik ve (Pergamon) Bergama Stoacıların izindeydi. Tanrı bilgisine akılla mı, yoksa hads (intuition) ile mi erişilir sorusu tartışılıyordu. Birinci fikri kelam Uleması, ikinci tezi Sufiler ileri sürmekteydiler. Tarihi gelişiminde İslamiyet, Kur'an'ı akli prensiplere göre yorumlayan Mu'tezile gibi akılcı felsefi bir akım ya da İbn Arabi, Mevlana Celaleddin ve Hacı Bektaş'ın mistik İslamı gibi çeşitli şekiller ve yorumlar sergilemektedir (İnalçık, 2005, ss. 16-17). Osmanlı tarihinde bu iki anlayış birlikte egemen olmuştur. Bin yıllık deneyiminde Türkler, özellikle Anadolu Türkleri iki çeşit İslamiyet'i birlikte benimsediler. Bir yanda Türkmen-Yörük grupların Sufi-Alevi ağırlıklı inanç sistemi, öbür yanda devletin Hanefi-Sünni İslam şekliydi (İnalçık, 2005, s. 17).

İslam öncesi dönemde, Yukarı Mezopotamya bölgesinde üç önemli okul, bölgedeki entelektüel Hıristiyan yaşamının, ama aynı zamanda Grekçe yapıtların Süryanice'ye aktarılmasının merkezleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlar; Antioch (Antakya), Nisibis (Nusaybin) ve Edessa (Urfa) okullarıdır (O'Leary, 1949, ss. 44-50). 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle Edessa Okulu'nun çevresinde Grekçeden Süryaniceye yoğun bir çeviri hareketi başlamıştı. Özetle, Grek ve Helenistik felsefe, Yakındoğu'ya önce Bizans Kilisesi'nin Rafizî saydığı Nasturiler aracılığıyla girmiştir. Yakındoğu'nun Araplar tarafından fethi ile (635-644) bölgeye egemen olan Müslümanlar, birkaç Yahudi ve az sayıda pagan ve Zerdüştî cemaatin dışında, Hıristiyanlaşmış bir nüfus ile karşı karşıya kaldılar. Araplar, Süryan dedikleri bu gruplara karşı genelde hoşgörülü bir tutum sergilemişti. Gayrimüslimler, Emevi ama özellikle de Abbasi saraylarında hekim, filozof ve çevirmenler aracılığıyla Grek düşüncesinin İslam'a aktarılmasında önemli bir rol oynayacaklardır.

Abbasi Halifesi Me'mun 827'de akla dayalı bilimciliği savunan Mutezile görüşünü benimsemesi dört-beş yüz yıl sürecek ilerici bilimsel çalışmaları başlatan olay oldu. Halife Me'mun çok sayıda yabancı, özellikle Yunanca eserleri Arapçaya çevirterek işe başladı. Me'mun, Bağdat'ta hem bir kitaplık ve çeviri merkezi, hem de bir gözlem evi olan "Dar-ül Hikme (Bilim Evi)" kurdu. Mutezilecilik, inançla akıllı bağdaştırmayı amaçlıyordu. 8. yüzyılın sonundan önce Bağdat'ta çok sayıda âlim ve 50 kadar çevirmen bulunmaktadır. Erken Arapça çevirilerde üç pratik ilim; astroloji, simya ve tıbbın önemli yer tuttuğu görülmektedir. 9. ve 11. yüzyıllar arasında Grek felsefi ve bilimsel literatürünün büyük bölümünün Arapçaya çevrilmesi tamamlanmıştır. Emevi-Abbasi saraylarında görev yapan hekimler de Grek bilim ve felsefesinin İslam dünyasına aktarılmasında önemli rol üstlenmişlerdir. Mutezile çizgisi 1200'lü yıllara dek İslam yönetimlerinde egemenliğini sürdürmüş, Mutezile karşıtı gericiler 1100 yıllarına dek yönetimden dışlanmışlardır.

Harran Sabiileri, bölgede yaşayan ve Roma-Bizans egemenliği boyunca Hıristiyanlaştırılmaya karşı direnen, Babil/Kalde-Grek ve Roma-İran geleneklerinin

harmanlanmasından oluşmuş bir paganizmin sürdürücüsü ve Helenistik mirasın İslam'a aktarılmasında önemli bir rol oynamışlardır (Dodge, 1967, ss. 62-63). Harran, Eski Ahit geleneğinde de İbrahim ve Yakub peygamberlerin kaldığı yer olarak ünlenmişti. Bunlara bir de, Pagan/Neo-Platoncu Atina Akademisinin kapatılmasından sonra Hıristiyanlığı kabul etmeyen Atinalı filozofların Sasani kralı olan Hüsrev'in yanına sığınmaları eklenince, Neo-Platoncu düşüncelerin bölgede yayılması hızlandı (Marrou, 1962, s. 136). Öte yandan, Doğu Yahudi-Hıristiyan geleneği ve Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlaşma süreci 4. ve ağırlıklı 5. yüzyılla birlikte özellikle komşu Edessa (Urfa) kanalıyla Harran üzerindeki etkisini hissettirir. Harranlıların Hıristiyanlara karşı duydukları derin nefret nedeniyle İslam fethini hoşnutlukla karşıladıkları ve kendi fethine gelen Arap komutan İyad b. Ghanam'a direnişsiz teslim oldukları pek çok yerde kaydedilmektedir (Green, 1992, s. 94). Grek felsefesi, Bağdat'a Harran Okulu aracılığıyla ulaşmış ve Müslüman Endülüs üzerinden, Arapçaya çevrilmiş olarak yeniden Batı'ya dönmüştür (Chuvin, 1990, s. 141).

Kitaplı peygamberlerden biri kabul edilen İdris Peygamber, İslam kültür alanına karmaşık bir senkronizasyon süreci sonucunda dâhil oldu. İdris Peygamberin İslam kültür alanında üç farklı rolünden bahsedilebilir (Vajda, 1971, s. 1030):

(1) Onu Âdem'le Nuh peygamberler arasına yerleştiren ve kutsal kitaplar (suhuf) biçiminde vahiylerin alıcısı kılan Sünni söylencesi.

(2) Özellikle gökyüzüne çekilişine ilişkin söylenceler üzerine kurgulanan ve bunu *gaybet* kuramıyla ilintilendiren, İlyas'a ilişkin inançları içeren Kutsal Kitap (özellikle Eski Ahit) söylenceleri üzerine dayalı Şii söylencesi.

(3) Bu ikisini reddetmemekle birlikte, onu ilimlerle, özgül bir meslek dalı ya da pratik zanaatlarla ilintilendirilen, 'kültür kahramanı' rolü.

Batıni-Şii inancına göre; Âdem'e indirilen 21, Şit'e indirilen 29 ve İdris'e indirilen 30 sayfa kitap birlikte yitip olan "Bâtını Kur'an" parçası oluşmaktadır (Blochet, 1911, s. 48).

Öte yandan, Müslüman egemenlik alanının, Roma-Bizans'ın erişemediği, Hindistan etkilerine açık İran'ı da kapsamı, Mısır Helenistik senkretizminin daha da karmaşıklaşmasına yol açar. Müslümanların Harranilerden Eski Ahit'teki Hanok ile özdeşleştirilmiş olarak devraldığı ve Kur'an'daki İdris figürüyle özdeşleştirdikleri, Neo-Platoncu fikirlere belenmiş Nebo/Hermes (Trismegistus) figürü, İran etkisiyle Tahmouras ve hatta Buddha'dan da tonlar kazanarak İslam Hermetizminin kurucusu, 'gizli ilimlerin koruyucusu' ama aynı zamanda zanaatkârların (özellikle terzilerin ve ilişkin zanaatların) piri İdris-Hermes'e dönüşecektir.

Gerçekte, İslam sisteminde iki 'İdris' kurgusundan söz etmek mümkündür. Kur'an'da adı geçen ve terzilerin/zanaatkârların piri kabul edilen İdris, daha çok Sünni temelli inanca mal olacak ve 'Kıyas-ı enbiya'da bu kimliğiyle yerini alacaktır. Bu İdris'in, aynı referanslarla anılsa da, Bâtını-muhalif çevrelerde benimsenen ve Hermes Trismegistus'la özdeşleştirip Hermetik ilimlerle ilişkilendirilen Hermetik İdris ile ilişkisi yoktur (Özbudun, 2015, s. 231).

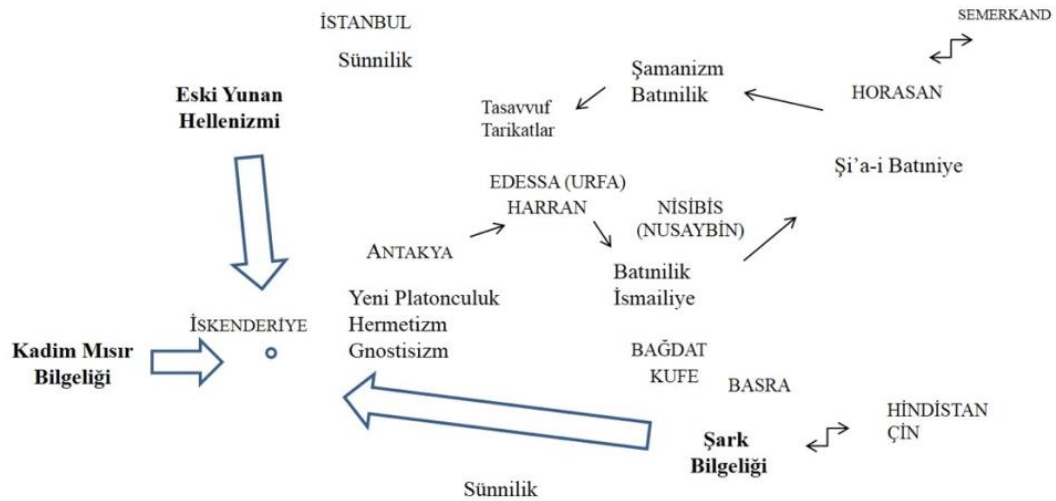
4.3. Hermetik Felsefe ve Bilimlerin Müslüman Düşünürler Üzerindeki Tesirleri

Greklere biliminde Müslümanlar, iki farklı ilim anlayışına ayrılmışlardır. İlki, yaklaşımında temelde metafiziki olan ve tabiat görüşleri (fen) fenomenlerin ve matematiğin sembolik yorumuna dayanan, Hermetik Pythagorasçı Ekolü; ikincisi ise dünya görüşleri metafiziki olmaktan ziyade felsefi olan, bu yüzden de bilim anlayışları nesnelere –onların tezahürlerinden kalkarak semavi özlere bakmak yerine- rasyonel bir sistem içerisinde konumlandırmayı amaçlayan kıyaslamacı-rasyonalist Aristotelesçi Ekolü oluşturmaktadır. Müslümanlar birinci ekolü, eski peygamberlerin hikmetinin –özellikle İdris ve Süleyman- Grek medeniyeti içerisindeki bir devamı olarak görmüşler ve bu yüzden de bu ilimlerin beşeriden ziyade ilahi bir

kaynağa dayandıklarını varsaymışlardır. İkinci ekol ise, insan zihninin çalışmakla, kesbi (çalıştıkça kazanılan) olarak Hakikat'e varabileceği en büyük çabalar olarak telakki etmişlerdir.

Birinci ekol, Müslümanların bir parçası olmuş, bazı kozmolojik görüşleri tasavvufun kolları içerisine entegre olmuştur. İslam felsefesi ekolleri üzerinde Aristotelesçi gelenekten ziyade Pythagorasçı-Platoncu gelenek daha etkili olmuştur. İkinci ekol de ilk dönemlerde birçok dalda etkili olmuş, özellikle dil felsefesini şekillendirmede hayli büyük etkiler bırakmış,¹⁴ ancak, 13. yüzyıldan sonra zemin kaybetmeye başlamıştır (Nasr, 1970, s. 120). Müslüman düşünürler, kendi İslami akideleri ile ister safi Yunan, ister Yunani-Farsî, Yunani-Mısırî ve Yunani-İbrani olsun, genel olarak 'Yunan Felsefesi' adı altında gelen akli faaliyetleri uzlaştırmaya çalışmışlar ama Hermetik metinler adı altında gelen din ve felsefe bütünlüğü, o düşünürlerin kalbine diğer hiçbirinin yapamadığı bir kolaylıkla girmiştir. Çünkü bu sistemin kendi sistemlerinden pek farkı olmadığına kaniydiler (Afifi, 1951, s. 84).¹⁵

Müslümanlar, özellikle Şam ve Mısır'ın fetihlerinden sonra Hermetik felsefeyle yüz yüze geldiler. Hâkim İslami Meşşai ekolünün yanında –ki İbn Sina ile zirvesine ulaşır- böylesi başka ekoller de bulunmaktaydı. 8. yüzyıldan itibaren Yeni-Pythagorasçı ve Hermetik felsefe bazı çevrelerde yayılmaya başladı. "Büyük ve küçük âlem (mikrokozmos ile makrokozmos) arasındaki karşılıklı uyum doktrini", birçok tasavvuf kitapta, özellikle de İbn Arabî'nin *Füsusu'l-Hikem* ve *Fütuhatu'l-Mekkiyye*'sinde rastlanılan bir husustur. Ancak bu doktrinin aslı evrenseldir; Kur'an'da, hadislerde ve Hz. Ali'nin sözlerinde de açık bir şekilde geçmektedir (Nasr, 1981, s. 109). Ayrıca, Hermetizmin beraberinde bulunan astroloji ve ilm-i simya, tasavvufun –özellikle bazı ekollerinde- en yüksek düzeyde bütünleşmişti. Tasavvufun herkese açık olmayan, sadece ehline açık olan iç bilgileriyle Hermetizmin gizliligi bazı açılardan benzeşmektedir.¹⁶ Müslüman filozoflar Hermes'i ya da İdris'i, hikmetin (sophia) kaynağı, filozofların ve bilgelerin ilki olarak görüyorlar ve ona 'Ebu'l-Hukema' (Bilgelerin Atası) unvanını veriyorlardı (Sühreverdi, 2010, ss. 157-158).

Şekil 1. Hermes'in İdris'e Dönüşümü ve Okullar

¹⁴ İslam dil okulları içerisinde Basra, Aristotelesçiydi. Buna mukabil Kufe, Hermetik ve (Pergamon) Bergama Stoacıların izindeydi.

¹⁵ Müslüman düşünürler Hermetik esriye Kur'an'da geçen, *ed-dinü'l-kayyım* (gerçekliğini ve etkinliğini daima koruyan dosdoğru din anlamında bir tabir) olarak yaklaşıyorlardı.

¹⁶ "Hak, halka açıklanmaz. Açıklanırsa, ya yollarını sapıtırlar ya da o Hakk'ı söyleyeni suçlarlar. Hak ve halk birbirlerine yavaş yavaş alıştıırılabilirler. Ama tabii ki halk Hakk'a alıştıırılacaktır" (Yener, 2009, s. 15).

Arapların Aristoteles'e bağlılığı ve Grek felsefesi hakkındaki bilgisi Nasturici Suriyelilerden gelmektedir. Bununla birlikte Arapların Aristoteles'i Yeni Platoncu bir görüntü içindeydi. Tek dikkate değer Arap Filozofu olan Al Kindi'nin (Ölümü 873) Aristoteles ilgili çevirisi Arapların Aristoteles ile ilgili düşüncelerine yüzyıllar süren karışıklık getirdi. Bu dönemde Sünni dogmaların mistik ve alegorik yorumunda çok ileri gidilmişti ve az çok Yeni-Platoncu idi (Russel, 2000, s. 145). Biri İran'dan iki İslam filozofu özellikle dikkat gerektirir. Biri daha çok İslamlar arasında ün kazanan İbni Sina, diğeri Hıristiyanlar arasında daha çok tanınan İbni Rüşd idi. Tahran'da yaşayan ve tıp alanında ileri gitmesine rağmen felsefe alanında daha çok ün kazanan İbni Sina (980-1037), Yeni Platonculuğun en önemli temsilcilerinden biridir.

İbni Sina'nın ilaçlar konusundaki çalışmaları Hermetik simya kaynaklarına dayanır. İslam dünyasının öbür ucunda, Cordoba'da yaşayan İbni Rüşd (1126-1198) ise pek çok kez felsefe yolu ile imanı sarsmakla suçlandı. İbni Rüşd, Arapların Aristoteles'in Yeni Platoncu eğilimini düzeltmeye çalıştı. Onun görüşleri Hıristiyan filozoflarına kaynak teşkil etti ve Batı felsefesi için daha önemli hale geldi.

Farabi (872-950), uzlaştırmacı bir düşünürdü. Aristoteles ile Platon'un düşüncelerinin uyuşabileceğini düşündü. Aynı zamanda ilahi din ile felsefenin de uyuştugu kanaatindeydi. Farabi'nin akıllar teorisi, ilk varlıktan ilk aklın sudürü ve zuhurundan sonra aşamalı bir sıra dizisi içerisinde meydana gelen, her akılda tekrarlanan ve her defasında yeni bir akıl üçlüsünün doğuşuna, yeni bir ruh ve âlem meydana gelmesine yol açan üçlü çile doldurma ve kendinden geçmeyle, onuncu akla varan bir süreçtir. İlk ilahi özler, Aristoteles'te feleki tanrılar iken Farabi'de soyut akıllardır. Onuncu akıl, 'akl-ı faal'dir. İbni Sina, Farabi'nin akıllar görüşünü izler. Onuncu akıl, artık başka bir müstakil akıl ve nefis meydana getirme gücüne sahip değildir. Farabi ve İbni Sina, bu akıldan çoğaltılmış bir varlık meydana getirirler (Kılıç, 2017, s. 197). İbni Rüşd'e göre, Tanrı'nın varlığını akıl vahiyden bağımsız olarak bulabilirdi. Ancak katı Sünni El Gazali, 'Filozofların Yıkımı' adlı kitabında bu görüşlere karşı gelerek bütün zorunlu doğrulukların Kur'an'da bulunduğunu, vahiyden bağımsız düşüncenin gerekli olmadığını savunuyordu. Bununla beraber, filozoflara göre Kur'an'ın her metni 70 ya da 700 türlü yoruma açıktı ve sözel (lafzi) anlamı yalnızca cahil halk içindi.

4.4. Tarikatlar ve Hermetizm Etkisi

Hız Muhammed 632 yılında öldüğünde henüz İslam inancı şekillenmemişti. İslam, insanları dinsel ortaklık temelinde belli derecede kaynaştırdı ise de kabilesel ve sınıfsal çelişkiler kaybolmadı, yavaş yavaş gittikçe şiddetlendi. Bu İslam dinindeki çeşitli akımlarda bölünmelerde ve mezheplerde yansımaları buldu. Ebubekir'in taraftarlarına göre; Hz. Muhammed'in Tanrı ile ilişkisi eşsiz ve nihaiydi; halifenin başlıca görevi, Hz. Muhammed'in vahiylerini ve inşa ettiklerini muhafaza etmektir. Bunlar 'gelenek ve konsensüs halkı' anlamında 'Sünni' oldular. Ali'nin taraftarlarına (Şii veya Alevi) göre; İslam toplumunun yönetimi, aynı zamanda ezoterik bir unsur içeren ruhani bir görevdi. Müslümanlar Hz. Muhammed'in vahiyleriyle doğru ilişkiye ancak, dinin gizli 'içsel' anlamlarının mutemetleri olan Peygamber'in ve Ali'nin soyundan gelen ruhani eğilimli bireylerin kılavuzluğunda girebilirlerdi.

Halife Ömer döneminde fethedilen Mısır'da Müslümanların ilk işi İskenderiye okulunu dağıtmak ve bu okulca asırlar boyunca toplanmış olan İskenderiye kitaplığını yakmak oldu. Sünnetin yasallığını kabul eden Sünnilik tek bir akım olarak kalmadı. 8. ve 9. yüzyıllarda Mutezile akımı ortaya çıktı. Mutezileciler, Müslüman dini öğretiyi rasyonel ruhta yorumlamaya, Tanrı'nın adillliğini ve insanda özgür iradenin varlığını kanıtlamaya çalıştılar. Kur'an'ı Allah'ın yarattığı değil insanlarca yazılan bir kitap olarak kabul ettiler (Tokarev, 2006, s. 586). Bu mezhebin ortaya çıktığı dönemde, kendi zayıflayan iktidarları için dayanak arayan bazı halifeler (9. yüzyıl) Mutezilecileri destekliyorlardı.

Tarikat hareketi tarihsel olarak Sufizm ile bağlantılıdır. Bu anlayış başlangıçta tanrı ile konuşmak için hayatın sofu yolu anlamında idi. 7. ve 8. yüzyıllarda İslam'da mistik özellikler taşıyan Sufizm akımı ortaya çıktı. Sufizm, Şia'nın bağrından çıkmakla birlikte Sünniler arasına da sızdı. Sufiler, dış ibadete çok önem vermiyorlar gerçek Tanrı kavrayışını, Tanrı ile mistik kaynaşmayı arıyorlardı. Sufilerin bazıları Panteist (Tanrı tüm dünyadadır, tüm dünya Tanrı'nın bir tezahürü ya da duygusudur) dünya görüşüne sahiptiler. Zamanla Sufist öğretinin taraftarları başlarındaki şeyh ya da insanlar ile memleket memleket dolaşan derviş (keşiş) tarikatlarını oluşturmaya başladılar. Bu tarikatlar Sünnilerde de Şiilerde de yasal kabul ediliyordu.

4.5. Bâtınilik ve İsmailiye Tarikatı

İslam kültürel çerçevesinde Hermetik gelenekler, birbirinden farklı iktisadi-siyasal konularına bağlı olarak, farklı anlam ve yorumlar yükledikleri üç kesim içinde boy göstermektedir (Özbudun, 2015: 277): (1) Grek-Helenistik felsefenin etki alanına girdiği ölçüde saray ve çevresi; (2) Muhalif Bâtını entelektüel çevreler; (3) Popüler İslam alanı.

Bâtınilik; İslam'da Kur'an ayetlerinin görünür anlamlarının dışında, daha derinde gerçek anlamları bulunduğu inancı, ayetleri buna göre yorumlayan akımdır. Bâtıniler, temelde aynı noktadan hareket etmekle beraber çok değişik sistemler kurmuşlardır. Tarihte en iyi bilinen örnekleri İsmaililer, Bektaşiler ve daha yakın zamanda ortaya çıkan Bahailer'dir. 12. yüzyıldan sonra İran, Horasan, Hindistan ve Türkistan yörelerine dağılan Bâtıniler çeşitli kollar oluşturdular. Etkinlikleri bazı tasavvuf akımları içinde devam etti, özellikle Kalenderilik, Hayderilik, Melamilik, Hurufilik, Safevilik ve Bektaşilik gibi tarikatları etkiledi. Bâtınilik daha sonraki yüzyıllarda Dürzilik, Nusayrilik, Babilik, Bahailik ve Kadıyanilik akımlarının içinde de etkili oldu. Bâtınilik üzerine yapılmış, yeterli ölçüde ciddi araştırmalardan yoksunuz. Konuyla ilgili kaynakların büyük bir kısmı ise zaten bu düşüncenin karşısında olanlar tarafından ortaya konulmuştur. Bâtınilik esasında içine kapalı bir yapı sergilediğinden, söz konusu kaynaklardaki bilgiler de tutarlılıktan ve objektiflikten uzaktır.

Bâtını anlayışa göre Kur'an'ın açık anlamı dışında yedi gizli anlamı vardır. Onlara göre Kur'an Tanrı sözü değildir; Tanrı'nın Peygamber'e verdiği üstün akıldan doğmuştur, insanlığı kurtaracak olan bu üstün akıldır. Halk, ancak üstün bir akıl aracılığı ile aydınlanır. Bu akıl, İmam'dır. İmam, üstün akılı ile teviller yapar (gizliyi çözer) ve gerçeğe ulaşır. Büyük kurtarıcı, yani 'büyük akıl', bir gün gelecek olan Mehdi'dir. Kur'an'ın dış yüzü (zahiri) olduğu gibi iç yüzü de (Batını) vardır. Kur'an'ın ve buyruklarla yapılmaması emredilen şeylerin batınını bilen, bu anlayış seviyesine ulaşan kişiden zahirine riayet lüzumu kalkar; artık ona, ibadetin lüzumu yoktur, kanaatini gütmek ve buna inanmak, Bâtıniliktir (Gölpınarlı, 1997, s. 116). Bâtınilik, umumi bir tabirdir; bu inancı benimseyen kişilere, hangi mezhepten olurlarsa olsunlar Bâtını, yollarına Bâtınilik (Batınıyye) denir.

8. yüzyıldan itibaren Bâtınılığı İsmailiyye temsil etmeye başladı; bir yandan da Mehdi inancı yeni yeni Bâtını fırkaların ortaya çıkmasına neden oldu. İsmaililik, Emevi ve Abbasi döneminde ayaklanma hareketlerinin genel ideolojik çerçevesini oluşturdu (Daftary, 1998, ss. 51-57). İsmaililer, Bâtını'da gizli olan hakikatin Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın ortak ve hakiki mesajını içerdiğini düşünmektedirler. Her bir dinin dışsal yani zahiri yasaları ise değişen zamanın gereklerine uyarlanma arasından başka bir şey değildir. Gnostik bir düşünce sistemidir ve devri vahiy tarihi kavrayışı ve Gnostik kozmoloji doktriniyle ayırt edilmektedir. Bâtını inançları pek çok tarikata da girmiş, tasavvufa tesir etmiştir. Bâtınıler bütün görüşleri itibarı ile olmasa da zaman zaman çeşitli kolları ile tarikatları da etkileyerek tasavvufa sirayet etmiştir. Özellikle şiir yoluyla davalarını gündeme getirmeleri, edebiyattaki yansımaları açısından önemlidir.

4.6. İslam'da Hermetizmin Gerileyişi

10. yüzyılın başlarından itibaren Mutezile'nin aşırı görülen akılcılığı ile Selefiye'nin ihtiyaca cevap vermeyen koyu muhafazakârlığı arasında mutedil bir yöntem benimseyen Sünni kelim ekolleri İslam'da etkinlik kazanmaya başlamıştır. Sünnî İslâm'ın Bâtınîlere bakışı gayet açıktır. Abbasi halifesinin sarıldığı Gazâlî'ye göre Bâtınîler, gizli teşkilatları içinde istediklerini yapmakta ancak dışa karşı takiyyeyi ileri sürmektedirler. Bâtınî olduğunu ifade eden kişi mürted sayılır, dinden çıkmıştır, bu yüzden onun fikhî hükmü kâfirden daha ağırdır, katli vaciptir (İmam-ı Gazalî, 1993, s. 34). Gazâlî'ye göre Bâtınîlere aman verilmemeli, şiddetle cezalandırılmalı ve takibata uğratılmalıdır. Felsefeye ve yarattığı kuşkuların iman üzerindeki 'yıkıcı' etkisine köklü eleştiriler yönelmiş olan Gazalî (1059-1111) gençliğinde kapsamlı bir felsefe öğrenimi görmüş olmasına rağmen felsefede zayıftı (Corbin, 1986, ss. 180-181). Öte yandan felsefe ile din birbirine karıştırmıştır. Gazalî hayatının büyük bir kısmını girdiği tasavvuf yolunda çalışmakla geçirmiştir. Gazalî'ye göre mutasavvıflar İlahî sıralara erişmek için bilginlerin yazdıkları kitapları okumaya muhtaç değildiler. Allah'a kavuşmak için hakikî yol dünya ile bütün âlâkayı kesmektir (Çubukçu, 1964, s. 4). Öyle ki kalpte aile, çocuk, mal, vatan ve ilim gibi şeylerin varlığı ile yokluğu eş düzeyde (müsavi) olmalıdır. Yaptığı bazı hatalardan dolayı Gazalî'ye gerek zamanında ve gerekse daha sonraki asırlarda itiraz edenler olmuştur. Fikirlerinde daima çelişkilere rastlamak mümkündür.

Hermetizm'in düşüşün aşamalarını şu şekilde sıralayabiliriz: (1) Ulemanın yükselişi; (2) Felsefenin gerileyişi; (3) Hermetizmin gerileyişi. Hilafet kurumu, sınırlar büyük bir hızla genişleyen ve farklı etnik grup ve dinsel arka planlardan gelen halkları bünyesine katan heterojen bir imparatorlukta hiçbir zaman tam bir merkezi denetim sağlayabilmiş değildi. Ortaçağ İslam egemenlik alanında iktidar odakları çeşitlilik göstermekteydi. Ancak, Haçlı Seferlerinin yaklaştığı ve İsmailiye'nin muhalif akımların ideolojisi haline gelmesi, Abbasi halifelerinin daha dogmacı, sorgulamayan bir İslam anlayışına yani Sünni tercihe götürür. Bu daha sonra din uğruna savaşların ve sorgulamadan itaatin meşrulaştırıcı aracı olacaktır. Sünni ulemanın yükselişi ve dinsel yaşam üzerinde denetim makamı niteliği kazanışı, (Grek kökenli) bilim ve felsefe okullarına yöneltilen eleştirilerin yoğunlaşmasına, bunların gözden düşmesine ve savunucularının resmi makamların da onayıyla kovuşturulmasına ve cezalandırılmasına yol açmıştır. Bu tepki kuşkusuz sadece felsefeye değil, aynı zamanda Sufizm ve Şia'ya bağlanan radikal çıkışları da bu tepki gösterildi. Felsefi eğilimlerinden ötürü önemli İslami düşünürler Rafizilik¹⁷ suçlamaları ile karşı karşıya kalacaklardır.

Grek kökenli felsefe ve bilimlere yöneltilen eleştirilerin başında, "insanları kuşkuya sevk ederek imanı zayıflattıkları" gelmekte, bu konuda sık sık ayet ve hadislerle başvurulmaktadır. Dindar Müslümanlardan imanı için tehlikeli olacağı gerekçesiyle, bu ilimlerden uzak durmaları beklenmekteydi. Peygamber'in Tanrı'ya "kendisini yararsız ilimlerden uzak tutması" yolundaki duası sık sık anılırdı. Peygamber'in ilim arayışının yalnızca dinsel konulara inhisar ettirilmesi ve hiçbir şekilde spekülâtif ilimlere (akliyat) uygulanmaması gerektiğine ilişkin hadisler kullanıldı. Hanbelî imamı Teymiyye, *ilm*'den yalnızca Peygamber'den kaynaklanan bilgiyi anlamaktaydı. Bunun dışındaki her şeyi, aynı adı taşısa dahi yararsız ya da ilim dışı olarak görmekteydi (Goldziher, 1981, ss. 186-187).

Felsefe ve diyalektik üzerine yapıtlarla ün salan Reyî Kütüphanesi 1053'te ve Şapur Kütüphanesi 1054'te ulemanın girişimleriyle yakılacaktır (Mazaher, 1973, s. 185). Kütüphaneler kontrol edilmekte, insanlar Rafizi kitaplar bulundurma suçlamasıyla kovuşturulmaktadır. Bu dönemden sonra artık dünya tarihine etki edecek Türk-İslam filozofları ve bilim adamları çıkmayacak, İslam dünyasında bilimin altın çağı sona erecektir. Sünni ulemanın İslam'ı

¹⁷ Rafizilik, geniş anlamda Sünni mezhebinin din anlayışını, kurallarını benimsemeyen, Hz. Muhammed'den sonra yerine damadı ve amcasının oğlu olan Ali'nin geçmesi gerektiğini ileri süren düşüncedir.

geleneksizleştirme ya da geleneği İslamlaştırma yolundaki tüm çabalarına karşın, Hermetik gelenek bulabildiği boşluklardan su yüzüne çıkmaya çalışmıştır. İdris'i Türk-İslam inancında Hızır-İlyas ile bağlantılandıran bir yaklaşım da söz konusudur (Ocak, 1985, s. 74). Evliya Çelebi (1966, s. 271), 17. yüzyılda ele aldığı *Seyahatnamesi*'nde Osmanlı esnaf ve zanaat örgütlenmeleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durur ve her bir zanaatın bağlandığı 'Pir'in adını verir. "Pirleri Cibril-i Emindir ki, Cennetten ilk defa olarak divit ve kalemi Hazret-i İdris'e götürüp yazıcılara ve terzilere pir etmiştir."

5. Hermetizm ve Türkler

5.1. Batnilik ve Türkler

Türkler Maverâünnehir ve İran'a yerleşmeden önce ve sonra Budist, Mazdek, Mani din Zerdüş ve Hıristiyanlığın yayınları ve telkinleri altında kaldılar. Bâtini inançlar en fazla Türkmen boyları arasında rağbet görmekteydi. 'Bâtiniler' eski Türk dininde mevcut olan bir takım inançlar ile Şia-i Batniyye arasındaki benzerlikleri kullanarak büyük istifade köprüleri oluşturdular. İslam'ın şer'i hükümleri arasında yer almakta olan namaz, oruç ve bunlara benzer ibadet şekillerin henüz İslamiyet'e yeni girmiş olan göçebe Türk kabileleri tarafından ifası ve diğer bazı meselelerin Türkmen toplulukları tarafından idraki hemen hemen imkânsız gözükiyordu. Onlar, eski dinleri olan Şamaniliğin akideleriyle Kam – Ozanların etkisi altında yaşamlarını sürdürmekteydiler (Kafesoğlu, 2014, s. 88).

12. yüzyılın sonlarında Yusuf Hemedani'nin öğretilerinin tesiriyle, iki büyük tarikat ortaya çıkmıştı. Hoca Ahmed Yesevi Türkistan'ın birçok şehirlerinde zaviyeler açmak suretiyle kendi adıyla anılan tarikatı kurdu. 13. yüzyılın başlarında Yesevilik Siriderya, Suğud ve Maverâünnehir sınırlarına yerleşmişti. Yeseviler, Eski Türk Şamanilerini taklit ettikleri gibi, aslen İran kökenli tarikat ve inançlar da Acem ayinlerini ihya etmekteydiler. Bu tasavvufi akımlar, gerek İslam'ın dini ruhundan doğan tarikat ve gerekse kökleri Hindistan'a dayanan Panteizmin bir uzantısı olarak, temelde hepsi tasavvufu doğuran yabancı unsurlara bağlı Arap olmayan İslami inanç sistemleriydi. Şi'a-i Bâtiniye'den ayrılan ikinci önemli tarikat ise 13. yüzyıl ortalarında Yesevilik'ten ayrılarak Maverâünnehir ve Suğud ülkelerine nüfuz etmeğe uğraşan "Nakşibendiyye" idi. Yesevi ve Nakşî dervişleri Maverâünnehir'den Anadolu Selçuklularının hâkim oldukları ülkelere kadar yayılmışlardı.

Hermes/İdris'in katkısı sadece Hermetik/Bâtini ilimlerle sınırlı değildir. O, farklı bir düzlemde seküler zanaatların kurucusu ve *pir*'idir. 10. ve 11. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan sufi tarikatlar, esnaf-zanaatkâr kesimlere bir ideolojik çerçeve sağlamışa benzemektedir. Pirler, tedricen formel dinsel eğitimi tekellerine alan kast-benzeri statü gruplarına dönüşmüş, Ortodoks ulemayla da karşıtlık içindeydi. Sufiler de yetke konumlarını akraba grupları içinde aktarma eğilimi göstermekle birlikte şeyhler, âlim elitin çocukları değildi, aksine daha aşağı, emekçi sınıflardan gelmekteydiler. Halk içinden çıkıyor ve kudretlerini dışsal eğitimden değil, Bâtini arayışla kazanıyorlardı; mertebeleri, resmi orunları ve yayınlarıyla değil, kişisel karizmalarıyla tanınmaktaydılar (Lindholm, 1996, s. 189). Tarikatlarla emekçi örgütleri arasındaki örtüşme, örgütsel yapılarındaki benzerliklerle de kolaylaşmaktadır; erginleme, gizlilik, kişiselleşmiş ahit bağları, uzmanlaşmanın hiyerarşisinin üst basamaklarına tırmanmayı sağlayışı vb. "Sufi rehberliğinde, lonca ve kulüpler, kent halkına meşruyetini yitirmiş merkezi yönetimi dengeleyen, kimi zaman da ona başkaldıran kutsallaşmış bir toplumsal dünya sağlamaktaydı" (Lindholm, 1996, s. 191).

Bâtinî düşünce Osmanlı döneminde de zaman zaman reaksiyon göstermiş, yönetim de bu eğilimde olanları bazen sürgüne göndermiş, bazen de sınır boylarına yerleştirerek sefer

durumlarında yararlanmıştı. Devletin Vehhabilik ve İsmailiye gibi mezhepleri tanımadığı, hoş görmediği, buna karşılık, Dürzilik ve Yezidilik gibi inanışları İslam inanışı dışında gördüğü halde, idari yönden sabır gösterip, eritme ve sakinleştirme yoluna gittiği biliniyor. Tarikatlar için de benzer bir tutum söz konusudur. Hurufilik hoş görülmemiş ve 15. yüzyılda mensupları takip, hapis ve idam edilmiş; Ticanilik hareketi İslam akidesine aykırı görülmemiş ve fakat resmen tanınıp himaye görmemiştir. Tanınmayan ve tasdik edilmeyen tarikatlar veya buna mensup olanların tekke kurumları devletçe yasak edilir, dergâh ve tekkeleri kapatılırdı. Tanzimat dönemi bürokratları II. Mahmut devrinin aksine Bektaşilik ve Melamilikle uğraşmak yerine zamanla bu tarikatların rehabilitasyonunu sağladılar. Genelde bütün tarikatlar üzerinde gözetleme, denetim ve sınırlayıcı bir mekanizma geliştirdiler (Ortaylı, Yalçıntaş, Türköne, 2008, s. 67).

5.2. Batnilik ve Tasavvuf

Neo-Platoncu filozofların etkileri kuşaktan kuşağa yayılarak sürdü. Onların görüşlerinden etkilenen birçok kişi ve mezhep oldu. Filozoflar bu akıma Tasavvuf, kendilerine de Sufi adını verdiler. Tasavvufa Helenistik etkiler Hâkim Tirmizi'den sonra Farabi'nin getirdiği yenilikler sayesinde girmeye başlamıştır. Şii ve Sünni mutasavvıfları birbirleriyle karıştırmamağa özen göstermek gerekir. Büyük Moğol istilasının başladığı devirlerde Batın'ıyye, Zeyd'ıyye, İmam'ıyye, İsna'Aşer'ıyye ve Ghulat-i Şi'a'dan müteşekkil firkalar Mısır, Şam, Irak, Arap ve Acem, Azerbaycan, Faris ve Horasan ülkelerine yayılmışlardı (Köprülüzade, 2016, s. 14). Cengiz ordularının Harezm ülkelerine doğru hareket etmeğe başladıklarındaysa bu mezheplerin mensupları da Cengiz Ordularının önünden kaçarak Orta Asya'dan batıya doğru göç etmek zorunda kalmışlardı. Cengiz ve Hulagu ordularının takibinden kaçan Şii unsurlar, Mısır, Şam, Irak, İran, Azerbaycan, Faris ve Horasan topraklarına yayıldılar. Şiiliğe giren pek çok Türkmen da'ileri Oğuz aşiretleriyle birlikte batıya doğru ilerlemekteydiler. Bu Türkmenler Selçuklulara karşı hudut muhafaza bekçiliği yapmaları maksadıyla İlhanlılar tarafından vazifelendirilmişlerdi.

Şii âlimler Anadolu Selçukluları'nın Moğolların himayesi altına girmeleri fırsatından istifadeyle Anadolu'ya yayıldılar. O yüzyıllarda, Selçuklular zamanında faaliyet gösteren en etkin Tasavvufî-Bâtîni-Tarikat mensupları Melameti, Kalenderi ve Haydari'den oluşmaktaydı. Bu Bâtîni-Tarikat temsilcileri daha ziyade göçebeler arasında barınan ve halka hitap etmekle görevli olan "Babalar" idi." Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküşünün başlangıcı olan Köseadağ yenilgisi (1243) üzerine Anadolu'nun tamamı Moğolların denetim alanı içerisine girdi. İşte bu fetret devrinde, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Bâtîniye dervişleri de devletin takibatından kurtulmuş olarak faaliyetlerini serbestçe sürdürmekteydiler. Anadolu'nun her tarafında Şii ve Bâtîni-Alevi babalar tarafından zaviyeler açılmaktaydı.

Çeşitli Türk kabileleri Anadolu'ya göç etmeğe başladıklarında özellikle de Anadolu Selçukluları'nın en debdebeli devri olan Büyük Âlaeddin Keykubad'ın iktidarına rast gelen zaman dilimi içerisinde Anadolu'da Şiilik bir hayli ilerlemiş ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatının başlangıcında Babailer ayaklanması patlak vermiş ve Hacı Bektaş da bu arada çok kuvvetli nüfuz sahibi bir şahsiyet olarak ortaya çıkmıştı. O devirlerde Anadolu'daki Bektaşî nüfuzunun en hâkim bulunduğu yerler arasında Ankara, Sivas, Konya, Kayseri, Kırşehir ve güneye doğru yayılmış olan Türkmen Aşiretleri'nin yerleşmiş oldukları vilayetlerdi. Anadolu'da Alevi, Bektaşî, Kızılbaş, Dazalak, Hurufî, Rum abdalları, Kalenderiler, Melamiye, Haydariye, Camiye, Şemsiye, Edhemiye gibi Bâtîni kolları birbirleri ardından ortaya çıktıkları gibi bütün bu çeşitli yolların dini hükümlerdeki ihtilaflarına rağmen kendi aralarında "Bâtînilik" konusunda ortak bir zeminde birleşmekteydiler.

Bâtînilik tarihteki önemli isimleri arasında Hallac-ı Mansur, Hasan Sabah, Baba İlyas, Şeyh Bedreddin, Osmanlı döneminde, Pir Sultan, Hacı Bektaş Veli sayılabilir (Bahadınlı, 2009, s. 56). Bunlardan Hasan Sabah ve Hacı Bektaş Veli dışındakiler öldürüldü. Mansur'a göre evren

yaratılmamış, bir ışık ve sevgi yumağı olan Tanrı'dan fıskırmıştı. “Kendini bilen Tanrı'yı bilir, kendini seven Tanrı'yı sever” diyen Mansur, Sünni otoritelerce sapkın olarak tanımlanmış ve düşüncelerinden vazgeçmesi için önce kamçılanmış, sonra derisi yüzülmüş ve en sonunda da taşlanarak öldürülmüştür. Mansur'un inancı uğruna ölümü seçmesi sufiler arasında derin izler bırakmış ve onun ölümü ile sufi akım içine kapanacağına, yükselmiştir (Gener, 2007, s. 31). Batını görüşün geniş kitlelerce tanınmasına ve sevilmesine ön ayak olan bir başka sufi de, düşüncelerini şiire döken ve rubaileri nesilden nesile halen söylenmekte olan Ömer Hayyam'dır (1050-1122). Sanatkâr ruhlu Hayyam, diğer Sufilerden daha farklı bir yaşam seçti. Hayyam'ın dörtlülükler şeklinde yazdığı rubailerden aşağıda olanı görüşlerini özetlemektedir (Ateş, 1954):

Dün özledim de seni coştum birden bire,
Çıktım, senin yerin dedikleri göklere.
Bir ses yükseldi ta yukardan, yıldızlardan,
Gafil” dedi, “Bizde sandığın Tanrı sende.

5.3. Osmanlı ve Batınlık

Anadolu'da oluşan ‘Anadolu Alevîliği’ Bâtını kökenlidir. Başta ilk Osmanlılar olmak üzere gaza yapan Türkmenler arasında egemen anlayış Sünni dinsel esaslara aykırı, buna pek itibar etmeyen ve eski gelenekleri sürdüren anlayıştı. 8. ve 11. yüzyıl arasında karşılaştıkları Müslümanlaşma baskısına boyun eğmiş Türkmenler, kendi inançlarını bırakmayarak karma (heterodoks) bir dinsel sentez sergilemişlerdi (Aydın, 2018, s. 45). Göçebe demokrasisi içinde, daha sonra Kızılbaş adı altında toplanacak Bâtınlık, Anadolu'da en yaygın inanç konumundadır. Tüm 13. yüzyıl Anadolu Türkmenleri eski kavmi geleneklerine Müslümanlık cılası boyanmış basit bir şekli içinde, eski Türk şamanlarının haricen İslamlaşmış devamından başka bir şey olmayan Alevi ve heterodoks Türkmen babalarının nüfusu altında idi (Köprülü, 1984, s. 47). Yunus Emre, Taptuk Emre, Hacı Bektaş, Sarı Saltuk, Barak Baba ve nihayet Baba İlyas ve İshak gibi Türkmen şeyhlerinin (baba) anladığı İslamiyet, Türk Şamanizmi ve Batınlık vb. inanışların halka kadar inmiş geniş tasavvufi düşüncelerinden oluşuyordu (Turan, 1953). Osmanlı'nın gazayı kendi iktidarı ve fetihleri için meşrulaştırma ihtiyacı halkın boyun eğen tebaalar haline getirilmesi için Sünnileştirilmesini (veya Sünniliğin halkın tebaalaştırılması için kullanılmasını) gerektirdi.

Özgürlük, eşitlik, ortaklaşacılık, adalet, kardeşlik, kadın-erkek eşitliği, mülkiyetin reddi, Bâtını düşüncenin kaynaklarıdır. Bu hali ile Bâtınlık, Doğu'nun ilk sosyalizmidir. Anadolu'daki Batını görüşün temel inanışlarından bazıları şu şekilde sıralanabilir (Bahadınlı, 2014, s. 65):

- (1) Ahiret yoktur.
- (2) Yeniden dirilme, yargı günü yoktur.
- (3) Cennet, insanın dünyayı gönlünce yaşamasıdır.
- (4) Cehennem, insanın dünyada çektiği acıların toplamıdır.
- (5) Akıl, insanı insan eden temel koşuldur.
- (6) İnsan, sadece gücü ve emeği ile erdemli olur.
- (7) Bütün insanlar kardeştir.
- (8) İnsanda tanrısal bir güç vardır.

Bâtını ve özgürlükçü kimliği ile Şeyh Bedrettin (1337-1420), Osmanlı karşısında adaletin savunulmasının bayraktarı olmuş siyasal bir bilge idi. Büyük Türk gizemcisi Şeyh Bedrettin şunları söylemektedir: “Her bilgi, kendi aşamasında haktır. Gerçek halka daha işin başında söylenirse ya yollarını sapıtırlar ya da gerçeği söyleyeni suçlarlar. Halk ve hak (gerçek), ortalama bir yolla ve ayrı ayrı gözetilerek birbirlerine alıştıırılabilirler. Ama herhalde halk, hak ve hakikate alıştıırılmalıdır” (Öner, 1958).

Son olarak Yunus Emre'nin sözlerini hatırlayalım:

Cennet Cennet dedikleri
Birkaç köşkle birkaç huri,
İsteyene ver sen anı,
Bana seni gerek seni.

Günümüzde, Bâtınlık teşkilatının parçalarını oluşturan, gizli bir cephe taşıyarak İslam itikatları arasında yaşamlarını hala çeşitli yörelerde farklı isimler altında idame ettiren ve 'Bâtıniler' (Şi'a-i Batın'iyye) adı altında sınıflandırılan mezhepler, Hindistan, Afganistan, İran, Türkistan, Arabistan, Yemen, Irak, Suriye ve Anadolu'da yaşamaktadırlar. Türkiye, hudutlarından sürülerek dışarıya çıkarılmış olan gizli tarikat ve mezheplerin üyeleri diğer ülkelere yerleşmişlerdir (Ocak, 2016, s. 176).

6. Sonuç

Hermetizmin ana sorunu, Hermes'e ithaf edilen çeşitli geleneklerin asla aynı çatı altında toplanamaması, diğer taraftan bazı geleneklerin yanılığa düşerek Hermes'e bağlı olmayan farklı geleneklere yönelmeleridir. Hermes'in hikâyesinden haberdar olmamız hem bize hakikat (Tanrı) bilgisine ulaşmamızda rehberlik etmeye çalışan İdris'in hala gizli olan bilimlerinin yeniden çalışılmasına hem de onun mirasının binlerce yıldır dinler üzerinde bıraktığı izler üzerinden yaşanan tüm sapmaların köklerini anlamamız ve nihayet tekrar akıla başvurmamız açısından önem taşıyor. En eski bilgiler, Âdem'in oğulları tarafından, "içerdikleri doğal sanat konularıyla beraber, iki levha üzerine, Hiyeroglif denilen şifreli yazıyla işlenerek gömülmüştü. Hiyeroglif yani şekillerle yazı, yazı Tanrısı Hermes'in işi idi. Bu yazı hem insanlar hem de hayvanlar tarafından okunabiliyordu. Eşsiz bilgelik öğretilerini basit ve kolay anlaşılır ifadelerle değil bilmeceşel şekillerle, karartılmış sözlerle aktarmak eski bir Mısır geleneği idi.

Kur'an'da belirtildiğine göre, Adem ve İdris'e verilen sahafeler ile Tevrat, İncil ve Kur'an öz itibariyle birbirinden farklı değildir. Allah, içinde hidayet ve nur bulunan Tevrat'ı indirmiş (el-Maide 5/44), Meryem oğlu İsa Tevrat'ı tasdik ederek gelmiş, ayrıca bir nur, yol gösterici ve müttakilere öğüt olarak İncil'i getirmiştir (el-Maide 5/46). Hz. Muhammed de kendinden öncekileri tasdik eden Kur'an'ı tebliğ etmiştir (Al-i İmran 3/3; el-Maide 5/48). Allah'ın dininin son halkası olan İslam, önceki peygamberleri ve onların getirdiği ilahi mesajları kabul etmekte, peygamberler arasında ayırım yapmamayı Allah'ın dininin temel şartı saymaktadır. Kur'an'da birçok peygamberin ismi ve nitelikleri sayıldıktan sonra "İşte o peygamberler Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir; sen de onların yoluna uy!" denilmektedir (el-Enam 6/90). Bugün, hangi metinlerin ve bilgeliğin Hermetik-Âdem geleneğine ait olduğu veya olmadığı, yazıların özüne ulaşabilmesi ancak dış kabuğu delmeye çalışan uygun anahtarların kullanılmasıyla anlaşılabilir. Hermetik bilgi kurtuluşa giden en eski bilgi, bir şekilde Tufan'dan kurtulmayı başaranların erdemidir.

Şimdi bu kitap nerede? Günümüze dek ününü koruyan Hermes'in (Thoth) kitabı, en gizemli kitaplardan biri ve belki de bir sütunun altında, bilinmeyen bir yerde tekrar ortaya çıkmayı bekliyor. Konuyla ilgili değişik antik efsaneler vardır. Josephus Flavius'a göre Âdem'in torunları ve Set'in oğulları bu eski bilgileri iki sütun üzerine kazımışlar; ilki yangından etkilenmemesi için pişmiş tuğla, öteki Tufanda zarar görmemesi için taşa yazılmıştır. Taş olanı tufandan kurtulmuş olup, günümüzde Suriye'de bulunmaktadır (Ebeling, 2017, s. 10). Atlantis'ten başlayıp Mısır'a uzanan, Truva'yla belki de Türkiye'de birçok bölgeyle bağlantısı olan Hermes'in öğretisi hala gizemli uykusunda, kumların altında yatıyor olabilir. Sais, Nil'in taşması, batan kıtalardan gelen çamurlu sularla tahrip olmuş ve terk edilmişti. Bugün sırlar kumların altında, belki de bir gün tekrar keşfedileceği parlak ışıklı bir zamanı ve güneş kalpli insanları bekliyor. Hermetik metinlerin yazarlarından Asklepios, bugünleri görmüş ve şöyle

demmişti: “Ey Mısır! Gelecek kuşaklara senden hatıra olarak sadece inanılmaz masallar kalacak ve seninle ilgili olarak geriye taşlara oyulmuş kelimelerden başka bir şey kalmayacaktır. Ancak, bunlar bile, yüzyıllar boyunca seni ölümsüzleştirmeye yetecektir” (Salaman, 2007, s. 4).

Kaynakça

- Afifi, A. E. 1951. *The Influence of Hermetic Literature on Moslem Thought*. Londra: Bull SOAS.
- Ateş, A. 1954. Gazzalî'nin Batmîlerin Belini Kıran Delilleri, Kitab Kavasım al-Batniye. *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 3 (1-2).
- Aydın, E. 2018. *Osmanlı Gerçeği*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Bahadınlı, Y. Z. 2009. *Alevilik ve İslâm Fanatizmi*. İnsancıl Yayınları.
- Bahadınlı, Y. Z. 2014. *Anadolu Aleviliği-Bâtınlık ve İslam Fanatizmi*. Yazılama Yayınevi.
- Bleeker, C. J. 1967. The Egyptin Background of Gnosticism. U.Blanchi (Ed.). *Le Origin dello Gnosticismo*. Leiden.
- Bloch, E. 1911. *Etudes sur le Gnosticisme Musulman*, Rivista delgi Studi Orientali, III.
- Buckhardt, T. 1979. *Fas'ta Ananevi İlimler*. Kubbealtı Akademi Mecmuası.
- Buttrick, G. A. 1962. *The Interpreter's dictionary of the Bible*. Abingdon Press
- Churchward, J. 2013. *The Lost Continent of Mu: The Motherland of Men*. Literary Licensing.
- Chuvin, P. 1990. *A Chronicle of the Last Pagans*. Harvard University.
- Copenhaver, B. P. 1995. *Hermetica: The Greek Corpus Hermeticum and the Latin Asclepius in a New English Translation*. Cambridge University Press.
- Corbin, H. 1986. *İslam Felsefesi Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çubukçu, İ. A. 1964. *Gazzali ve Batınlık*. Ankara: A.Ü. İlâhiyat Fakültesi Resimli Posta Matbaası.
- Daftary, F. 1998. *A Short History of İsmailis. Traditions of a Muslim Community*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Dock, A. N. ve Festugiere, A. J. 1954. *Corpus Hermeticum*. Paris.
- Dodge, B. 1967. The Sabians of Harran. F. Sarruf and S. Tamim (Eds.) *American University of Beirut Festival Book*. Beirut: Centennial Publications.
- Ebeling, F. 2017. *Hermes Trismegistos'un Gizemi*. İstanbul: Omega Yayınları.
- Eflatun. 1943a. *Phaidros*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Eflatun. 1943b. *Flieboss*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Eliade, M. 1958. *Birth and Rebirth*. New York: Harper and Bros.
- Encyclopedia Judaica
- Erbströsser, M. 1984. *Heretics in the Middle Ages*. Leipzig: Akademie Verlag.
- Evliya Çelebi. 1966. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi II*. Z. Danışman (Ed.). İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.
- Fowden, G. 1986. *The Aegyptian Hermes*, V.IV. Cambridge.
- Gener, C. 2007. *Ezoterik-Bâtıni Doktrinler Tarihi*. Yurt Kitap Yayın.
- Goldziher, I. 1981. The Attitude of Orthodox Islam Toward the 'Ancient Sciences'. M. I. Swartz (Ed.). *Studies in Islam*. New York: Oxford University Press.
- Gölpınarlı, A. 1997. *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*. İnkılâp Kitabevi.
- Grafton, A. 1991. *Protestan versus Prophet: Isaac Casabubon on Hermes Trimegistus, Defenders of the Text*. Harvard University Press.
- Green, T. M. 1992. *The City of the Moon God. Religious Traditions of Harran*. New York.

- Guenon, R. 1970. *Formes Traditionnelles et Cycles Cosmiques*. Paris: Gallimard.
- Guenon, R. 2004. *Aperçus sur L'imitation*. Prais: Editions Traditionnelles.
- Hançerlioğlu, O. Hermesçilik. *Felsefe Ansiklopedisi*.
- Herodotos. 1993. *Herodot Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Işık, C. 2007. Eski Dünyanın Kadim Bilgesi Hermes. *Doğu-Batı Dergisi*. 10 (40).
- İbn'ül-Esir. 1985. *İslam Tarihi, I-XVI*. İstanbul: Bahar Yayınları.
- İmam-ı Gazâli, 1993. *Bâtınlığın İçyüzü*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalçık, H. 2005. *Bilimler Akademisi. Tarihte ve Türkiye'de, Doğu Batı Makaleler*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. 2014. *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. İstanbul: Ötüken Neşriyet.
- Kılıç, M. E. 2018. *Hermesler Hermes, İslam Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Köprülü, F. 1984. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Köprülüzade, M. F. 2016. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Lindholm, C. 1996. *The Islamic Middle East, An Historical Antropology*. Londra: Blackell Publications.
- Marrou, H. İ. 1962. Synesius of Cyrene and Alexandrian Neo-Platonism. A. Momigliano (Ed.). *The Conflict Between Paganism and Christianity*.
- Massignon, L. 1963. *Inventaire e la Litterature Hermetique Arabe, C.I, Opera Minora*. Beyrut: Daru'l-Maarif.
- Mazaheri, A. 1973. *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışı. İstanbul: Varlık Yayınları*.
- Nasr, S. H. 1970. *Science and Civilisation in Islam*. New American Library.
- Nasr. S. H. 1989. *İslam ve İlim*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Necati, Ö. 1958. *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*. İlahiyat Fakültesi Dergisi. 5 (1-4).
- O'Leary, L. 1949. *How Greek Science Passed to the Arabs*. Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Ocak, A. Y. 1985. *İslam-Türk İnanışlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ocak, A. Y. 2016. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ., Yalçıntaş, N., Türköne, M. 2008. *Türkler ve İslamiyet*. İstanbul: Yakamoz Yayınları.
- Önal, S. 2007. Hikmet (Bilgelik) Üstüne. *Doğu-Batı Dergisi*. 10 (40).
- Özbudun, S. 2015. *Hermes'ten İdris'e Bir Dinsel Geleneğin Dönüşüm Dinamikleri*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Patrizi, F. 1553. La città felice ... Dialogo dell'honore, il Barignano. Discorso della diversità de' furori poetici, Venice: Giovan. Griffio. Akta
- Platon. 1997. *Complete Works*. J.M. Cooper (ed). Haschette Publishing.
- Powell, R. 2006. *Hermetic Astrology*. Sophia Foundation Press.
- Russell, B. 2000. *Batı Felsefesi, Orta Çağ*. İstanbul: Say Yayınları.
- Salaman, C. 2007. *Asclepius: A Secret Discourse of Hermes Trismegistus*. Bristol Classical Press.
- Sezgin, F. 1967. *Geschichte der Arabischen Schriftums, C.IV,*. Leiden.
- Sühreverdi, Ş. 2010. *Hikmetu'l-İşrak*. İz Yayıncılık.
- Telle, J. & Figulus, B. 1608. *Bir Alman Paracelist'in Yaşamı ve Eserleri*. Strassburg.
- Tokarev, S. A. 2006. *Dünya Halkalarının Dinler Tarihi*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Tomlin, E.W.F. 1963. *Philapsophers of East and West*. New York: Harper and Row.

- Turan, O. 1953. *Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak*. F.Köprülü Armađanı.
- Vajda, G. 1971. İdris. *Encyclopedia of Islam, III*. E. J. Brill. Leiden.
- von Dülmen, R. 1994. *Hexenwelten: Magie und Imagination vom 16.-20. Jahrhundert*. Fischer Taschenbuch Verlag.
- Wallis, E. A. 1999. *From Fetish to God From in Ancient Egypt*. Dover Publications.
- Weisser, U. 2010. *Yaratılışın Gizemi*. Berlin: De Gruyter.
- Wilder, A. 1869. *New Platonism and Alchemy*. New York: Parsons and Company Pinters.
- Yener, C. 2009. *Şeyh Bedrettin Simavnavi, Varidat*. İstanbul: Milenyum Yayınları.

Submission: 05.11.2018
Acceptance: 29.01.2019

'Baas'çılığın Türk Dış Politikasına Etkisi

Yasemin Konukcu¹

'Baas'çılığın Türk Dış Politikasına Etkisi

Öz

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da siyasal değişim, uluslaşma süreci niteliğinde hız kazanmıştır. Uluslaşmaya öncülük eden ideoloji ise Baasçılık olarak bilinen Arap milliyetçiliğidir. Bu çalışmanın amacı ideolojik ve reel politik olarak Arap milliyetçiliğini incelemek ve Türk siyasetine etkisini değerlendirmektir. Bu çerçevede Baas ideolojisinin iddiaları ve Mısır örneğinde politik eğilimleri değerlendirilmiştir. Türkiye'deki etkisi ise, *Yön* dergisi üzerinden analiz edilmiştir. Arap milliyetçiliğinin bağımsızlığını inşa etmeye çalışan ülkelere ilham kaynağı olduğu ve dönemseller olarak değiştiği gözlemlenirken, SSCB ve ABD arasındaki mücadele ile yakın ilişkisi ortaya konmuştur.

The Effect of Ba'ath Ideology on Turkish Foreign Policy

Abstract

After the Second World War, Political change in the Middle East had gained speed as a process of nation-building. The ideology that pioneered nationality was Arab nationalism, namely Ba'athism. The aim of this article is to examine Arab nationalism as ideological and real politics and to evaluate its effect on Turkish politics. In this context, the claims of Ba'ath ideology and political tendencies were evaluated over the Egyptian case. In addition, the impact of the movement on Turkey was analyzed with reference to a Turkish academic periodical known as *Yön*. While it was observed that Arab nationalism was a source of inspiration for the countries that were trying to gain their independence, the close relationship between the USSR and the USA was demonstrated.

Anahtar Sözcükler: Arap Milliyetçiliği, Nasırcılık, Yön Dergisi

Keywords: Arab Nationalism, Naserism, Yön periodical

1. Giriş

Bu makalenin amacı 1960'lardan itibaren Baas ideolojisinin Ortadoğu'daki gelişimi ve Türk dış politikasına etkisini incelemektir. İki büyük dünya savaşı arasındaki dönemde (1918-1939) yaşanan ve Arap milliyetçiliğini tetikleyen gelişmeler, İkinci Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında etkisini göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanma sürecindeki Arap devletleri, iki savaş arası dönem boyunca şekillenen birleşme ya da birlikte hareket etme fikri temelinde ilk kez 1945'te Kahire'de bir araya gelmiştir. Diğer yandan bu dönemde milliyetçiliğin anlamı değişmiş ve dikkatler anayasal hükümet talebinden çok birlik, bağlantısızlık ve sosyalizm gibi hedeflere yönelmiştir Baas Partisi ideolojisi, milliyetçilik ve sosyalizm düşüncesini de miras almış ve bir sentez arayışına girişmiştir.

Ortadoğu ülkelerinde modernleşmeyi sağlayacak bir burjuvazinin olmayışı eğitilmiş subayların ön plana çıkmasına neden olduğu gibi, yabancı nüfuzuna karşı da ordunun varlığı ulusal gururun kaynağı haline gelmiştir. Diğer yandan, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın bölge ülkeleri üzerindeki fiili egemenliği sona erdikten sonra siyasal iktidar yeni orta sınıfın, özellikle ordunun görüşlerini temsil eden liderlerin eline geçmiştir (Özkoç, 2008, s. 192). Ayrıca 1948 Savaşı'nda yenilerek İsrail devletinin kuruluşunun önüne geçemeyen Arap devletleri için bu coğrafyada kurulmuş olan ve "emperyalistlerle işbirliği içindeki İsrail"e karşı ordunun gücünün artırılması fikri de Ortadoğu'da askeri güçlerin önemini arttıran etkenlerden biridir. 1948 Savaşı'ndan sonra milliyetçi gruplar ordudaki varlıklarını ve etkilerini güçlendirmiştir. Diğer yandan Arap milliyetçileri yeniden yapılandırmayı planladıkları ülkelerinde sömürge devletlerle ilişki içindeki geleneksel elitleri ve büyük toprak sahiplerini

¹ PhD. Independent researcher from Istanbul, Turkey. ykonukcu2003@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8262-5551>

ancak millileştirme ve toprak reformu gibi politikalarla tasfiye edebileceklerini düşünüyorlardı. Bu siyasal özellikler Mısır’da 1950’li ve 1960’lı yıllarda belirgin şekilde gözlemlenmektedir. Bu nedenle çalışmada Mısır’da yaşanan millileşme ve uluslaşma süreci yakından izlenmiştir. Aynı dönemde Türkiye’de kamuoyu oluşturma bakımından etkili olan *Yön* dergisi ekibi, özellikle Mısır tarafından atılan adımların Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş ideallerini yansıttığı görüşünü savunmaktaydı. Bu çerçevede, çalışmada Baas hareketlerinin ideolojik dayanakları, reel politik adımları özellikle Mısır örneği üzerinden değerlendirilmiştir. Ayrıca Türk siyasetinin 1960’lı ve 1970’li yıllardaki genel karakteri ve yapılan tartışmalar, Ortadoğu’daki uluslaşma ve birleşme arayışı üzerinden analiz edilmiştir.

Bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Baas’ın ideolojisinin Ortadoğu’daki serüveni Mısır örneği üzerinde ele alınmış ve bölgenin siyasal yapısına etkileri değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise, Türkiye’nin iç ve dış politikasına yansımaları irdelenmiştir. Dönem olarak 1960-1970 siyasi gelişmeleri mercek altına alınmıştır.

2. Baas Hareketi: İdeoloji ve Siyaset

Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşü sırasında ve sonrasında güç kazanan milliyetçilik akımlarından büyük ölçüde etkilenen ve Arap milliyetçiliğini sosyalizm söylemiyle birleştiren bir ideoloji olarak ortaya çıkan Baas sosyalizminin ideoloğu Suriyeli Mişel Eflâk’dır. Eflak, Fransa’da Sorbonne Üniversitesinde eğitim görmüş bir profesördür. Suriye’nin bağımsızlığına kavuştuğu 1945 yılında Şam’da kurulan Arap Sosyalist Baas² Partisi’nin temel amacı, tüm Arapların tek devlet altında birliğinin sağlanmasıdır. Nasır’ın Arap sosyalizminde olduğu gibi Baas sosyalizminin de temel sloganı “sosyalizm, birlik ve özgürlüktür” (Meriç, 2006, s. 13). Savaş rüzgârları Ortadoğu’yu kasıp kavurarak geçtikten sonra Baas Partisi, 1948’de Ürdün, 1949’da Lübnan ve 1951 yılında Irak’ta şubeler kuran bir parti olarak hızla gelişmiştir. 1950’li ve 60’lı yıllarda, Ortadoğu’da ihtilallerle sarsılırken Baasçılığın gelişmesi için uygun bir ortam bulunmaktaydı (Akad, 2002, s. 18).

Bu tespitlerden hareketle, Baasçı partilerin temeli olarak milliyetçilik, sosyalizm, anti-emperyalizm ve pan-Arabizm kavramları öne çıkmaktadır. Bu ideolojik eksen Baas’ın etkili olduğu ülkelerde hem iç politikayı hem de dış politikayı etkilemiş ve aynı zamanda Ortadoğu’nun siyasal yapısını ve gelişimini şekillendirmiştir.

Baas partilerinin Ortadoğu’daki etkinliği ve gerçekleştirilen ihtilaller, Türkiye kamuoyunda da büyük bir yankı uyandırmış ve entelektüellerin ve solcu grupların benzer talepleri daha yüksek sesle dile getirmelerine yol açmıştır. Bu talepler Türk “Baasçılığı” diye tanımlanabilecek, Baas partilerinin karakteristik özelliklerini içerisinde barındırmaktadır. Aslında Arap ulusal düşüncesinin önde gelen isimlerinden olan Sati el-Hüsri 1907-1908 Makedonya’da görev yapmış olan bir Osmanlı bürokratu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne çok yakın bir isimdir. Aynı zamanda Türkçülük ideolojisinin mihenk taşlarından Ziya Gökalp ile el-Hüsri birbirilerini yakından tanımaktadır (Berkes, 1969, s. 74). Bu durum Türk siyasal yapısı ve tarihi düşünüldüğünde Baas ideolojisinin neden etkili olduğu konusunda fikir verebilecek tarihsel bir unsurdur. Zira Türk ulusçuluğu ve Arap ulusçuluğu gerek tarihsel süreç olarak, gerekse köken itibarıyla bir birbirine oldukça benzemektedir. Örneğin Suriye’de laik nitelikteki Baas Partisi, Suriye’de faaliyete geçtiğinde parlamentoda sandalyelerin, inançlara göre dağılmasına karşı çıkmış, ancak İslam’ı Arapçılığın temel öğelerinden bir olarak kabul etmiştir. Bu durum, Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki devrimlerle ve *Yön* dergisini önceleyen Kadro hareketine yakın sol kesimde büyük yankı bulmuştur. Özellikle *Yön* dergisinin içerisindeki bir grup aydın tarafından dile getirilen

² Baas, Türkçede “Yeniden Doğuş” ya da “Diriliş” anlamına gelmektedir.

talepler, aynı zamanda çeşitli darbe girişimleri ile de hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, 1960'ların iç ve dış siyasal dengesizlikleri nedeniyle, Türkiye'nin dış politika tercihlerine de bu değişim ve talepler yansımıştır.

Arap milliyetçiliğinin yükselişinde, bölge ülkelerinin içinde bulunduğu dinamikler, Soğuk Savaş dönemi ideolojik kutuplaşma ve bağımsızlığı yeni kazanmış ülkelerin yeniden yapılanma arayışı etkili olmuştur

2.1. Mısır Örneği

Mısır İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Baas ideolojisinin ilk büyük başarıyı elde ettiği ülkedir. Bu durumu ülkenin, iç siyasal dinamikleri tercihleri ve gelenekleri ile ilişkilendirmek mümkündür. (Güler, 2002, s. 53). Özellikle, büyüyen İngiliz karşıtı dalganın üzerinde yükselen Hür Subaylar'ın 1952 Temmuzunda gerçekleştirdiği darbe, Nasır'ın tek adam iktidarına giden yolun da başlangıcı olmuştur. Bu durum Mısır'ın iç ve dış siyasetinde önemli ölçüde değişikliğe neden olmuştur. Her ne kadar General Necip'in başbakanlığı devam ediyor olsa da, darbenin ilk anlarından itibaren asıl güç Nasır'dır. Nasır, popülist politikalara hız vermiş ve tek adam olarak öne çıkmıştır. Bu dönemde Mısır, Sudan'ın bağımsızlığı tanınmış, SSCB ile ilişkiler güçlendirilmiş ve Bağlantısızlar Grubu'na dâhil olmuştur (Meriç 2006, s. 13).

Krallığa son veren ve başbakanlığa General Necip'i getiren darbenin ardından Mısır'da bir reform kampanyası başlatılmıştır. Ekilebilir toprakların yüzde onu topraksız köylülere dağıtılmıştır. 1961'de toprak mülkiyeti 100 feddanla sınırlandırılmış ve bundan daha büyük topraklara sahip olanların topraklarının üçte biri tarım kooperatiflerine dönüştürmüştür, üçte ikisi ise az toprağa sahip köylülere dağıtılmıştır. 1962'den itibaren Nasır'ın sola yönelişi ve sosyalist söylemi öne çıkmıştır SSCB'nin büyük desteği sayesinde büyük bir kalkınma hamlesi başlatılmıştır. Basın, banka ve sigorta şirketlerinin yanı sıra sanayide de millileştirmelere gidilmiş ve mülk sahiplerine ağır vergiler getirilmiştir. Nasır'ın Milli Birlik Partisi'nin adı Arap Sosyalist Birliği'ne dönüştürülmüştür. Ülkede Komünist Parti yasaklanmıştır. Mısır'da, "bilimsel sosyalizm" adı altında tek parti yönetiminde bir "devlet kapitalizminin" hâkimiyeti kurumsallaştırılmıştır (Meriç, 2006, s. 14).

1964 yılında da işçi, asker, köylü, aydın ve milli burjuvazi ittifakına dayandığı ilan edilen yeni Anayasa kabul edilmiştir. Geniş çaplı millileştirme ve kamulaştırmalara dayanan, toprak reformuna yönelen, fakat Sovyet modelinden farklı olarak sınıf mücadelesini kabul etmeyen "milli" bir sosyalizm anlayışı, bu dönem Mısır'la birlikte pek çok Arap-Afrika devletinde revaçtaydı (Şener, 2006, ss. 66-79).

Aynı dönemde, Arap halkının belleğinde Nasır, Batı'yı ve Batı düşüncesini yerle bir eden, bağımsızlığı ve Arap birliğini sağlayacak, Filistin'i "kurtaracak" etkili bir liderdir. Nasır, diğer Arap ülkelerindeki milliyetçi hareketleri de etkilemiştir. Nasır'ın adıyla anılan "Nasircılık", dönemin en önemli ulusçuluk hareketlerindedir. İktidarı ele geçirdiği ilk yıllarda anti-empyralist, otoriter ve milliyetçi ve bir söylemi benimseyen ve kullanan Nasır, dünyada iki kutuplu bir sistemin olduğu dönemde ayrıca "Bağlantısızlar Hareketinin"³ oluşmasına önderlik

³ 14 Ekim 1964 tarihinde Kahire'de toplanan Bağlantısızlar hareketi, Nasır'ın konuşması ile açılmıştır. Bu toplantıda, barış içerisinde bir arada yaşama fikri benimsenmiştir Zengin ve fakir ülkeler arasındaki uçurumun giderilmesi, yabacı üslerin kaldırılması, Birleşmiş Milletlerin kuvvetlendirilmesi, vesayet altındaki ülkelerin kurtarılması, yeni sömürgecilikle mücadele, ırk ayrımcılığıyla mücadele, silahsızlandırma gibi üçüncü dünya ülkelerini yakından ilgilendiren pek çok konu görüşülmüştür. Aynı zamanda antiempyralist ve az gelişmiş ülkelerin kalkındırılması konuları tartışılmıştır. Bu toplantıda, Kıbrıs konusunda Makarios'un tezini destekleyen bir tutum izlenmiştir (Yön, 1964, s. 81). 1960'lı yıllarda çok sayıda eski sömürgecinin bağımsızlığa kavuşarak uluslararası sistem ve BM içerisinde yer alması ile hareket giderek güç kazanmıştır.. Bağlantısızlar Hareketi, soğuk savaş sırasında hegemonya mücadelesinde yer almak istemeyen ve kendi ulusal kalkınmasını gerçekleştirmek isteyen ülkelerin hareketi olarak gelişmiştir. Bağlantısızlar

etmiştir. Cezayir’in bağımsızlığında ve Aden’deki üslerin sökülmesinde Nasır’ın gösterdiği çabalar, Mısır’ın saygınlığını daha da arttırmıştır.

Nasır aynı zamanda Doğu bloğu ülkeleri ile de ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Bu çerçevede, Federal Almanya’nın İsrail’e silah satması üzerine, Doğu Almanya ile ilişkilerini güçlendirmeye yönelmiştir. Doğu Almanya’nın lideri, Kahire’de bir devlet başkanı gibi karşılanmış ve Mısır’a 70 milyon dolar kredi vermeyi kabul etmiştir. Bu durumda Federal Almanya’yı hayli kızdırmış, Ancak Mısır’la ilişkilerini kesmemiştir (Yön, 1965a, s. 101, s. 13).

Nasır 1970’te öldükten sonra yerine geçen Enver Sedat kısa süre içinde politika değişikliğine giderek özel sektörü canlandırarak, Mısır’ı ABD’nin bölgedeki yakın ortaklarından biri haline getirmiştir. Böylelikle kişilere bağlı olarak devrimsiz kurulan “sosyalizm”, yeniden kişilere bağlı olarak ve karşı-devrimsiz bir şekilde son bulmuştur (Meriç 2006, s. 23). Baas Partisi, dış politikada, tarafsızlık ve bağlantısızlığı savunmakla birlikte, olayların seyri ve Ortadoğu’da değişen dengeler sonucunda, önce SSCB’ye yönelmiş 1970’lerden itibaren ise ABD yörüngesine girmiştir (Şentürk, 2003, s. 116).

2.2. Arap Birliği Projesi

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, Ortadoğu’da birçok Arap ülkesi bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Daha sonra “Arap Birliği” düşüncesi de şekillenmeye başlamıştır. Bu fikir Arap milliyetçiliği ve pan-Arabizm⁴ fikirleri etrafında şekillenmiştir. Yaşanan Batı Avrupa sömürgeciliği ve emperyalizm deneyimi bu ülkelerin hem siyasal yapılarına hem ulusçuluk deneyimlerine hem de gelecek arayışlarına temel oluşturmuştur (Atacan, 2004, s. 17). Birlik dilekleri pek çok kez dile getirilse de somut sonuç 1958 yılında Mısır ve Suriye arasında gerçekleştirilen anlaşma çerçevesinde elde edilmiştir. Yemen’in de katıldığı federal yapı, Suriye’de 1961 yılında gerçekleşen darbe sonucunda dağılmıştır (Arı, 2004, s. 375).

Baasçılar, kısa zamanda, kendilerinin sosyalizm anlayışı ile Nasır’ın sosyalizmi arasında büyük farklılıklar olduğunu görmüşlerdir. Birlik, bu şartlarda fazla dayanamamış, Suriye Mısır’dan kopmuş ve Birleşik Arap Cumhuriyeti de sona ermiştir. Suriye’nin bağımsızlığını ilk tanıyan iki ülke ise, Türkiye⁵ ve Ürdün olmuştur.

İkinci birleşme arayışı Kahire, Şam ve Bağdat üçlüsü arasında gerçekleştirilen temasların sonunda 7-17 Nisan 1963 yılında Mısır’ın başkenti Kahire’de yapılan toplantı, Birleşik Arap Cumhuriyeti Federasyonu’nun kurulması için bir anayasa taslağı hazırlanması ile sonuçlanmıştır. Ancak Suriye’deki Baasçılar ve Nasırcılar arasındaki mücadelede Nasır’ın açıkça taraf olması nedeniyle federasyonu hayata geçirmek mümkün olamamıştır. Ağustos ayında yapılan anlaşmadan vazgeçildiği bildirilmiştir (Arı, 2004, s. 319).

Hareketi ile birlikte Mısır’ın üçüncü dünya ülkeleri üzerindeki saygınlığı artmıştır. 1970’lerden itibaren, kısmen iki kutuplu sistemin zayıflaması, hareketin ortak paydasını oluşturan sömürge durumundan kurtulmak için verilen ulusal kurtuluş mücadelelerinin azalması, kısmen de grubun üye sayısının artması dolayısı ile ortaya çıkan dağınkılık, hareketin eski prestijini yitirmesine sebep olmuştur. 1986’da Harare’de yapılan son konferans 101 bağlantısız ülke temsilci göndermiştir.

⁴ Pan Arabizm Arapça konuşan ülkelerin politik birliğini hedeflemiştir (Hobsbawn, 1993, s. 164).

⁵ Metin Toker bu konuda Türkiye’nin düşmanca bir tutumla karşılaşması durumunda, İsrail, Ürdün ve Suudi Arabistan’la yakınlaşabileceğini belirtmiştir. Türk Hükümetin “birleşemeler” gözü ile baktığı Arap Federasyonunu önlemek için diplomatik kanallardan çaba göstermiştir. Suriye ve Mısır’ın kurduğu BAC’nin dağılmasının ardından 1961 yılında Suriye’yi ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Türk hükümetini, Nasır’ın Kürtlerin Muhtariyet hakkı konusunda söyledikleri oldukça rahatsız etmiştir. Türk hükümeti Mısır’a gayri resmi fakat ciddi bir ikazda bulunmuştur. CHP’li Konya Milletvekili, Rüştü Özalın konuyu meclis gündemine getirmiştir (Yön, 1963, s. 72).

Enver Sedat döneminde de Mısır, yeniden birlik denemelerine girişmiştir. 1970 Kasımı'nda, Libya ve Sudan ile bir federasyon çerçevesinde birleşme kabul edilmiş, federasyona 1971 yılında Suriye de katılmıştır. 1971 Eylül ayında Mısır, adını Mısır Arap Cumhuriyeti olarak değiştirmiştir. Ancak Libya'nın petrolü kullanılarak Mısır ve Suriye'nin silahlandırılması öngörüldüğünden bu düşünceye pek sıcak bakmayan Kaddafi, planı kabul etmemiş ve bu sebeple daha fazla ileriye gidilememiştir (Arı, 2004, s. 375).

Özellikle Nasır'ın liderliği ve politikaları, bütün Ortadoğu'da olduğu gibi Türkiye'de de yakından izlenmiştir. Dönemin tanınmış iktisatçılarından Melih Tümer, Nasır'ın ekonomi politikalarını yakından görmek için Kahire'ye gitmiştir. Mısır'da yapılan ekonomik reformlar ve uygulanan sosyal politikalar ile millileştirme konusunda kaydedilen gelişmeleri değerlendiren Tümer, ekonomik ve sosyal planlama ile hedeflere daha kolay ulaşılabilceği tespitini yapmıştır. Aynı zamanda, Mısır geri kalmış ülkeler için bir model olarak ele alınmıştır (Tümer, 1961, s. 19). Türkiye'de Mısır'daki gibi bir devrim hedefleyen kesimler, Nasır'ın ekonomi politikasının yanında, dış politikasının temel dinamiklerini yakından takip etmişlerdir. Aynı zamanda, Mısır'da ordunun ihtilaldeki rolü ve ihtilal yolunun açılışı konusunda bir örnek teşkil ettiği gerekçesi ile *Yön* çevrelerinde Mısır ve ihtilal çok fazla üzerinde durulan bir konu olmuştur. *Yöncüler* mısır örneğini, bağlantısızlar hareketi içindeki rolü ve kalkınma çabaları ile Atatürk'ün yapmak istediği politik bağımsızlığı gerçekleştiren devrimci kadro olarak görmekteydi. Doğan Avcıoğlu (1966, s. 2) bunu açık şekilde şöyle ifade etmiştir: “Çeşitli nedenlerle bizim yarıda bıraktığımız bu yolda, Mısır karşılaştığı önemli güçlüklerle rağmen, büyük mesafe almıştır.” Türkiye'de böyle bir siyasi analizin yapılmasının nedeni, Mısır'da Nasır döneminde başlayan hareketin Ortadoğu'da büyük yankı uyandırmış olması ve bölgedeki devletlerin bağımsızlıklarını ve birliklerini pekiştirmek için çeşitli arayışlara yönelmiş olmasıdır.

3. Türkiye'de Baas İdeolojisinin Etkileri

Batı Avrupa ülkelerinde sosyalist ve komünist partilerin giderek güçlenmesi, Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Bloğu'nun uluslararası alanda artan etkisi, Çin'de Komünist Parti'nin iktidarı, Asya'nın bağımsızlığını kazanmış ülkelerinde iktidardaki güçlerin programlarında sosyalist ve milliyetçi düşüncelerin yer almasının etkileri, tüm Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de siyasal alanı etkilemiştir.

Ortadoğu'da gelişmeler Özellikle Mısır'ın ekonomik ve siyasal arenada yükselişi Türkiye'de ulusalcı sol gruplar arasında geniş yankı bulmuştur. Bu çerçevede Bir “Türk Baasçılığı” anlayışı da gelişmiştir. “Türk Baasçılığı” Hasan Cemal'e göre, devletçi, milliyetçi, ekonomide merkezi planlamadan yana, NATO'ya ve Batı nüfuzuna karşı, üçüncü dünyacılık ve bağımsızlık politikasını benimseyen ve bu çerçevede Washington'dan çok Moskova'ya yakın duran bir çizgiyi temsil etmekteydi. 27 Mayıs'ın hemen ertesinde, Doğan Avcıoğlu tarafından *Yön* dergisinde savunulan Baas ideolojisi, kökleri Türk ulusçuluğunun bir yorumuna ve Kadrocu felsefeye dayanan, 1960'ların Marksizminden ve Moskova'nın kapitalist olmayan önerilerinden de etkilenerek ortaya çıkmıştır (Alatlı, 2002, s. 5).

Yön sayfalarında hareketin siyasal tezleri ve stratejisi netleştirilmeye çalışılırken Mart 1963'te Suriye'de Nasır yanlısı subayların bir darbeyle iktidara gelmesini, “Suriye'de Genç Subaylar İhtilali: Birlik, Hürriyet ve Sosyalizm” başlığıyla kapaktan duyulmuştur (Şener, 2006, ss. 58-77).

Suriye'deki son “ihtilal” ise *Yöncülere* göre Türkiye'nin bölgeden tecridine yol açabilecek bir gelişmedir. *Yön* kadrosuna göre bölge ülkelerinin birer birer “kapitalist olmayan kalkınma yolunu” tercih etmesi böyle bir sonuca yol açabilirdi. Oysa kapitalist aşamayı atlayarak sınıfsız topluma geçme ülküsünün ilk sahibi Atatürk'tür. *Yön* dergisine göre Atatürk'ün Türkiye'si bu yola girmiş komşuları tarafından tecrit edilme tehlikesi altındadır. Bundan kurtuluşun tek yolu

da ancak dış destekle ayakta durabilen kapitalizmi yıkarak komşu ülkelerle aynı yola bir an önce girmekten geçmekteydi (Şener, 2006).

Yön ekibi, bütün bu gelişmeleri yakından takip ediyor ve Türkiye ile ilgili sonuçlar çıkarmaya çalışıyorlardı. Yön-Devrim hareketinin sosyalizm anlayışında vurgulanması gereken önemli bir nokta da, sosyalizmin milliyetçi yorumudur. Hareket, başlangıcından itibaren bağımsızlık ve milliyetçilik konularında hassas olmuştur (Şener, 2006, ss. 55-57).

3.1. Ordu’nun Öncü Rolü ve “Baasçı” Darbe Girişimleri

Yön grubunun görüşlerinde ordu ve sivil bürokrasiye yüklenen misyonun gerekçesi Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde sosyalizmin salt işçi sınıfının ideolojisi olamayacağı anlayışdır. Sovyetler Birliği’nin 1950 ve 60’lı yıllarda az gelişmiş ülkeler için “kapitalist olmayan kalkınma yolu” stratejisini öne sürdüğü ve bu yola yönelmiş “ilerici” askeri yönetimleri desteklediği düşünüldüğünde ve Ortadoğu’da esen Nasır Rüzgârı dikkate alındığında, Türkiye’de de bazı kesimlerde ordu öncülüğünde darbe beklentisi yükseldiği tespiti yapılabilir .

1977 yılında Sovyet Bilimler Akademisi tarafından yayımlanan bir çalışmada, Doğan Avcıoğlu için, “ulusal devrim yolu ideoloğu” tanımlaması yapılmış ve anti-empyralist tutumu ön plana çıkarılmıştır. *Yön* dergisi, Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk ve Mümtaz Soysal çizgisi, devletçiliği ve merkeziyetçiliği esas alan bir yapının düşünsel zeminin oluşturmaya çalışmışlardır. Fakat onunla da kalmamış, ordu içinde bazı ittifaklar ve irtibatlar oluşturarak, düşüncüyü eylem dönüştürmeye çaba göstermişlerdir (Şener, 2006, s. 60). Bu çerçevede de ordu personelinin NATO’ya karşı çıkması için propaganda faaliyetleri yürütülmüştür (Şener, 2006, s. 269).

Bu yönde darbe arayışının ilk örneği, olarak Talat Aydemir’in girişimleridir. Aydemir ve ekibi Türkiye’nin “27 Mayıs ruhu”ndan uzaklaştığı görüşünden hareket etmiştir. Türkiye’de 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihlerinde Aydemir ve destekçileri tarafından iki darbe girişimi olmuştur. Aydemir’i darbeye götüren olaylar zinciri içerisinde *Yön* grubunun telkin ve teşvikleri de vardır.

Örneğin, Doğan Avcıoğlu 22 Şubat’tan birkaç gün önce, “Türkiye, orduya dayanarak ve ordunun desteği ile geriliği ve gericiliği yenmeyi bilecektir” demiştir. Mümtaz Soysal ise, Aydemir olayında *Yön* çevresinin rolünü, sonradan devrimci idealler için sıcak temaslar kurulduğu şeklinde açıklamıştır (Akyaz, 2006, ss 260-280). Bu arada *Yön*’ün, 1963 Mayıs’ındaki Albay Talat Aydemir önderliğindeki darbe girişiminden sonra Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından bu girişimde rolü olduğu gerekçesiyle kapatıldığını hatırlamak gerekir (Şener, 2006, s. 74).

Aydemir olaylarından sonra Baasçı ideolojinin etkilediği ikinci darbe girişimi 9 Mart 1971 tarihinde gerçekleşmiştir. 9 Martçılar, bir devrim anayasası taslağı bile hazırlamışlardır. Taslağın hazırlanmasında, Baas Partisi tüzüğünden de yararlanılmıştır (Alatlı, 2002, s. 446). Devrim anayasasını içeren devrim dosyası, Doğan Avcıoğlu’nun görüşlerini yansıtmaktadır. Buna göre, devrimin ilkeleri, toprak reformu, dış ticaretin, yer altı kaynaklarının, bankaların ve büyük müesseselerin millileştirilmesini içermektedir. Devlet Planlama Teşkilatı ekonominin koordinasyonu açısından kullanılması öngörülmüştür (Alatlı, 2002, ss. 395-409).

Ancak bu çabalar Ortadoğu’da gördüğümüz gibi bir sonuca ulaşmamış, “devrimci subaylar” 12 Mart’tan sonra ordudan uzaklaştırılmıştır. 9 Mart 1971 tarihinde aydın-ordu işbirliği ve dayanışması içinde darbe yapılması kararlaştırılmıştı.

Fakat 12 Mart'ta ordu içindeki başka bir kanat çok çeşitli nedenler ile bu girişimi ve öncülerini tavsiye etmiştir. (Alatlı, 2002, s. 60). Baasçı darbe girişimleri başarısız olmakla birlikte, Baas ideolojisinin temsil ettiği düşünceler Türkiye siyasetini somut olarak etkilemiştir.

3.2. Ekonomi Alanında Tartışmalar

İkinci Dünya Savaşı ertesinde ortaya çıkan ulusal kurtuluş savaşlarının etkisiyle siyasal bağımsızlıklarını elde eden ülkelerin, ekonomik yönden de bağımsız olabilmelerinin ancak kapitalist olmayan bir ekonomi modeliyle ve kalkınmayla mümkün olabileceğine inanılıyordu. Esas olarak Batılı sosyalist iktisatçıların gündeme getirdiği bu tez Sovyetler Birliği Komünist Partisi öncülüğünde uluslararası sosyalist gruplar tarafından da benimsenmiştir. Mısır ve Cezayir gibi ülkelerde çoğu zaman orduyu kullanarak iktidara gelen ara sınıfların devletçiliği kullanarak kalkınma çabasına girmeleri, kamulaştırma ve millileştirme politikalarına başvurmaları ve bunlara ilave olarak toprak reformu yapmaları, bu tezin pratikteki karşılıkları olarak kabul edilmektedir (Şener, 2006, ss. 52-58).

27 Mayıs Askeri darbesinden sonra, kabul edilen anayasada pek çok yeni atılım gerçekleştirilmiştir. Bu açılımlar içerisinde toprak reformunun yapılması kararı da vardır. Bu bakımdan, 1960'dan sonraki dönemlerde büyük burjuvazi ve toprak ağalığının keyfiliğine bazı sınırlar getirilmiştir (Alatlı, 2002, s. 598). Aynı zamanda Devlet Planlama Teşkilatı dönemin planlamacı ekonomi mantığının bir ürünü sayılabilir. Bu noktadan sonra, Ortadoğu'daki tanımlamalara uygun, "ilerici" ve "gerici"ler arasında mücadele devam etmiştir. "Gerici" güçler, büyük burjuvazi ve toprak ağaları, "ilerici" güçler ise, devrimci "zinde" kuvvetlerdir.

ABD ile Kıbrıs konusunda yaşanan gerginlik ve İnönü'nün "Yeni bir dünya kurulur ve Türkiye de bu dünyada yerini alır" sözü üzerine ABD karşıtı pek çok eylem meydana gelmiştir. 20 Şubat 1965 tarihinde Ürgüplü hükümetinin kurulması üzerine, işçi hareketleri ve antiemperyalist mücadele hız kazanmıştır. Bu tarihte milli petrol kampanyası tüm ülkeye yayılmıştır. 1965'te Adalet Partisi tek başına iktidara gelmiştir (Alatlı, 2002, s. 116). Bu dönemde ABD karşıtı, NATO ve CENTO'dan çıkmayı hedefleyen ve ikili anlaşmaların fes edilmesini isteyen çok fazla protesto yapılmıştır.

1965 yılında Muammer Aksoy, petrol ve madenleri korumak amacıyla bir derneğin kurulmasına karar vermiştir. Dernek, Türkiye çapında örgütlenecek milli kaynakları yabancı sömürsünden kurtarmak yolunda çaba göstermeyi hedeflemiştir (Yön, 1965b, s. 146). 1967 Aliğa Rafinerisi için SSCB'yle Ankara'da sözleşme imzalanmıştır. Ancak, millileştirme konusunda en önemli sonuç, 1978 yılında 3. Ecevit hükümeti döneminde, Deniz Baykal'ın Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı olduğu sırasında, Türkiye'deki bütün bor madenlerinin işletim hakları devletleştirilerek, devlet adına işletmesi için Etibank'a devredilmiştir. Meclis'te 226 oy ile kabul edilen yasaya karşı çıkararak oy kullanmadan Meclis'i terk edenler de olmuştur. Bunların arasında Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş, Korkut Özal ve Faik Türen gibi isimler de vardır. Oylamaya katılmayan Süleyman Demirel aynı zamanda Eylül 1972'de Bilecik'te yaptığı bir konuşmada borun millileştirilmesini "Atatürkçülükten ve Cumhuriyetçilikten kaçış" olarak nitelmiştir (İlhan, 2008, ss. 145-160).

3.3. 1960'lı Yılların Siyasi Tartışmaları

Türkiye'nin 28 Mart 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olması, Birleşik Krallık'ın ortaya attığı Ortadoğu Savunma Paketi (MEDO) projesine destek vermesi, 1952 yılında NATO'ya (Kuzey Atlantik Paketi) üye olmasının ardından, 1955 yılında Bağdat Paketi'ne üyelik gibi gelişmeler, Ankara'da Batı yanlısı bir Ortadoğu politikasının 1950'ler boyunca egemen olduğunu göstermektedir.

1960’lı yıllarda, “iki kutuplu” politikada bir yumuşama yaşanmış ve Ankara kendi çıkarlarına uygun bir politika izleyebilme olanağı kazanmıştır. Bu dönemde gittikçe artan demokratikleşme eğilimi, hükümetlerin halk kitlelerine ters düşecek politikalarından uzak durmaya itmiştir. Türkiye’nin demokratikleşme sürecinde ilerlemesi ile Arap ülkeleri ile ilişkilerin artmasında doğru orantı vardır. Bu durum tamamen demokratikleşmeye bağlanamasa da, etkili bir unsurdur (Yavuz, 2004, s. 238).

Türk dış politikası bu dönemde küresel konjonktürün de etkisiyle ve aynı zamanda bölgesel yeni dinamiklerle, Ortadoğu’daki gelişmelere daha açık hale gelmiş, benzer siyasal, sosyal ve ekonomik talepler bu dönemde yüksek sesle dile getirilmiştir. Kuşkusuz pek çok etkenin yanında, bölgede yaşanan ve ekonomide millileştirme eğilimi ve siyasal alanda bağımsızlık fikri taşıyan ideolojik akımlardan beslenen unsurların dış politikaya da yansımaları olmuştur. Bu dönemde Baas etkisini, dış politikada, antiemperyalist, üçüncü dünyacılık ve tarafsızlık politikalarında göstermiştir.

1962 Küba krizi ve 1965’te Birleşmiş Milletler’de Türkiye’nin “yalnızlığı” Batı ile olan ilişkilerin gözden geçirilmesine yol açmıştır. Aynı zamanda 1964 yılında Kıbrıs krizi sırasında İran, Pakistan, Arnavutluk ve ABD, BM’de Türk tezini desteklemiş, Mısır, Suriye ve Lübnan çekimser kalarak dolaylı destek vermiştir. Bunun üzerine, Meclis’te üçüncü dünya ve Müslüman ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi gerekliliği savunulmuştur (Yavuz, 2004, s. 241). Aynı nedenlerle SSCB ile ilişkiler Ortadoğu’nun diğer bazı ülkelerinde olduğu gibi tehdit algılamalarında uzaklaşarak, ılımlı bir düzeye kaymıştır. Bunun yanında, 10 Ağustos 1965’te Türkiye Mısır arasındaki ilişkiler büyükelçilik seviyesine çıkarılmıştır. 1967 yılındaki Arap-İsrail Savaşı sırasında Türkiye Arap ülkelerini desteklemiştir (Yavuz, 2004, s. 241). Çatışma başladığında, aynı gün Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil TBMM’deki konuşmasında şunları söylemiştir: “Hükümetimiz, birkaç hafta evvel başlayan buhranın silahlı bir çarpışmaya münce olmaması ve ihtilafın diplomasi yoluyla sona erdirilmesi gayesiyle elinden gelen gayreti sarf etmiş ve bu maksatla ilgili taraflar nezdinde gerekli itidal tavsiyesinde ve teşebbüsünde bulunmuştur. Bu buhranın geniş ihtilafı meydan vermeden kısa bir zamanda yatışacağı ümit ve temennisini muhafaza ediyoruz.” Nitekim Türkiye bu sırada, savaşta ağır zayıyat veren Arap ülkelerine ilaç, yiyecek ve giyecek yardımında bulunmayı ihmal etmemiştir (Gönlübol ve Kürçüoğlu, 1996. ss. 594-596).

Türkiye’nin 1965 yılından beri izlediği Arap ülkeleri ile ilişkilerini iyileştirme politikası, Eylül 1970’te Bağlantısızların Lusaka toplantısı sırasında, Makarios’un taleplerinin reddedilmesi şeklinde sonuç alınmasını sağlamıştır (Yavuz, 2005, s. 79). Türk dış politikasının, tarafsızlık doğrultusunda şekillenmesini destekleyen sol gruplar, Doğu sınırlarına yerleştirilen nükleer mayınlar meselesi ortaya çıkınca, Meclis’te ikili anlaşmaların araştırılmasını isteyen bir önerge vermiştir. Bu önerge Adalet Partisi’nin oyları ile reddedilmiştir (Yön, 1967, s. 4). Demirel hükümeti, Washington’a karşı bağımsız durma arzusu belirtiyorsa da Amerikan hükümetine sırt çevirmemiştir.

Bir parantez açarak belirtmek gerekir ki, bu dönemde Türkiye’nin izlediği dış politika sabit bir yönde seyretmemiştir ve yaşanan gelgitler Türkiye’nin Baas ideolojisinin çok fazla yansıdığı *Yön* dergisi içindeki milliyetçi sol grubu etkileyerek farklı iktidar stratejileri arayışına sokmuştur. Doğan Avcıoğlu’na göre Demirel hükümeti İnönü’nün çok taraflı politikasından ayrılma yönünde adımlar atmıştır. Örneğin, Kıbrıs konusunda, İnönü hükümeti antiemperyalist ülkelerin desteğini alarak sorunu çözmeye yönelmişken, Demirel, Kıbrıs sorunun Anglosakson şemsiye altında çözmeye yönelmiştir. Aynı zamanda, Demirel cumhuriyetçi ve devrimci Arap ülkeleri kızdırmak pahasına Arap sultanlıkları ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda, geliştirilen

İslam Paktı fikri, Bağdat Paktı deneyiminin yeni bir biçimde ihyası olarak karşımıza çıkmaktadır. Washington'un Nasır rejimine karşı imal ettiği 500 milyon dolarlık silah satışıyla güçlendirdiği Kral Faysal'ın Ankara'yı ziyaretinden sonra⁶ Türkiye'nin "gerici" Arap ülkelerine yaklaşması Avcıoğlu'nu çok fazla rahatsız etmiştir. (Avcıoğlu, 1966, ss. 3 ve 178).

Avcıoğlu'na göre, Nasır'ın sosyalizminin yayılmaması için milliyetçiliğe karşı din kozu kullanılmak istenmiştir. Bu çerçevede, Arap Birliğine karşı İslam birliği fikri ortaya atılmıştır. İran şahının da desteklediği bu fikir, Nisan 1965 tarihinde Ankara'da CENTO toplantısında ortaya atılmıştır. Avcıoğlu (1966, s. 4) bu girişimi milliyetçi sosyalizmin önünü kesmeye yönelik bir emperyalist komplo olarak değerlendirmektedir. Avcıoğlu'na göre İnönü'den istediği desteği alamayan Faysal, Demirel tarafından hüsnü kabul görmüştür. "Türkiye Faysal ve İran Şahının Nasır la olan kavgasında taraf olmamalıdır" diyen Avcıoğlu (1966), petrol ve taht kavgasında Türkiye'nin taraf tutmasının uygun olmayacağı tespitinde de bulunur. Avcıoğlu Türkiye'nin tarafsız bir politika gütmesi gerekliliğini vurgulamıştır.

Sonuç olarak Türkiye siyasetindeki etkisi nedeniyle Filistin'e de değinmek gerekir. Özellikle 1967'deki Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra Filistin'in İsrail karşısındaki mücadelesi Türkiye'de solcu gruplar arasında büyük sempati yaratmıştır. 1969 yılından sonra silahlı mücadeleye yönelen gruplar Filistin'e giderek daha da aktif destek verecekler ve "gerilla eğitimi" almaya başlayacaklardır (Şener, 2006). Emperyalizmle savaş düşüncesiyle Gaziantep'ten 13 kişilik ilk grup Halep'e gitmiştir. Daha sonra iki ay eğitim gördükten sonra ülkeye dönüş yapmış ve Hüseyin İnan yeni bir grubu tekrar Halep'e götürmüştür. Filistin'in İsrail'e karşı giriştiği gerilla savaşında askeri yönden eğitim almak amacı ile Türkiye'den bazı sol gruplar, taraftarlarını bu bölgeye göndermişlerdir (Şener, 2006, ss. 50-53).

3.4. 1970'lerin Siyasi Tartışmaları

1970'lerin başlarına kadar, Türkiye Arap ülkeleri ve İsrail'le dengeli ilişkiler yürütmüştür. İslam ülkelerinin desteğini elde etme arzusu ve Milli Selamet Partisi'nin de yükselişi gitgide Arap ülkeleri ile daha yakın ilişkiler kurulmasına ve Filistin konusunda Arap ülkelerinin daha çok desteklenmesi yönünde bir değişime yol açmıştır. 1977 yılında İsrail de Likud Partisi'nin iktidara gelmesi ve bu partinin Lübnan ve diğer işgal edilmiş topraklarda izlediği sert politikalar, İsrail ile diplomatik ilişkilerin düşürülmesine sebep olmuştur. Türkiye, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ve Türkiye'de faaliyet gösteren solcu gruplarla olan bağlantılarına rağmen, daha yakın ilişki içerisinde olmuştur (Kirişçi, 2002, s. 54).

Aynı zamanda İslam Konferansı Örgütü içinde aktif biçimde yer alan Türkiye, bu örgütün dışişleri bakanlar kurulu toplantısının 1976'da İstanbul'da yapılmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, FKÖ'yü resmen tanıırken ve Ankara'da diplomatik temsilcilik açması yönünde izin verilmesi ilişkilerin gelişmesine olumlu katkı sağlamıştır.

1970'lerin sonlarına doğru yeni bir süreç başlamış, geçmişte *Yön* dergisinde de yazılar yazmış dönemin başbakanı Bülent Ecevit, ambargonun devam etmesi halinde Türkiye'nin NATO'dan çıkabileceğinden söz etmeye başlamıştır (Konuralp, 2013, ss. 116-143). Bu dönemde, Türkiye'nin Bağlantısızlara yaklaşma ve bölgesel düzeydeki ilişkilerini geliştirme yolunda olduğu tespit edilebilir.

4. Sonuç

⁶ Dönemin önemli gelişmeleri arasında Arap ülkeleri arasındaki siyasal rekabet göre çarpar. Sharabi'ye göre, Orta Doğu'daki devletleri devrimciler, monarşiler (anti-devrimciler) ve ana gruptakiler olarak ayırmaktadır. Arap milliyetçiliği ve Arap sosyalizmi temelli bir ideolojiye sahip olan devrimci devletler Mısır, Cezayir, Suriye, Irak; monarşiler Suudi Arabistan, Ürdün, Libya, Fas gibi devletler; ana gruptakiler ise Lübnan, Yemen, Kuveyt, Sudan, Tunus gibi devletler olarak sınıflandırılmıştır (Aktaran: Şener, 2006, SS. 58-62).

Arap ulusçuluk hareketleri aynı zamanda Türk ulusçuluk hareketleri ile benzer tarihsel dönemlerden ve olaylardan etkilenmiştir. 1960’lı ve 1970’li yıllar da birçok bakımdan Türkiye ve Ortadoğu siyasetini “Baasçı” olarak nitelenen ve aynı zamanda ülkelerin iç siyasal yapısından etkilenen ideolojik yapılar etkilemiştir. Baasçı iktidarların darbelerle iş başına gelmeleri ise, devrimciliği bir ilke olarak benimsemiş Türk solunun içinde çok fazla yankılanmış ve hatta Ortadoğu’daki darbelerin karakteristik özelliklerini gösteren darbe girişimleri de gündeme gelmiştir. Ancak bu girişimler sonuç alamadan önlenmiştir.

Bu dönem Türkiye’nin ve Ortadoğu’nun dış politikadaki genel eğilimleri, bağımsız ve çok taraflı bir nitelik sergilerken, iç politikada ise, ekonomide millileştirme, devlet eliyle gelişme ile görece artan sosyal devlet anlayışı belirgindir. Bu durum, Baasçı ideolojilerin sol ve milliyetçiliğin birbirine eklenildiği bir siyasal anlayışı göstermektedir.

Belirtilmesi gereken bir diğer nokta ise Baas ideolojisinin konjonktüre göre kendini yeniden tanımladığıdır. 1960’lı yıllarda daha sol ağırlıklı, SSCB’ye daha yakın ve ekonomide devletçilikten yana iken 1970’li yıllarda ABD’ye yakın ve ekonomide özel sektörden yana bir çizgi izlemiş olduğudur. Yine 1970’li yıllar, İslamcılığın siyasal olarak yükselişe geçtiği bir dönemi ifade etmektedir ki bu durum Türkiye’de ve Ortadoğu’da benzer özellik göstermektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’nin aynı zamanda bir Ortadoğu ülkesi olduğundan hareketle, iç ve dış politikasında Baasçılığın yansımaları açıklanmış ve sonuç olarak gerek tarihsel köken ve gerekse dönemsel gelişmeler bize pek çok paralellikler kurulabileceğini göstermiştir.

Kaynakça

- Akyaz, D. 2006. *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alatlı, E. 2002. *9 Mart 1971 Antiparlementarist-Baasçı Darbe Girişimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, T. 2004. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Atacan, F. 2004. Otoriteriyenizm Kıskaçında Mısır. Ed Fulya Atacan, içinde *Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset Ortadoğu*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Avcioğlu, D. 1966. “İslam Paketi ve Türkiye”, *Yön Dergisi*. s. 179.
- Avcioğlu, D. 1966. “Çağımızda Ekonomik Bağımsızlık Mücadelesi”. *Yön Dergisi*. s. 183.
- Avcioğlu, D. 1963. “Amerika Ve Arap Sosyalizmi”, *Yön Dergisi*. s. 61.
- Avcioğlu, D. 1967. “Türkiye’nin Dünyadaki Yeri”, *Yön Dergisi*. s. 211.
- Avcioğlu, D. 1966. “Demirel’in Dış Politikası”, *Yön Dergisi*. s. 178.
- Berkes, N. 1969. *Arap Dünyasında İslamcılık, Sosyalizm Milliyetçilik*. İstanbul: Köprü Yayınları.
- Ersin, N. 1994. “Öncesi Ve Sonrasıyla Baas Partisi.” İstanbul Üniversitesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.
- Gönlübol, M. Kürkçüoğlu, Ö. 1996. *1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası. “1973-1980 Dönemi”, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güler, E. Z. 2002. “Arap Ortadoğu’sunda Üçüncü Dünyaçılık: Mısır ve Nasırcılık”. İstanbul Üniversitesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.
- Hobsbawn, E. 1993. *1980’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Isaac, S. 2009. *The Ba’Th Of Syria And Iraq*. Oxford University, Www.Longwood.Edu/.../Isaacsw/Ba’th%20excer. Erişim Tarihi[11-05.2018]
- İlham, M. 2008. “Bir Ülkenin Geleceği Bor”. *Gazete İstanbul*.
- Kirişçi, K. 2002. “Türkiye Ve Müslüman Ortadoğu”. Ed. Alan Makovsky İçinde *Türkiye’nin Yeni Dünyası*. Sabri Sayarı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Konuralp, E. 2013. *Ecevit ve Milliyetçilik*. İstanbul: Togan.

- Özcan, M. 2004. "Ortadoğu'nun Etnik Ve Kültürel Minyatürü". Ed Fulya Atacan İçinde *Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Özkoç, Ö. 2008. *Suriye Baas Partisi Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç Ve Dış Politika (1943-1991)*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Sever, A. 2004. "Bağımsızlıktan Bugüne Suriye Baas Partisi Esad Dönemi Ve Sonrası." Ed Fulya Atacan İçinde *Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. 2004. *Türk Dış Politikasının Analizi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Stork, J ve Lesch, A. 1991. "Bunalımın Arka Planı, Neden Savaş?" *Birikim Dergisi*. s. 22.
- Şener, M. 2006. "Türkiye'de Sol Hareket Ve İktidar Stratejileri Tartışmaları". Ankara Üniversitesi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara.
- Şentür, D. 2002. "Suriye Baas Partisi Ve Birleşik Arap Cumhuriyeti". İstanbul Üniversitesi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.
- Tanju, M. A. 2002. "Arap Milliyetçiliği: Baas Partisi ". *Popüler Tarih Dergisi*. 18, ss. 42-62.
- Tümer, M. 1961. "Nasır'ın Sosyalizmi". *Yön Dergisi*. s. 11.
- Yavuz, C. 2005. *Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri*. Ankara: ATO Yayınları.
- Yavuz, H. 2004. "İkicilik: Türk Arap İlişkileri Ve Filistin Sorunu". Ed Faruk Sönmezoğlu, İçinde *Türk Dış Politika Analizi*, İstanbul: Der Yayınları.
- Yön. 1963. *Nasır'ın Planları*. 1 Mayıs 1963. s. 72.
- Yön. 1964. *Kahire Konferansı*. 16 Ekim 1964). s. 81.
- Yön. 1965a. *Nasır ve Almanya*. 5 Mart 1965, s. 101.
- Yön. 1965b. *Petrol Maden Ve Milli Sanayimizi Koruma Derneği*. 14 Ocak 1965, s. 146.
- Yön. 1967. *İkili Anlaşmalar*. 14 Nisan 1967, s. 211.

Submission: 14.11.2018
Acceptance: 27.01.2019

Trump'ın Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Küresel Bazda Ortaya Çıkabilecek Yeni Riskler

Orhan Göktepe¹

Trump'ın Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Küresel Bazda Ortaya Çıkabilecek Yeni Riskler

Öz

Aralık 2017'de Başkan Donald Trump'ın imzasıyla yayınlanan yeni ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi aynı zamanda pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Doküman, dünyadaki çatışma ve rekabet alanlarını doğru bir şekilde tasvir etmekle birlikte, çareyi klasik realist politikaların ısrarlı uygulanmasında arama gibi tehlikeli bir tercihe dayamıştır. Bu stratejinin verdiği en önemli mesaj, temel aldığı "realist" düşüncüyü ABD yönetiminin izleyeceği küresel politikaların merkezine yerleştirmiş olmasıdır. Temelinde her zaman çatışma potansiyeli olan bu ortamda varlığını korumak, çıkar ve güvenliğini sağlamak için devletlerin giriştiği güç mücadelesinin gerektiğinde savaşa dönüşmesi doğal bir süreç olarak kabul edilir. Esasında, uluslararası yapıyı belirleyen büyük devletlerin tavrıdır, diğer devletler güç dağılımına göre konumlarını belirlemeye gayret ederler. ABD'nin küresel boyuttaki bu çatışmacı politikası, Türkiye dâhil hiçbir ülkenin uzak duramayacağı pek çok riskleri barındırdığından dolayı ayrıca önem arz etmektedir. Stratejinin "Barışı Kuvvet Yoluyla Koruma" başlığı altında; ABD'nin rekabet avantajlarını yenileyerek, askeri savunma sanayi, nükleer kuvvetler, uzay, siber alanlar, istihbarat, konularında izlenecek yöntemler belirtiliyor. "Amerikan Etkisinin Artırılması" bölümünde; ülkenin dünyadaki etkisini geliştirmek maksadıyla, yeni ortaklıklar kurarak çok taraflı uluslararası ortamlarda daha iyi sonuçlar başarma ve Amerikan değerlerini üstün kılmaya gayretleri açıklanmaktadır. "Bölgesel Kapsamda Stratejiler" bölümde, ABD'nin bölgesel boyutta izleyeceği farklı stratejiler vurgulanmaktadır. Bilginin, tıpkı enerji gibi, Amerikan ekonomik refahını ve onun dünyadaki stratejik pozisyonunu şekillendireceği tespiti yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ulusal Güvenlik Stratejisi, ABD, Donald Trump, Uluslararası İlişkiler, Realizm

Trump's National Security Strategy and New Risks that May Appear Globally

Abstract

This article introduces and evaluates Donald Trump's National Security Strategy announced in December 2017. Although, the document accurately portray the area of conflict and competition in the world, it points out a risky strategic concept, realism, to pursue. The most important message given by this national security strategy is that it puts the "realist thought" at the centre of global policies that the US administration will follow. According to realism; it is normal process in the international environment, which always has a potential of conflict, the power struggle among states can easily turn into a war, if necessary to protect state's existence and to ensure their interests and security. In fact, it is the attitude of the big states that determine the international structure, other states try to determine their position according to the power distribution. This aggressive global policy of the US comprises many risks that no country can stay away, including Turkey. Saying that Russia and China are aggressively damaging US interests in a global dimension, he explains the determination of his administration to fight with them. Under the heading of protecting peace through force; it is described the ways how to renew the competitive advantages of the US, military defence industry, nuclear forces, space, cyber areas, intelligence. In the fourth chapter; in order to improve America's influence in the world, it aims at achieving better results in multilateral international settings by establishing new partnerships and efforts to override American values. In the fifth chapter, the strategies of the USA in the regional dimension are emphasized. It has been determined that information, like energy, will shape American economic well-being and its strategic position in the world.

Keywords: National Security Strategy, USA, Donald Trump, International Relations, Realism

1. Giriş

Barışın korunması üzerine çalışan teorisyenler ve liderler, devletlerarası işbirliği ortamının muhtemel savaşları önlemek için yegâne yol olduğu konusunda hemfikir olsalar da, politikacıların dünyayı realist bakış açısından görmeye ve olayları buna göre yorumlamaya olan

¹ Assistant Professor. Istanbul Yeni Yuzyil University, Istanbul, TURKEY. orhangoktepe@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>

eğilimleri asla değişmedi (Göktepe, 2017, s. 26). Kökenleri Thucydides, Machiavelli ve Hobbes'un eserlerine dayanan realist düşüncenin öncüleri arasında E. H. Carr, Hans Morgenthau, Reinhold Niebuhr, Kenneth Waltz, John Mearsheimer, Barry Buzan, Hedley Bull gibi teorisyenler sayılabilir. Temel olarak bakıldığında, realistler insan doğasının kötü olduğuna inanmaktadır. İnsanın asıl hedefi güç elde etmek, güce ulaşmaktır. Bu durumun değişmesi mümkün olmadığı için insanlar sürekli güce ulaşmak için mücadele etmektedir. Uluslararası ortamın süjeleri olan devletler de tıpkı insanlar gibi güç peşinde koştuklarından, devletlerarasındaki ilişkiler sürekli güç mücadelesi ve çatışmaların yer aldığı anarşik bir düzen olarak nitelendirilmektedir (Arı, 2002, s. 163).

Waltz'a göre savaş durumu, onu engelleyecek başka bir şey olmadığı için var olur. Bir başka ifadeyle; diğer çözüm vasıtalarının başarısız olduğu durumda savaş, sorunların çözümü için devletlerin başvuracağı bir alternatif haline gelir. Anarşik bir yapı olan uluslararası ortamda, anlaşmaya uymayan tarafı cezalandıracak bir merkezi güç olmadığına göre, çatışma olasılığı her zaman yüksek bir ihtimaldir. Varlığını sürdürmek ve çıkarlarını korumak için devletler kendi gücüne dayanmak zorunda (*self-help*) kalacağından güvenliğini maksimize etmeye çalışır. Bu gayretler diğer devletleri de endişeye sürükleyerek, onların da benzer davranışlar içine girmesine neden olur. Bu durum, uluslararası ilişkilerde "güvenlik ikilemi" olarak nitelendirilmekte olup, şiddet ve çatışma ortamının tırmanmasına yol açmaktadır. Güvenlik ikilemi içinde bulunan devletlerin çatışmasını engelleyecek yöntem ise, taraflar arasında güç dengesinin korunması gayretleridir (Kenneth, 2010, s. 117).

İkinci Dünya Savaşı sonunda, iki kutuplu bir güç dengesi ve nükleer silahların varlığı "uzun barış" diye adlandırılan, Soğuk Savaş dönemini başlattı. Her iki süper güç, realist politikalarla nüfuz alanlarını korumaya ve genişletmeye gayret ettiler. Ancak, her iki taraf da sonucu kendi lehine değiştirebilecek bir savaş girişiminde bulunmaya, yani "dehşet dengesini" bozmaya cesaret edemedi (Sokolski, 2004, s. 5). Savaştan sonra 30 yıllık bir süre altın çağını yaşayan realizm, 1970'li yıllarda sorgulanmaya başladı. Özellikle Vietnam savaşı realizme olan inancı sarstı.² Devletlerin karşılıklı bağımlılığı, uluslararası ilişkilerde sadece devletler değil, devlet dışı aktörlerin de etkin olarak rol oynadığını görülmesi, neo-liberal görüşlerin yer bulmasına ve gelişmesine yol açtı. Sovyetler birliğinin dağılmasıyla birlikte, ABD'nin keyfini sürdüğü "tek kutuplu" dünya politikası bir müddet sonra tekrar Rusya, Çin, Almanya, Fransa, Hindistan gibi, karşıt güçlerin (*counter-balance*) doğmasıyla sona erdi. Ekonomik gücün gerektiği zaman kolayca askeri güce dönüşme potansiyeli dikkate alındığında, bu gelişmelerin pek de Amerika'nın istediği yönde olmayacağını söylemek mümkündür. Açlık, yoksulluk, sefaletin yanı sıra iç savaş ve terörün getirdiği yıkımlar her ne kadar Amerika'nın uzağında yaşanıyor olsa da bunun yarattığı sonuçlar tüm devletleri olumsuz etkilemektedir.³ Bu gelişmeler, diğer devletler için de bir güvenlik sorunu haline gelmiştir.

Küresel boyutta artan bu sorunlar karşısında, uluslararası işbirliği ve yardımlaşmanın ön plana çıkarılmasından başka bir çözüm görülemezken, sadece kendi çıkarlarını gözeten realist politikaların Amerika'nın da güvenlik ihtiyaçlarını karşılayamayacağı açıkça görülmektedir. Ancak, iddialı ve kulağa hoş gelen realist söylemlerin, çoğu zaman toplumda karşılığını bulduğu da bir gerçektir. Dünyanın pek çok ülkesinde, savaşın vahşet, yıkım ve acılarını yeterince anlayamayan yeni kuşak politikacılar popülist ve otoriter söylemleri ile ekonomik yünden bunalmış kitleleri cezbetmeye devam ediyor. Sadece az gelişmiş Afrika ve

² ABD'nin Vietnam savaşındaki başarısızlığı, askeri gücün her zaman sonucu belirlemeye yeterli olmadığını gözler önüne serdi.

³ Savaş ve çatışmalardan kaçan milyonlarca kişi sığınacak güvenli ülkelere akın etmekte, UA terör ve suç örgütleri ciddi güvenlik riskleri yaratmakta, salgın hastalık potansiyeli, uyuşturucu trafiği diğer ülkeleri tehdit etmektedir.

Asya ülkeleri değil Avrupa ve Amerika da göç, terör ve ekonomik krizlerin ağır baskısı altında zorlanıyor. Küresel sermayenin azgın gücü altında sürekli yoksullaşan ve ezilen kitlelere yaşadıkları sorunların sebebinin yarım asırdan beri devam eden liberal demokratik politikalar olduğu söylenilmekte, şiddet yanlısı ayrımcı söylemler öfkeli kitleleri daha çok cezbetmektedir. Medya ve basın yoluyla sürekli tekrarlanan bu iddialar neticesinde, orta ve alt sınıf tercihinin liberal değerlere meydan okuyan otoriter ve realist söylemlerden yana kullanarak mevcut sistemi cezalandırmayı amaçlamaktadır.

İçinde bulunduğumuz dönemde sadece ABD, Rusya ve Çin gibi süper güçlü ülke liderleri değil, kıta Avrupası'ndan Asya ve Afrika'ya kadar pek çok ülkede realist politikaları benimseyen "otokratik liderler" modasının başladığını söylemek çok da iddialı olmasa gerek.⁴ 2008 küresel ekonomik krizin derinden etkilediği çalışan kesimler, popülist söylemleri ile halka umut vaat eden ancak evrensel demokratik değerlere itibar etmeyen otoriter tip liderleri çare olarak görmeye başladılar. Her ne kadar liberal demokrasilerde kuvvetler ayrılığının getirdiği denge-fren mekanizmaları liderin kişiliğinden kaynaklanan riskleri önleyebilecek gibi görünse de, bu ihtiraslı politikacı modellerinin iktidarı ele geçirdikten sonra, devletin beka ve güvenliğinin risk altında olduğu tehdidi ile kendi vazgeçilmezliklerini empoze etmeye, muhalif düşünceleri yasa dışı bir konumuna dönüştürerek demokratik kontrol sistemlerini etkisizleştirme becerisini gösterdikleri bilinmektedir (Uygun, 2003, ss. 126-128).⁵ O halde tekrar başa dönecek olursak, ülkelerin kaderi daha önce sadece kral ve hükümdarların elinde iken günümüzde bu yetki seçilmiş diktatörlerin kararlarına bağlı hale gelmektedir.⁶ Ve bu talihsizlik sadece gelişmemiş üçüncü dünya ülkeleri veya eski komünist devletlerde değil, Amerika gibi demokrasinin beşiği sayılan ülkelerde ve Kıta Avrupa'sında dahi kendini hissettiren küresel bir salgın emaresi göstermektedir. Bu olumsuz gelişmede dikkati çeken husus; politik liderlerin söylem ve gayretlerinde ülke menfaatlerini, kendi halkının refah ve huzurunu ön plana almaları değil, büyük savaş öncesi dönemleri hatırlatan ve uluslararası ilişkilerde güç kullanımını esas alan yıkıcı bir realist anlayışın tekrar yaygınlaşıyor olmasıdır. Bu tespiti fazla iddialı bulanlar olacaktır mutlaka, fakat değerlendirmemizin temelinde uzmanların veya politik bilimcilerin yorumlarından ziyade, ABD başkanının imzasına sahip ulusal güvenlik strateji dokümanı ve bunun kısmen pratiğe dönüşen uygulamaları olunca işin ciddiyeti daha da önem kazanmaktadır.

Yukarıda ifade edilen bu genel değerlendirme ışığında; makalede öncelikle ABD'nin 18 Aralık 2017 tarihinde yayımlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi açıklanarak, Amerikan yönetiminin şu ana kadar bu stratejiyi uygulamasının uluslararası ortamda yarattığı gerilimlerin bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Başkan Trump'ın yayınladığı bu güvenlik stratejisi, bir süper gücün perspektifinden uluslararası rekabetin seyri ve muhtemel çatışma alanlarının tespiti açısından büyük resmi görmemize de imkân sağlamaktadır.

Makalede, Amerikan ulusal güvenlik stratejisinin açıklamasına fazlaca yer verilmiş olması eleştirilebilse de, dokümanda vurgu yapılan rekabet alanları ve hedeflenen amaçlar vasıtasıyla içinde bulunduğumuz bölgede yaşanan uluslararası olayları daha iyi anlamamıza katkıda bulunacağı düşüncesiyle geniş tutulmuştur. Ayrıca, dokümanda tespit edilen küresel tehditlerin

⁴ABD başkanı Trump'ın UA ilişkiler konusunda kuvvet kullanımı ve tehdide yönelik söylemleri, Rusya'daki seçimler sonucu Putin'in tekrar devlet başkanlığını rakipsiz bir şekilde sürdürmesi, Çin devlet başkanı Xi Jinping'in ömür boyu devlet başkanlığına imkân sağlayan yasa değişikliği, Macaristan ve Polonya'da aşırı milliyetçi söylemleri esas alan partilerin iktidara gelmesi.

⁵ Modern demokrasiler devletin görevleri ve siyasi iktidarı sınırlamak için pek çok ilke ve kurum benimsemiştir. Bunlar arasında; Anayasa'nın üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, hukuk devleti, dokunulmaz haklar, yargının bağımsızlığı, idarenin yasallığı ve özgür basın gibi ilkeler sayılabilir.

⁶ Esasında sorun, sadece iktidarın sınırlanması değil, iktidar tek kişinin veya bir azınlığın değil, çoğunluğun elinde olup olmadığıdır. Böylece, iktidara demokratik yollardan gelen kişilerin gücü ve mevkilerini korumak amacıyla iktidarlarını acımasız bir diktatörlüğe dönüştürme hırsları boşa çıkarılabilir.

ülkemiz için de önemli olduğu düşüncesiyle, bu konularda bulunduğumuz konumu tespit etmek ve kendimiz için bir mukayese imkânı sağlamak açısından da faydalı olacağı kanaatindeyim.

1. Ulusal Güvenlik Stratejileri

Öncelikle kavram olarak, ulusal güvenlik stratejisinin (Ulusal Güvenlik Stratejisi) açıklanmasıyla konuya başlamanın uygun olacağı değerlendirilmektedir.⁷ Ulusal güvenlik stratejisi genel anlamda bir devletin kendi ulusal güvenliğini uzun vadede sağlamaya yönelik planlamadır. Bir devletin neleri tehdit olarak gördüğü ve bu tehditlerle nasıl baş etmesi gerektiğine dair cevapları içerir. Bunları belli bir rasyonalite çerçevesinde hesaplar. Bu rasyonalite devlet için en güvenli durumu kurgulamaya çalışır (Yalçın, 2017, s. 18). Ulusal güvenlik stratejileri, stratejik amaçları başarmak için hükümetin onayladığı veya önerdiği hareket tarzları olup, burada söz edilen tehditler devletin ana stratejisinde açıkladığı menfaatleri tehdit etmesinden, onlara yönelmesinden kaynaklanmaktadır (Snow, 2016, s. 2).

Stratejilerde, belirtilen tehdit ve riskler bir öncelik sırasına koyularak milli güç unsurlarının bunlara karşı nasıl kullanılacağı, amaç, araç ve yöntemlerin neler olacağı açıklanır. Ulusal Güvenlik Stratejisi genellikle, ülkelerin içinde faaliyet göstereceği stratejik ortamı tanımlayarak, başarılması gereken sonuçların neler olduğunu ortaya koyar. Stratejik ortam kavramından kast edilen, içinde bulunduğumuz uluslararası politik konjonktür olup, ihtiyaç duyduğumuz yöntemler konusunda daha net bir resme sahip olmamıza yardımcı olur. Mevcut güvenlik durumu ve genel eğilimleri dikkate alarak gelecekte güvenlik durumunun nasıl şekilleneceğini öngörmeye çalışır.

Ülkenin güçlü olduğu alanları ve üstünlükleri dikkate alarak, diğer ülkelere kıyasla sahip olunan avantajların neler olduğunu tespit etmek,

Müttefik ve ortak devletlerin olumlu katkılarının neler olduğunu ortaya koymak,

Rakip ve hasım devletlerin ortaya koyduğu tehditler ve bizi hedeflerimize ulaştırmaktan alıkoyacak olumsuz etkilerinin neler olabileceğini açığa çıkarmak,

Bu hususlar belirlendikten sonra, stratejik güvenlik ortamı dikkate alınarak ana hedefler tespit edilmeye çalışılır. Tespit edilen hedefler şu sorulara açık bir cevabı içermelidir:

Ülkeye doğrudan yönelik ana tehlikelerden ülkeyi, insanlarını, ekonomiyi ve altyapıyı koruyarak güç ve güvenliğin teminat altına alınması nasıl sağlanabilir,

İstikrarlı bir uluslararası düzeni sürdürmek için, ülke menfaatlerine olumsuz etkide bulunabilecek muhtemel riskleri azaltmak için güç vasıtaları nasıl kullanılabilir.

Özetle ulusal güvenlik stratejileri, hükümetlerin belirlediği stratejik amaçları başarmak, hedefleri ele geçirmek için ulusal gayretlerin organize edildiği bir eylem planıdır (Drew, 2006, s. 17).

2. ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi

Ulusal güvenlik stratejisi kavramının bu kısa tanımından sonra, ABD'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin ana esaslarını gözden geçirilerek, bu süper gücün dünyayı nasıl algıladığı, tehditler karşısında nasıl bir strateji izleyeceği ve bunun uluslararası ilişkilerde nasıl sonuçlar doğurabileceği değerlendirilecektir. Çünkü bu strateji sadece ABD'nin dünyayı nasıl gördüğüne dair bir tespiti ortaya koymayıp, uluslararası ilişkilerin günümüzde nasıl şekilleneceğinin,

⁷ Strateji kelimesi Eski Yunanca kökenli bir kelime olup, "ordu yönetme" anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle; en üst seviye kaynakların en önemli amaçlar için kullanılmasını ifade etmektedir.

küresel güçler arasındaki rekabetin boyutlarının ve önümüzdeki dönemde yaşanabilecek çatışmalarının ipuçlarını vermektedir.

ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi giriş kısmında, Başkan Donald J. Trump'ın iki sayfalık ön açıklaması bulunmaktadır. Başkan bu bölümde, sanki ABD'nin olması gerekenden farklı bir konumda olduğu serzenişinde bulunarak, ABD'nin dünya siyasetinde lider rolünü tekrar elde edeceğini ifade ediyor. Mevcut gerilemeden önceki hükümetlerin sorumlu olduğu imasıyla, göreve geldiğinde dünya siyasetindeki genel manzarayı şöyle özetliyor:

Zorba rejimler (Kuzey Kore ve İran) nükleer silah geliştirmekte ve ellerindeki füzelerle tüm dünyayı tehdit etmekte,

Radikal İslami terör grupları çoğalmış, teröristler Ortadoğu'nun bir bölümünü kontrol altında tutmakta,

Rakip güçler (Rusya ve Çin), saldırgan bir şekilde, küresel boyutta ABD menfaatlerine zarar vermekte,

Göçmen yasası Amerika için ciddi hassasiyet yaratmakta,

Suç kartelleri uyuşturucu ticaretinden güç alarak toplum için tehlike oluşturmakta,

Müttefik ülkelerin sorumluluklarını yerine getirmeyerek, yükü adil bir biçimde paylaşmak istememeleri ve savunma yatırımlarını yeterince gerçekleştirmemeleri Amerika'ya yönelik tehlikelere davet çıkarmakta,

Başkan Trump, kendisinin göreve başlamasından sonra ise, yeni yönetim olarak yaptıkları başarılarından övgüyle söz ederek:

Haydut Kuzey Kore rejimi için dünyayı bir araya getirdiklerini,

Diktatör İran'ın yarattığı tehlikelerle mücadele ettiklerini,

Terörist unsurların temizlenmesi ve para kaynaklarının kesilmesi için, Ortadoğu'da diğer ülkelerle dostluklar geliştirildiğini ve bölge liderleri ile işbirliği sağladıklarını,

İŞİD teröristlerini, Suriye ve Irak'ta yenilgiye uğrattıklarını ve bu mücadeleye onları tamamen yok edinceye kadar devam edeceklerini,

ABD'nin, diğer ülkelerle adil olmayan ticari anlaşmalar ve bunun yarattığı ekonomik zorluklara daha fazla katlanmayacağını ortaya konulduğunu, bunun üzerine devletlerle mütekabiliyet ve adalet üzerine kurulu yeni ticari ilişkiler tesis edildiğini,

ABD Ordusuna tarihi yatırımlar yapıldığını, sınırların güçlendirildiğini açıklıyor.

Başkan, bir yıllık görev süresi sonunda dünyanın ABD'nin daha zengin, daha güçlü ve daha güvenli olduğunu gördüğünü ve tüm dünyanın ABD'nin liderliği sayesinde yükseleceğini ifade ediyor.

Trump, bu Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin ABD'nin dünyadaki etkisini ilerletip, güçlendirmek suretiyle Amerikan halkını ve yaşam şeklini korumaya, refahını artırmaya yönelik bir düzenleme getirdiğini iddia ediyor. Dünyaya yeni bir düşünce ve net bir şekilde bakacaklarını, Amerika'nın, müttefikleri ve ortaklarının menfaatleri doğrultusunda bir güç dengesi geliştirileceğini vurguladıktan sonra, Amerikan halkının güvenlik ve çıkarlarına öncelik veren bir hükümet olacaklarının altını çiziyor.

ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi beş ana başlık ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Amerikan halkını ve ülkesini daha güvenli hale getirmek için; kitle imha silahlarına karşı savunma, bio-tehdit ve salgın hastalıklara karşı savaş, sınır güvenliğini artırma ve göçmen politikaları ele alınmaktadır. İkinci bölümde; Amerikan halkının refahını artırmaya yönelik olarak; ekonomiyi yeniden canlandırmak, diğer ülkelerle serbest-adil-karşılıklı ekonomik

ilişkileri desteklemek, araştırma-teknoloji-buluş-yeniliklerde Amerika'nın liderliği, ulusal güvenliği korumak ve güçlendirmek, enerji hâkimiyetini sürdürme konuları yer almakta. Üçüncü bölüm olan barışı kuvvet yoluyla koruma başlığı altında; ABD'nin rekabet avantajlarını yenileyerek, askeri savunma sanayi, nükleer kuvvetler, uzay, siber alanlar, istihbarat, devlet idaresi ve diplomasi konuları ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde; Amerika'nın dünyadaki etkisini geliştirmek maksadıyla, yeni ortaklıklar kurarak çok taraflı uluslararası ortamlarda daha iyi sonuçlar başarma ve Amerikan değerlerini üstün kılma gayretleri açıklanmaktadır. Beşinci bölüm; ABD'nin bölgesel boyutta (Hint-Pasifik, Avrupa, Ortadoğu, Güney ve Merkez Asya, Batı Yarımküre ve Afrika) izleyeceği stratejiler vurgulanmaktadır. Makalede, özellikle küresel tırmanmaya neden olabilecek bölümler detaylı olarak ele alınmıştır.

Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin "giriş" bölümünde nasıl bir Amerika hedeflendiğinin tasviri yapılıyor, "içeride güvenli, zengin ve özgür, dışarıda ise güçlü, emin ve lider bir Amerika." Bu amaçlar için barışı koruyan, özgürlükleri yükselten ve Amerikan halkı için kalıcı avantajlar yaratabilen "önce Amerika" fikrini görev olarak benimsemiş ve dünyada Amerikan liderliğine öncülük edecek bir yönetim hedeflenmektedir. Bu gayelerin gerçekleştirilmesi için uluslararası ilişkilerde güç ve mücadeleyi esas alan "realizm" prensiplerinin takip edileceğinin altı çiziliyor. Rekabet ve çatışmayı öngören böyle bir stratejinin, dünyada kalıcı bir güç olmayı esas alan ABD'nin temel menfaatlerinin gerçekleşmesine zemin hazırlayacağı bekleniliyor.

Başkan Trump bu bölümde bir durum tespiti yapılarak; Amerikan politikacıları, iş adamları ve askeri liderler, Asya ve Avrupa'daki meslektaşları ile beraber çalışarak BM, NATO, Marshall Planı ve diğer kurumlarla ortak menfaatler doğrultusunda barış, özgürlük ve güvenlik konularını geliştirdikleri ifade edilmiştir. Ancak, Soğuk Savaşı müteakip dünyada tek süper güç konumuna gelindikten sonra bir gevşeme ve rahatlama dönemine girildiğini, bu esnada diğer aktörlerin güçlerini geliştirerek ABD ve ortaklarına meydan okumaya başladıkları anlatılmıştır. Amerikan askeri gücü halen dünyada en güçlü olmayı sürdürmekte ise de, bu avantajlar rakip devletlerin konvansiyonel ve nükleer güçlerini modernize ettikçe küçülmektedir. Trump gelinen durumu kendi ifadesiyle şöyle özetlemekte; "O ülkeler bizim kurduğumuz uluslararası kurumları istismar ederken biz izledik. Onlar endüstrilerini teşvik etti, teknoloji transferi gerçekleştirdi ve piyasa dengesini kendi lehlerine değiştirdiler. Tüm bu gelişmeler, Amerikan ekonomik güvenliğini tehlikeye soktu. Rekabetçi bir dünyada Çin ve Rusya'nın ekonomilerini koruma altına alarak ve dürüstlük kurallarını hiçe sayarak, Amerikan gücüne ve çıkarlarına meydan okumaya başlamışlardır. Ordularını sürekli büyütüp modernleştirmişler, enformasyon ve bilgi iletişim hatlarını kontrol ederek toplumlarını baskı altına alarak dünya üzerinde etkilerini artırmaktadırlar. Kuzey Kore ve İran bölgedeki istikrarı bozmakta olup, ABD ve müttefiklerini tehdit ederek halklarına zulmetmektedirler. Kuzey Kore'nin NBC silahları Amerika'yı tehdit edecek boyutlara ulaşmaktadır. Cihatçı teröristlerden uluslararası suç örgütlerine kadar değişik gruplar etkin olarak Amerikalılara zarar vermektedirler. Rakip aktörler propaganda ve diğer yöntemlerle demokrasileri zayıflatmaya çalışmakta, sahte bilgiler yayarak ortaklarımızla aramızda bölünme yaratmaya çalışmaktadırlar. Cihatçı terör gruplarından olan IŞİD ve El-Kaide barbarca düşüncelerini yaymaya gayret ediyor ve şiddet yoluyla hükümetleri yıkmaya çalışıyorlar. Ulusal Güvenlik Stratejisi, belirtilen bu şartlar altında ABD yönetiminin, Amerikan askeri üstünlüğünü sürdürmek ve Amerikalıları tehlikelere karşı koruma yükümlülüğü altında olduğu ifade ediliyor.

Dokümanda, bir diğer önemli rekabet alanı olan bilginin (data) altını çizmekte, bilgi üzerinde sürdürülen yarışın dünyadaki politik, ekonomik ve askeri rekabeti hızlandırdığı vurgulanmaktadır. Bilginin, tıpkı enerji gibi, Amerikan ekonomik refahını ve onun dünyadaki stratejik pozisyonunu şekillendireceği tespiti yapılmıştır. Bilgi gücünü kullanma yeteneği, askeri

gücün görev bölgesine intikali ve Amerikan ekonomisinin büyümesi için zorunluluk olduğu vurgulanmıştır.

Ulusal Güvenlik Dokümanda ileri sürüldüğü üzere; Amerika'nın kuvvetli ve güçlü olmasının, muhtemel bir savaşı caydıracağı gibi barışın da teminatını teşkil edeceği iddia edilmektedir. Realist bir bakış açısından, rekabet ve mücadelenin hâkim olduğu bir dünyada ulusal menfaatlerini korumak ve güçlendirmek için Amerika'nın kendi gücünü ve yeteneklerini daha da geliştirmesi öngörülmektedir. Bu maksatla şu öneriler sıralanıyor; birinci öncelikle sınırlarlar güçlendirilmeli, göçmen yasasında reformlar yapılmalı, siber saldırılara karşı hazırlıklı olmalı ve füze savunma sistemleri kuvvetlendirilmelidir. İkinci olarak; ülken zenginliğini artırmaya yönelik olarak, Amerikan çalışanları ve şirketleri için ekonomi canlandırılmalı, ekonomiye güç veren enerji alanında ABD'nin hâkimiyeti korunup, güçlendirilmelidir. Üçüncü olarak; barışın kuvvet yoluyla korunacağı prensibinden hareketle, askeri gücün yeniden inşa edilerek Amerika'nın dünya üzerindeki hâkimiyetinin korunacağı, rakiplerin caydırılacağı, gerektiğinde savaşarak, bu mücadeleden başarıyla ve zaferle çıkılacağı öngörülmektedir. Bunun için, tüm milli güç vasıtalarıyla mücadele edilerek, dünyadaki bölgelerin başka bir güç tarafından hâkimiyet altına alınmasına imkân vermeyecektir. Rekabet ve mücadelenin yoğun olduğu uzay ve siber alanlarda Amerika'nın kabiliyetinin artırılacağı ifade edilen metinde, bu gayretlere sadece ABD'nin değil onun müttefikleri ve ortaklarının da çaba göstermesi gerektiği vurgulanmaktadır. Amerika'nın bu alanlarda üstünlüğü açıkça belli olsa da Rusya ve Çin'in bu mücadelede hafife alınmayacak potansiyele sahip oldukları bilinen bir gerçektir.

3.1. Kuvvet Yoluyla Barışı Muhafaza

Başkan Trump bu bölümde, ülkeyi savunan kişilerin ABD'yi daha güvenli yapmak, düşmana hızla tepki vermek ve gerektiğinde savaşı kazanmak için ihtiyaç duyacakları tüm kaynak ve bütçeye sahip olacaklarını taahhüt etmektedir. ABD başkanı; Çin, Rusya, Kuzey Kore ve cihatçı terörist grupları Amerika'ya yönelik ana tehlikeler olarak işaret etmektedir. Çin ve Rusya'nın, ABD'nin menfaatlerine aykırı bir biçimde, dünyayı şekillendirmeye çalıştıklarını iddia etmektedir. Çin, ABD'yi Hint-Pasifik bölgesinden çıkararak bu bölgeye kendisi hâkim olmak istemektedir. Rusya, süper güç konumunu tekrar restore etmeye çalışmaktadır. Amerika uzun yıllar politikasını, Çin'in yükselişi ve uluslararası düzenle entegrasyonu için liberalleşeceği beklentisine dayandırmıştı. Ancak beklentilerin aksine, Çin diğerlerinin egemenliğine aykırı olarak gücünü geliştirmeye çalışmaktadır. ABD'den sonra en yetenekli ve güçlü orduya sahip olan Çin, nükleer gücünü artırmaya ve çeşitlendirme gayreti içindedir. Rusya'nın amacı ise; Amerika'nın etkisini dünyada azaltmak ve ABD'yi müttefik ve ortaklarından ayırmaktır. Rusya, NATO ve AB'yi bir tehdit olarak görmekte, nükleer sistemler ve siber saldırı imkânları dâhil yeni askeri yeteneklere sahip olamaya çalışmaktadır. Rusya, bölücü taktiklerle ülkelerin içişlerine karışmaktadır. Rusya'nın bu emelleri ve büyüyen askeri yeteneği, Euro-Asya bölgesinde dengesiz bir cephe yaratmaktadır. İran rejimi, dünya çapında terörizmi desteklemekte, füze yeteneğini geliştirerek nükleer silah yapma potansiyelini artırmaya gayret etmektedir. Kuzey Kore 25 yıldan fazla süredir nükleer silah ve balistik füzelere sahip olmak için her şeyi yapmaktadır. Kuzey Kore'nin elindeki füzeler ve silahlar ABD ve müttefiklerini ciddi olarak tehdit etmektedir.

Trump, geçmişe yönelik eleştirilerde bulunarak şunları ifade ediyor; tüm bu gelişmeler olurken, ABD büyük bir hoşgörü sergileyerek, liberal-demokratik genişlemenin uluslararası ilişkilerde rekabetin yerini barışçı işbirliğinin alacağı beklentisine kapıldı. Askeri harcamalarımızı 1940'lardan bu yana en alt seviyeye indirdik, yeni silah sistemleri almayı sınırlandırdık, ortaya çıkan tehditlere ve teknolojik gelişmelere ayak uyduramadık, kendimizi tüm savaşları kazanacağımıza inandırdık. Ancak bu yüzyılın başlarında, süper güç rekabeti geri

geldi, Çin ve Rusya bölgesel ve küresel etkileri konusunda ısrarcı olmaya başladılar, askeri güçlerini kriz anında Amerikan müdahalesini engelleyecek şekilde dizayn ediyorlar ve uluslararası düzeni kendi lehlerine çevirmeye çalışıyorlar. Pahalı olmayan ancak etkin silahlar, siber saldırı vasıtaları, devlet ve devlet-dışı rakipler tarafından Amerika'ya ciddi zararlar verilmesine imkân sağlıyor. Bu stratejik saldırılar, nükleer silahlara başvurmadan ekonomimizi, askeri güçlerimizin yeteneklerini felç edebiliyor.

Gelinen bu noktada Başkan Trump, ABD'nin rekabet gücünü yenilemek için şunları yapmayı planlıyor: Amerikan askeri gücü sonucu etkilemek için yarışın en önemli elemanıdır. Askeri üstünlük, diplomamızı güçlendirir ve çıkarlarımızı korumak için uluslararası ortamı şekillendirmemize imkân verir. Askeri üstünlüğü ele geçirmek için, Amerika yaratıcı yeteneğini restore etmeli, kuvvetlerini büyük bir savaşa hazırlamalı, değişik senaryolara göre kazanmayı garanti altına alacak şekilde kuvveti büyütmelidir. Rakiplerimizi, kuvvet kullanarak asla amaçlarına ulaşamayacakları, şayet Amerika'ya saldırırlarsa onları yeneceğimiz konusunda ikna etmeliyiz. Müttefiklerimizin de aynı şeyi yapmalarına ihtiyacımız var; kuvvetlerini geliştirmeli, hazırlıklarını artırmalı, silah sistemlerini modernize ederek gerekli kapasiteye ulaşmalı ve kazanmak için politik isteğe sahip olmalıdırlar.

ABD yönetiminin bu çıkışına Rusya tepki vermekte gecikmedi. Sovyetler Birliği döneminde, 1981 yılında yapılan "Zapad-81" tatbikatından sonra Rusya'nın gerçekleştirdiği en büyük askeri tatbikat olan "Vostok-2018", Eylül 2018'de Rusya'nın Uzakdoğu bölgesindeki topraklarında bulunan 5 askeri alan ve karasularında (Japon Denizi, Bering Denizi, Ohotsk Denizi) gerçekleştirildi. Tatbikata Rusya'dan, 300.000 askeri personel, 1.000'den fazla uçak, 36.000 tank ve zırhlı personel taşıyıcı ile 50'den fazla savaş gemisinin yanı sıra, Çin'den 3.200 asker, 900'den fazla askeri araç ve 30 uçak katılmıştır. Ayrıca, Moğolistan da tatbikata fiilen iştirak etmiştir. Rusya'nın bu tatbikat vasıtasıyla ABD ve NATO'ya verdiği mesaj; Rusya'nın egemenliğini ve çıkarlarını korumak için ordusunun kabiliyetlerini geliştirmeye devam edeceği, müşterek menfaatleri için müttefikleriyle yakın işbirliği ve ortaklığını güçlendireceğidir.⁸ Hiç şüphesiz, ABD politikalarına karşı, Rusya ve Çin'in stratejik işbirliği ve ortaklığa soyunmaları dünya barışı açısından uluslararası toplumu çok da rahatlatıcı bir gelişme olmayacaktır.

3.2. Nükleer Kuvvetler

Washington yönetimi, nükleer güce sahip olmanın 70 yıldır Amerika'ya, müttefiklerine ve ortaklarına yönelebilecek saldırıların caydırılması ve barışın korunmasına temel teşkil ettiği tespitine yer veriyor. Bu nükleer caydırıcılık şemsiyesinin 30'dan fazla müttefik ve ortağı kapsamı, onların güvenliğini garanti altına aldığı gibi, nükleer yeteneğe sahip olma ihtiyaçlarını ortadan kaldırdığı ve böylece dünyanın daha güvenli olmasına katkı sağlandığı vurgulanıyor. Ancak, soğuk savaşı müteakip ABD'nin nükleer alana yatırımlarını azaltması bu gücün Ulusal Güvenlik Stratejisindeki rolünü önemsizleştirildiği belirtiliyor. Bu esnada, nükleer kabiliyete sahip rakip ülkelerin nükleer silah stoklarını arttırıp sistemlerini geliştirdiği tespiti yapılıyor. Doküman bu alanda hedef olarak; Amerika'nın güvenilir bir nükleer kabiliyeti muhafaza ederken, silah cephaneliklerini ve alt yapısını koruyacak önemli yatırımları da gerçekleştirmesi gerektiğini ön görüyor. Nükleer silahların dünyayı daha güvenilir bir duruma getirmeyeceği, böyle bir dehşet dengesinin barışın ve insanlığın mahvına neden olabilecek risklerin daha da artmasına neden olacağı açıklıyor.

⁸ Putin yaptığı konuşmada, "Ülkemizin egemenliğini, güvenliğini ve ulusal çıkarlarımızı korumaya hazır olmak ve gerekirse müttefiklerimize destek vermek anavatanımıza olan borcumuzdur. Bu nedenle ordumuzu güçlendirmeye, yeni nesil silahlarla donatmaya, uluslararası askeri işbirliğini geliştirmeye devam edeceğiz" ifadelerini kullanmıştır.

Trump, Mayıs 2018’de “İran Nükleer Anlaşması” olarak bilinen, Kapsamlı Ortak Eylem Planından (JCPOA) çekilme kararını aldığını ilan etti.⁹ Başkan bu kararını, Avrupa’nın güvenliğini korumak için atılmış bir karar olarak görülmesi gerektiğini beyan etmiş olsa da, Avrupalı liderlerin pek çoğu kendisiyle aynı görüşte olmadıklarını ve anlaşmaya uyacaklarını beyan ettiler. Avrupa Birliği, ABD yönetiminin bu kararı İran’la ilişkileri tehlikeye sokan ve nükleer bir gündem izlemeye karar veren rejimin risklerini artıran düşüncesizce ve riskli, fevri bir hareket olarak gördüklerini açıkladı. Uluslararası ortamda yapılan tüm görüşmelere rağmen, Trump bu kararından geri adım atmazarak, İran’a karşı yaptırım kararları alarak bunları uygulamaya soktu. Hiç şüphesiz Trump bu davranışı, kararları verirken sadece ABD’nin tek yanlı menfaat ve çıkarlarını gözettiğini, ortaklık ve müttefikliğin gerektirdiği güveni ve işbirliğini hiçe saydığına bir göstergesi olmuştur.¹⁰

Başkan Trump, dokümanda belirttiği bu ana stratejiye uygun olarak, Ekim 2018’de yaptığı bir açıklamayla “Orta Menzil Nükleer Silahlar Anlaşmasından” (*INF Treaty*) çekileceğini açıkladı.¹¹ Hiç şüphesiz bu karara karşı uluslararası ortamdan tepkiler gecikmedi. ABD müttefiki olan Avrupa Birliği ve Asya ülkeleri, anlaşmadan çekilme kararının, Rusya ve ABD arasında Soğuk Savaş döneminin nükleer tehlikelerinin tekrar tırmanacağı endişesini dile getirerek, bu durumun sadece ABD değil, tüm dünyanın da güvenliğini tehlikeye atan bir girişim olacağını dile getirdiler.¹² Rusya devlet başkanı Putin, ABD’nin bu kararı ile yeni bir nükleer yarışın fitilini ateşlediğini, ülkelerinde ABD nükleer silahlarına ev sahipliği yapan tüm devletlerin muhtemel “nükleer karşı saldırıların” hedefi olacağı uyarısında bulundu.

3.3. Uzay

Uzayda hareket serbestliği konusundaki liderliğimizi korumalıyız. Bu alan, haberleşme, finansal ağlar, askeri ve istihbarat sistemleri, hava izleme ve nevigasyon gibi önemli faaliyetleri kapsamaktadır. Pek çok ülke kendi askeri faaliyetlerini desteklemek için uyduya sahip olma peşinde koşarken, diğerleri anti-uydu silahlar elde etmeye çalışıyor. Amerika, uzayda rahat hareket ederek engelsiz bir erişime sahip olmanın hayati önemini farkındadır. Uzay mimarimize zarar vermeye yönelik herhangi bir müdahalenin, Amerikan menfaatlerine doğrudan yönelen bir saldırı olacağına kuşku yoktur.

3.4. Siber Alan

Rakip devletler ve devlet-dışı aktörler şantaj, bilgi savaşı, yanıltıcı haber ve daha fazlası için siber saldırı yöntemini kullanmaktadırlar. Bu saldırılar, hedef devletin demokratik kurumlarına, ekonomik sistemlerine olan güveni zedelediği gibi çok sayıda insana ve kuruma zarar vermektedir. Siber saldırılar modern çatışmanın anahtar konumuna gelmiş olup, rakip devletler bu yeteneği otokratik rejimlerini korumak ve genişletmek için bir vasıta olarak da

⁹İran Nükleer Anlaşması, *Joint Comprehensive Plan of Action* (JCPOA), 2015 yılında İran ve P5+1 (ABD, Çin, Rusya, Fransa, İngiltere ve Almanya) arasında imzalanmıştır.

¹⁰ Fransa Cumhurbaşkanı Macron, güvenlik konusunda ABD’ye bağlı olmayacaklarını, çıkarlarını korumak için kendi güvenlik politikalarını sürdüreceklerini açıkladı. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Rusya tehlikesine dikkati çekerek "ABD’ye bağımlı olmayan ve tek başına kendini savunan bir Avrupa’ya ihtiyacımız var. Gerçek bir Avrupa ordusuna sahip olmadıkça Avrupalıları koruyamayacağız" dedi. Bu açıklamadan yaklaşık iki hafta sonra Almanya başbakanı Merkel’den benzer açıklamalar gelmiştir.

¹¹ 1987 yılında ABD ve Sovyetler Birliği arasında yapılan “*Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty*” (INF) anlaşmasıdır. Bu anlaşmaya göre; taraflar ellerindeki orta menzil nükleer füzeleri belirli bir sayıyla sınırlandırıyor, bu sayının üstünde olan silahları imha etmeyi taahhüt ediyor ve yeni orta menzil füze üretimi, bunların test ve denemelerine son vermeyi öngörüyordu. ABD anlaşmadan çekilme gerekçesi olarak, Rusya ve Çin’in anlaşmaya uygun olmayan girişimlerini göstermektedir.

¹² Karara karşı İngiltere olumlu tepki gösterirken, Çin ABD’nin anlaşmadan çekilme kararına karşı olduğunu açıkladı.

kullanılmaktadırlar. ABD kendisine yönelecek siber saldırıları caydıracak, kendisini savunacak ve gerektiğinde onları alt edecek güce sahip olacaktır.

3.5. İstihbarat

Ülke güvenliği açısından son derece önemli olan istihbarat faaliyetleri, geleceği görmeyi amaçlayan bir analiz sürecidir. ABD'nin küresel boyutta çok geniş bir ilgi alanına sahip olduğu dikkate alındığında, bu hayati konuda ne kadar çok gayreti seferber edeceği açıkça görülmektedir. ABD istihbarat birimleri, bilginin toplaması, analizi ve kullanışlı hale getirilmesinin gereği olarak, küresel ve bölgesel politik, ekonomik, askeri ve güvenlik değişikliklerini tespit etme, onlara zamanında tepki verme yeteneğini korumalıdır. ABD istihbarat teşkilatı, stratejik istihbaratı sürekli takip ederek düşmanın kıskırtma ve eylemlerine karşı tepki göstermemize imkân sağlamalıdır. İstihbarat desteği, ABD askeri gücünün modernize edilmesinde de ihtiyaç duyulan bir husustur. Tüm modern silah sistemleri bilimsel ve teknik istihbarattan elde edilen bilgilere dayanmaktadır.

3.6. Diplomasi ve Devlet Adamlığı

Rekabet dolu bir uluslararası ortamda, Amerikan diplomatları bizim çıkarlarımızı dışarıda savunup geliştiren ileri üs konumundadırlar. Diplomatlar, ortaklarımızla olumlu ilişkiler kurmayı sağlayarak politik-ekonomik-sosyal ilişkileri canlandırırken, rakiplerimizle işbirliği alanlarını güçlendirip, muhtemel yanlış anlamaları da azaltırlar. Diplomasi, dünyanın dengesiz bölgelerindeki çatışmalara çözüm sunulması açısından vazgeçilmezdirler. Otoriter devletler ABD'nin diplomatlarını çektiği veya kapattığı yerleri doldurmak konusunda çok isteklidirler. Dünyanın önde gelen ekonomik aktörü pozisyonumuzu korumak için ekonomik diplomasi vasıtalarını kullanma kabiliyetimizi güçlendirmeliyiz. Uluslararası finans alanında Amerika'nın merkezi rolünü sürdürmek ve serbest pazar ekonomisini geliştirmek, devlet güdümlü ekonomilerden kaynaklanan tehditlere karşı güvenliğimizi artırmaktadır. Para aklama, yolsuzluğa karşı önlemler ve yaptırımlar gibi ekonomik vasıtalar da, rakipleri sınırlama, baskı altına alma ve caydırma stratejilerinin önemli unsurları olabilir. Hiç şüphesiz, çok taraflı uluslararası ekonomik baskılar, hedef devletlerin yeteneğini sınırlamak için daha etkilidir.

3.7. Bilgi (Veri) Kontrolü

Bilgi, çağımızın en önemli güç unsurlarından biri haline gelmiştir. Kişisel ve ticari kaynaklardan elde edilen istihbaratın toplanması ve analizi bile ulusal güvenlik risklerini artırmaktadır. Ayrıca, dışarıdan gelen bilgi propaganda ve yalan haber yayma amaçlı olabileceğinden, devletin buna karşı gerekli önlemleri alarak bir kalkan oluşturması gerekmektedir. Örneğin Çin, bu tip bilgileri toplayıp onları yapay zekâ vasıtasıyla analiz ederek vatandaşlarının devlete olan sadakatlerini değerlendirmede, iş ve karar verme konularında kullanmaktadır. Rusya'nın, bilgi savaşı yoluyla, küresel boyutta kamuoyunu etkilemek için siber saldırı yöntemlerini kullandığı bilinmektedir. Sosyal medya trollerine para ödeyerek üçüncü parti arabuluculuk girişimleri ve devlet güdümlü medya vasıtalarıyla kapalı istihbarat operasyonları günümüzde sıkça başvurulan yöntemlerdendir. Keza aynı şekilde, cihatçı teröristlerin, ideolojik bilgi savaşını sürdürerek nefret söylemlerini meşrulaştırdıkları, karmaşık haberleşme vasıtalarıyla örgütlerine taraftar toplayıp, onları saldırı eylemlerine teşvik ettikleri bilinmektedir. Ulusal Güvenlik Stratejisi Amerika'nın bu konuda sahip olduğu teknolojik üstünlüğü kullanarak gerekli önlemleri almasını öngörüyor.

4. Bölgesel Boyutta Stratejiler

Bu bölümde, ABD'nin tehditlerin derecesini ve doğasını belirleyerek, bölgesel ve bütünleşmiş stratejilere ihtiyaç duyduğu ifade edilmektedir. Bölgesel güç dengelerinde meydana

gelecek bir değişikliğin, küresel boyutta sonuçlar yaratabileceği ve bu durumun Amerikan menfaatlerini doğrudan tehdit edebileceği belirtiliyor. Pazarlar, ham madde kaynakları, ulaşım hatları, insan kaynakları dikkate alındığında, İnan ve Kuzey Kore'nin bu kritik bölgelere yakınlığı büyük bir tehdittir. ABD Hint-Pasifik, Avrupa ve Ortadoğu'da istenmeyen değişiklikleri önlemek için, yetenek ve gayelerini de göz önünde bulundurarak, önceliklerini ortaya koyacaktır. Sürdürülebilir bir güç dengesi ancak güçlü taahhütleri ve ortaklarla yakın işbirliğini gerektirmektedir. Çünkü müttefik ve ortaklarımız Amerikan gücünü artırmakta ve etkimizi genişletmektedir. Onlar, otoriter eğilimlere karşı koyarak, radikal düşüncelerle rekabet ederek ve saldırganlığı caydırarak Amerika'nın menfaat ve sorumluluklarını paylaşıyorlar.

4.1. Hint-Pasifik Bölgesi

Dünyanın en dinamik ekonomisi ve en kalabalık nüfusuna sahip olan bu bölgede özgürlükçü dünya düzeni anlayışı, baskıcı bir anlayışla rekabet halindedir. Her ne kadar ABD, Çin'le işbirliğinin devamını arzu ediyorsa da, Çin korumacı ekonomik teşvikleri, cezalandırma ve askeri tehdit yöntemlerini kullanarak diğer devletlere kendi politik ve güvenlik ajandasını dikte etmeye çalışıyor. Çin'in üçüncü ülkelerdeki alt yapı yatırımları ve ticaret stratejileri onun jeo-politik arzularını güçlendiriyor. Güney-Çin Denizinde ileri üs inşası serbest ticaret akışını ve diğer devletlerin egemenliğini tehdit ediyor. Çin, ABD'nin bölgeye girişini sınırlandırmak için hızlı ve güçlü bir askeri modernizasyon planı başlattı. Çin bölgedeki gayretlerini karşılıklı menfaat şeklinde gösterse de, onun hâkimiyeti pek çok bölge ülkesinin egemenliğinin azalması riskini doğuruyor. Kuzey Kore rejimi siber alandaki çalışmalarını, nükleer ve balistik füze programlarını hızlandırıyor. Kuzey Kore'nin nükleer silah ısrarı uluslararası toplumun tepkisini gerektiren küresel bir tehdit yaratıyor. Kuzey Kore liderinin devam eden kışkırtmaları, ABD ve komşu ülkeleri güvenlik bağlarını daha da güçlendirmelerini ve kendilerini korumak için ilave tedbir almalarını gerekli kılıyor. Nükleer silaha sahip bir Kuzey Kore, Hint-Pasifik bölgesi ve ötesine dünyanın en yıkıcı silahlarının çoğalmasına öncülük edebilir. ABD ve müttefikleri bölgedeki menfaatlerinin korunması için bu tehdide cevap vermek zorundadırlar. Güney Kore, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda ve Hindistan gibi ülkelerle olan işbirliğimizi artıracamız. ABD için, Güneydoęu-Asya'da Filipinler ve Tayland önemli bir müttefik ve pazar olma özelliğini sürdürüyor. Vietnam, Endonezya, Malezya ve Singapur, ABD'nin büyüyen güvenlik ve ekonomik ortaklarıdır. ASEAN (*The Association of Southeast Asean Nations*) ve APEC (*Asia-Pasific Economic Cooperation*), gibi bölgesel örgütler, özgürlük üzerine kurulu bölgesel mimarinin önemli unsuru olmayı sürdürüyorlar. ABD, bölgedeki müttefikleri ile ilişkilerini derinleştirecek, bu devletlerarasında toprak ve deniz alanlarındaki uyuşmazlıkların uluslararası hukuka uygun ve barışçıl yöntemlerle çözülmesine yardımcı olacaktır. Kuzeydoęu Asya ve Kore yarımadasındaki nükleersizleştirme gayretleri için müttefik ve ortaklarımızla birlikte çalışacağız. Ülkeler arasında işbirliği teşvik edilirken, Amerikan ürünlerinin bölgeye rahat ve güvenilir bir şekilde girişin imkân yaratılmasına gayret edilecektir. Güvenliğimiz için, bölgedeki ileri askeri varlığımızı sürdürerek rakiplerimizi caydıracak, gerekirse onları yeneceğiz. Müttefik ve ortaklarımızla askeri ilişkilerimizi ve savunma ağlarımızı güçlendireceğiz. Örneğin; Japonya ve Güney Kore ile füze savunma gayretlerimizi güçlendirirken, Güney-Asya ortaklarımız ile istihbarat ve savunma işbirliğini artıracamız. "Tek Çin" politikamıza uygun olarak, Tayvan ile güçlü bağlarımızı sürdüreceğiz. ABD'nin ana savunma ortağı olan Hindistan'la güvenlik ve savunma işbirliğini genişleteceğiz. Filipin ve Tayland'la olan müttefikliğimizi, Singapur, Vietnam, Endonezya, Malezya ve diğerleri ile ortaklığımızı güçlendireceğiz.

Ancak ABD'nin tüm bu stratejileri bölgesel bir güç olan Çin'in menfaatleri ile çakışmaktadır. Çin, özellikle Güney Çin Denizindeki hâkimiyetini güçlendirmeye çalışmakta olup, egemenlik hakkı ve güvenlik ihtiyaçlarını bahane ederek, insan yapımı üç adaya füze sistemleri tesis ederek buradaki menfaatleri için mücadeleden geri durmayacağını sinyallerini vermiştir.

4.2. Avrupa

Hiç şüphesiz, dünyanın en zengin bölgelerinden biri ve aynı zamanda ABD'nin en önemli ticaret ortağı olan bir Avrupa, Amerika için hayati öneme sahiptir. Rusya, ABD'nin Avrupa'daki kredisini zayıflatmak için değişik yöntemler kullanmakta, Avrupalı hükümet ve kurumları zayıflatmaya çalışmaktadır. Gürcistan ve Ukrayna işgalleri, Rusya'nın bölge devletlerinin egemenliğine karşı ne kadar saygısız olduğunun ve komşularını tehdit etmekten çekinmediğinin örnekleri olarak gösterilmektedir. Çin, Avrupa'da kritik endüstri, alt yapı ve hassas teknolojilere yatırım yaparak, ticari ilişkilerini güçlendirerek bu kıtada stratejik bir konum kazanmaya çalışıyor. Avrupa ayrıca, şiddet yanlısı radikal İslami unsurlardan kaynaklanan tehlikelerle de karşı karşıyadır. IŞİD ve diğer cihatçı grupların İspanya, Fransa, Almanya, Belçika, İngiltere ve diğer ülkelerdeki saldırıları, bunların Avrupa için ne kadar ciddi bir tehdit olduğunu gösteriyor. Ortadoğu ve Afrika'daki dengesizliklerin neden olduğu milyonlarca göçmenin Avrupa'ya akını bölgedeki tansiyonu artırarak hem insan hakları ve demokratik değerleri hem de bölge ülkelerindeki ekonomik durumu kötüleştirdi.

Bu durum karşısında; müşterek menfaat ve idealleri paylaştığımız Avrupalı müttefik ve ortaklarımıza karşı taahhütlerimizi sürdüreceğiz. Özgür ve egemen devletlerin ittifakı olan NATO bu açıdan en önemli avantajlarımızdan biridir. Avrupalı müttefiklerimiz küresel operasyonlar için bize ileri üs imkânı sunuyor ve askeri birlik sağlıyorlar. Afganistan'da cihatçı teröristlerle mücadelemizde, Irak'ın düzene kavuşturulmasında, Ortadoğu ve Afrika'da terörist organizasyonlarla olan kavgada bize yardım ediyorlar.

Avrupalı müttefiklerimizle müşterek değerlerimiz, vizyonumuz ve güvenlik çıkarlarımızı tehdit eden güçlere karşı işbirliğimizi derinleştirecek, Rusya'nın saldırganlığına, Kuzey Kore ve İran'ın tehditlerine karşı koyacağız. Ekonomik alanda, AB ve İngiltere ile çalışarak adil ve karşılıklı ticaret uygulamalarını geliştirecek, engelleri kaldıracacağız.¹³ Çin'in adil olmayan ticaret ve ekonomik uygulamaları ile rekabet etmek ve onların Batı'nın hassas teknolojilere erişim imkânlarını sınırlamak için ortaklarımızla birlikte çalışacağız. Askeri alanda; ABD savunma sorumluluklarını yerine getirirken diğerlerinin de aynı şeyi yapmasını beklemektedir.¹⁴ NATO'nun Doğu kanadının caydırıcılığını ve savunmasını güçlendirecek, entegre hava ve füze savunma kapasitesini geliştireceğiz. Böylece, İran'dan gelebilecek balistik ve güdümlü füze tehditlerini karşılama imkânına kavuşacağız. Avrupa'yla terörizmle mücadele ve siber güvenlik konularında işbirliğimizi artıracacağız.

Başkan Trump'ın ABD'nin korumacı ekonomi politikaları ve ticari kararlarının geleneksel müttefikleri konumunda olan AB'yi etkilemesinin neden olduğu rahatsızlık ve ayrışma, somut ticari misillemeleri beraberinde getirdi. ABD'nin, ulusal güvenlik gerekçesiyle yürürlüğe koyduğu ithal çelik ve alüminyuma ilave gümrük vergileri uygulama kararına AB ülkelerini de dâhil etmesi iki blok arasında ticaret savaşının fitilini ateşledi.¹⁵ AB, kısa bir süre sonra Amerika'ya karşı ticari misillemeyi başlattı.¹⁶ ABD Başkanı Donald Trump, müttefikleriyle yaşanan gerilimi düşürmek yerine, Avrupa'dan ithal edilen tüm araçlara yüzde 20 ek gümrük vergisi koyacağı

¹³ Trump, 2018'de ABD'nin çelik ithaline olan gümrük vergilerini yükseltmesi, AB tarafından şiddetle tenkit edildi. Müttefikliğe yakışmayan bu tutumdan vaz geçilmemesi halinde kendilerinin de karşı tedbirleri alınacağı belirtildi.

¹⁴ Amerika, Avrupalı müttefiklerinin 2024'e kadar milli gelirlerinin %2'sini savunma harcamalarına tahsis yönündeki taahhütlerini gerçekleştireceklerini ısrarla dile getiriyor.

¹⁵ ABD Başkanı Trump'ın, 9 Mart 2018'da ithal çelik ve alüminyuma sırasıyla yüzde 25 ve yüzde 10 gümrük tarifesi uygulanacağını açıklaması Avrupa Birliğince büyük bir tepkiyle karşılandı.

¹⁶ AB, 22 Haziran'dan itibaren ABD'den ithal edilen mısır, barbunya, pirinç, mısır gevreği, fıstık ezmesi, yaban mersini, portakal suyu, viski, puro, sigara, tütün, ruj, kot pantolon, nevesim, ayakkabı, lavabo, merdiven, vantilatör, motosiklet, yat, tekne, tüp ve çelik gibi yüzlerce farklı ürüne yüzde 25 gümrük vergisini yürürlüğe koydu.

tehdidi taraflar arasındaki güvensizliği daha da tırmandırdı.¹⁷ Yaşanan tüm bu olaylar, ABD'nin güvenilirliği ve müttefiklerinin menfaatlerine ne kadar saygı duyduğu konusunda derin kuşkulara yol açmıştır. Trump yönetimi, Rusya ve Çin'in politikaları merkez Avrupa'da AB'nin yapısını yıpratmakta, ırkçı ve faşist söylemlerin toplum içinde prim yapmasına elverişli bir zemin hazırlamaktadır. Bu hoşgörüsüz otoriter lider modelindeki artış, pek çok kişiye 1930'ları hatırlatmaktadır.

4.3. Ortadoğu

Amerika, küresel enerji dengesini etkileyen, ABD'ye düşman herhangi bir gücün Ortadoğu'da egemen olmasına ve bu bölgenin cihatçı teröristlerin beslenme alanı haline gelmesine izin vermeyeceğini açıklamaktadır. Bir başka ifadeyle, Amerika bu bölgeyi kendisi için hayati bir menfaat alanı olarak tanımlıyor. İran'ın genişleme gayretleri, devletlerin yıkılması, cihadist ideolojiler, sosyoekonomik durgunluklar ve bölge üzerindeki rekabetler senelerce Ortadoğu'yu sarstı. Amerika şunu öğrendi ki; ne demokratik dönüşüm arzusu ne de geri çekilme, ABD'yi bölgenin problemlerinden uzak durmasına imkân vermedi. Bölge halen dünyanın en tehlikeli terör gruplarına ev sahipliği yapıyor. Terörü destekleyen bir ülke olan İran, etkisini genişletmek için, silahların yayılmasına imkân sağlayarak bölgedeki dengesizliğin avantajlarını kullanıyor. İran, daha güçlü balistik füze geliştirmeye ve istihbarat kapasitesini artırmaya devam ederken, bir yandan da siber alandaki faaliyetlerini artırıyor. Rakip devletler, yıkılan devletin ve uzunca süredir devam eden bölgesel çatışmaların yarattığı güç boşluklarını dolduruyorlar. İsrail ve Filistin arasında kuşaklar boyu devam eden çatışma, bölgede barış ve refahı engelleyen en önemli problemdir.¹⁸ Bu gün, cihatçı terörist gruplardan ve İran'dan kaynaklanan tehditler, İsrail'in bölgedeki sorunların kaynağı olmadığını ortaya koymuştur. Devletler, müşterek tehditlerle mücadele ederken İsrail ile artan bir şekilde ortak işbirliği imkânı oluşturuyorlar.

ABD mevcut ortaklıkları güçlendirerek ve yenilerini kurarak, istikrar yoluyla bölgenin güvenliğini artıracaktır. Entegre Körfez İşbirliği Konseyi dâhil olmak üzere, ortaklarımızın istikrarlı ve zengin bir bölge oluşturma gayretlerine yardım edeceğiz. Bağımsız bir devlet olan Irak'la stratejik ortaklığımızı güçlendireceğiz, Suriye iç savaşına barışçı bir yol bularak, göçmenlerin evlerine dönmesi ve emniyetle yaşamlarını inşa etmesine yardımcı olacağız.¹⁹ Ortaklarımızla birlikte, İran rejiminin nükleer silah imkânına karşı koyarak bölgedeki etkisini dengeleyeceğiz. İsrail ve Filistin için kabul edilebilir bir barışı kolaylaştırma yönünde taahhütlerimizi sürdürüyoruz. Teröristlerin istismar ettikleri sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri ele alarak, devam eden reformları destekleyeceğiz. Mısır ve Suudi Arabistan dâhil olmak üzere bölgedeki devletlerin ekonomilerini modernize etmelerini teşvik edeceğiz. Bölgede hazır bulunması gereken Amerikan askeri varlığını sürdürerek, Amerika ve müttefiklerini terörist saldırılara karşı koruyacak ve lehimize olan bölgesel güç dengesini muhafaza edeceğiz. Ortaklarımıza, müşterek çalışabilir füze savunma kapasitesine sahip olmaları için yardım edeceğiz.

¹⁷ ABD Başkanı Trump, katıldığı bir televizyon programında tehdidini bir üst perdeye taşıyarak, "Avrupa Birliği, Çin kadar kötü ama sadece daha küçük" açıklamasını yaparak, müttefikleri açısından ne kadar güvenilmez biri olduğunu ispatlamış oldu.

¹⁸ ABD, 14.05.2018 tarihinde Tel Aviv'deki Büyükelçiliğini tartışmalı bir şekilde, Filistin ve Arap dünyasının tüm tepkilerine rağmen Kudüs'e taşımıştır. ABD'nin bu girişiminin, Filistin sorununun çözümü konusunda tüm inisiyatifini yitirmesine neden olduğu açıktır.

¹⁹ ABD Suriye konusunda Türkiye'nin tüm tepkilerine rağmen Suriye'nin Kuzey Doğusunda (Fırat'ın doğusu), terörist gruplarla işbirliği yaparak bir Kürt bölgesi oluşturmaya çalışmasının, Suriye ve bölgeye barış değil yeni çatışma alanları ve problemlere yol açacağı açıktır.

Dünyanın petrol ve doğal kaynaklar açısından önemli olduğu kadar, savaş ve çatışmaların yoğunluğu açısından en sorunlu bölgesi olan Orta Doğu'da Amerika'nın politikalarının başarılı olması oldukça zor görülmektedir. Ortadoğu'daki enerji kaynaklarının güvenliği, tüm ülkeler için hayati önem taşıyan çok hassas bir konudur. Buradaki dengeleri tek başına değiştirmeye yönelik her girişim rakip güçler tarafından açık bir saldırı olarak değerlendirilip anında karşılık görecektir. Washington yönetiminin, Tel Aviv'deki Büyükelçiliğini Filistin ve Arap dünyasının tüm tepkilerine rağmen Kudüs'e taşıması, İsrail Filistin sorununun çözümü konusunda tüm inisiyatifini yitirmesine neden olduğu açıktır. Suriye'de yaşanan olaylarda izlediği yanlış politikalar yüzünden yalnız kalarak bölgede aktif rol almaktan geri durmak zorunda kalmıştır. ABD'nin stratejik ortağı ve en güçlü müttefiki olan Türkiye'nin tüm tepkilerine rağmen, Fırat nehrinin doğusunda terörist gruplarla iş birliği yaparak Türkiye için açık bir tehdit olacak bir Kürt bölgesi oluşturmaya çalışmasının müttefiklik ve dostlukla uyuşmayan bir yaklaşım olduğu ibretle görülmüştür.

ABD Başkanı Donald Trump'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton, ülkesinin “yeni terörle mücadele stratejisini” 5 Ekim'de açıkladı. Buna göre; ABD, İran'ı uluslararası terörizmin merkezi olarak ilan ederek, bu merkezden beslenen radikal İslamcı terör gruplarının Amerika'ya ve onun yurtdışındaki çıkarlarına en önemli tehdidi oluşturduklarını belirtiyor. ABD'nin İran'a yönelik stratejisinin ana esaslarının şunlardan oluştuğu görülmektedir: ekonomik yaptırımlar yoluyla İran ekonomisini zayıflatmak, halkın yönetime karşı hoşnutsuzluğu artırarak yönetime karşı toplumsal bir muhalefeti başlatmak; İran'ı kendi iç sorunları ile uğraşmak zorunda bırakarak Suriye ve Lübnan üzerinden İsrail'e uzanan baskısını önlemek; Tahran'ın Bahreyn ve Yemen vasıtasıyla Suudi Arabistan'la rekabette dengeli kendi lehine değiştirmesine engel olmaktır. Trump yönetimi ayrıca, İran'ın Katar'la işbirliği yapmasından son derece rahatsız olup bu işbirliğini engellemeye çalıştığı bilinmektedir.²⁰ ABD'nin, İran'a karşı bir “Arap NATO'su” kurmaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Ortadoğu Stratejik İttifakı isimli bu yapılanma “*The Middle East Strategic Alliance*” (MESA), Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Umman, Mısır, Ürdün ve Amerika'dan oluşmaktadır. Amerika'nın bölgede asıl gerçekleştirmek istediği amacın, Arap-Fars Körfezi'ni ve Hürmüz Boğazı'nı kontrol ederek Çin ve Hindistan'ın İran'la enerji bağıni kesmek olduğu değerlendirilmektedir. (Yılmaz, 2017, s. 186). Hiç şüphesiz terörle mücadele gerekçesi altında Amerika'nın bölgede yapacağı tüm bu girişimler, komşu ülke olarak Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir.

4.4. Güney ve Merkez Asya

Dünya nüfusunun ¼'den fazlasını barındıran, 50'den fazla terör grubunun faaliyet gösterdiği, hızla büyüyen ekonomilerin ve nükleer silaha sahip iki devletin yer aldığı bu bölge, en karmaşık güvenlik tehditlerinin yanı sıra büyük fırsatlar da sunmaktadır.

Amerika, Pakistan'da konuşlu terörist gruplardan kaynaklanan tehditlerle karşı karşıya kalmayı sürdürüyor. Hindistan ve Pakistan arasında çatışma potansiyeli nükleer bir savaşa neden olabileceğinden sürekli bir diplomatik dikkat gerektiriyor. Amerika'nın ve müttefiklerinin bölgedeki çıkarlarını korumak için orantılı bir askeri varlığının mevcudiyeti şarttır. Ayrıca, askeri ve nükleer silahların, teknolojilerin ve materyallerin teröristlerin eline geçmesine engel olunması gerekmektedir. ABD, bölgede istikrarlı ve kendi kendine yeterli bir Pakistan ve Afganistan görmek istiyor. Bu amaçla; Hindistan'la stratejik ortaklığımızı geliştireceğiz ve onun Hint Okyanusunda lider rolünü destekleyeceğiz. Pakistan'a terör karşıtı gayretlerini artırması için baskı yapacağız. Çünkü hiçbir ortaklık, diğer ortağın çalışanlarını ve vatandaşlarını hedef

²⁰ İran ve Katar'ın ortak sahasında 51 trilyon metreküp dev doğal gaz rezervi olduğu değerlendirilmektedir. Katar'ın payının İran üzerinden mi, yoksa Suudi Arabistan-Ürdün güzergâhı üzerinden mi pazarlanacağı, Ortadoğu'daki önemli jeopolitik problemlerden biri olarak görülmektedir.

alan teröristlere destek veren bir ülkeyle sürdürülemez. Pakistan'ın nükleer varlıklarına karşı sorumlu bir şekilde davranmasını teşvik ediyoruz. Afganistan'la bölgede barış ve güvenliğin artırılması için ortaklığımızı sürdürürken, hükümetin yolsuzlukla mücadelesini ve reform çabalarını destekleyeceğiz. Çin'in bölgedeki etkisi arttıkça, Güney Asyalı uluslara yardıma devam edeceğiz. Afgan hükümetinin ve güvenlik güçlerinin Taliban, IŞİD, El-Kaide gibi unsurlara karşı mücadelesini destekliyoruz. Afgan güvenlik güçlerinin savaşma kabiliyetini artırarak, Taliban'ın bu mücadeleyi kazanamayacağına ikna edeceğiz. Pakistan'ın topraklarında faaliyet gösteren terör gruplarının karşı kararlı bir şekilde harekete geçmesi için ısrarcı olacağız.

4.5. Batı Yarımküresi

İstikrarlı, dost ve zengin devletlerin yer aldığı Batı Yarımküresi ABD'nin güvenliğini artırmakta ve ekonomisine fayda sağlamaktadır. Ortak değerleri ve ekonomik çıkarları paylaştığımız demokratik devletler şiddete engel olmak, uyuşturucu trafiği, illegal insan kaçakçılığı gibi güvenliğimizi tehdit eden, rakiplerimize hareket alanı sağlayan tehlikelere karşı yanımızda olacaklardır. Guatemala, Honduras, El Salvador dâhil olmak üzere Orta Amerika devletlerinin güvenliği çeteler, suç örgütleri, şiddet ve yolsuzlukla tehdit edilmektedir. Venezüella ve Küba'da hükümetler solcu otoriter modelleri takip ederek ve halkını ihmal ediyor. Çin devlet güdümlü yatırımlarla bölgeyi kendi yörüngesine çekmeye çalışıyor. Rusya, bölgede Soğuk Savaşın başarısız politikalarını sürdürmekte ısrar ediyor. Çin ve Rusya Venezüella'daki diktatörlüğü destekliyor, bölgeye silah satışlarını artırıp ve askeri bağlantılarını geliştiriyorlar. Ancak, yarımküredeki demokratik devletler egemenliklerine yönelik tehditlerle mücadelede Amerika ile ortak menfaatleri paylaşıyorlar. Amerika, Kanada ile stratejik ve savunma ortaklığını paylaşmakta, bölgedeki diğer önemli ülkelerle ilişkilerini derinleştirmektedir.

4.6. Afrika

Afrika umutlar ve zorluklar kıtası olmayı sürdürüyor. Amerikan mal ve hizmetleri açısından Afrika yeni bir Pazar olma potansiyelinin yanı sıra, dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri de ihtiva ediyor. Afrika'nın nüfusu ve zenginliği arttıkça, Amerika'nın kaliteli ihraç ürünlerine talebi de artacaktır. Ancak, yolsuzluk ve zayıf hükümetler yeni ekonomik fırsatları tehdit etmektedir. Pek çok Afrikalı ülke, cihatçı teröristlerin ve aşırı şiddet yanlısı grupların muharebe alanı haline gelmiştir. IŞİD, El Kaide ve onların unsurlarının kıtadaki saldırıları daha da yıkıcı olmakta, ABD vatandaşlarını ve menfaatlerini hedef almaktadır. Afrikalı devletler ve bölgesel kuruluşlar her ne kadar bu cihatçı unsurlarla mücadele konusunda taahhütte bulunuyor olsalar da, güvenlik güçleri henüz yeterince güçlü değildir. Çin, Afrika'nın en büyük ticari ortağı olarak kıtadaki ekonomik ve askeri varlığını geliştiriyor. Amerika, dünya ekonomisiyle bütünleşmiş, vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılayabilen, güvenlik ve barışa yönelik tehditleri karşılayabilecek istikrarlı bir Afrika arzu ediyor. Ticari ilişkileri geliştirerek, iş imkânı yaratarak, Afrika devletleri arasında ekonomik entegrasyonu destekleyeceğiz. Çin'in kıtadaki etkisine alternatif olmak ve menfaatlerimizi artırmak için Amerikan ürün ve hizmetlerimizi kıtaya sunacağız. Teröre karşı ortaklarımızla çalışmayı sürdüreceğiz, insan kaçakçılığı, yasa dışı silah ticareti ve doğal kaynakların sömürülmesine engel olacağız.

Stratejinin sonuç bölümünde ise; ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin "realizm prensipleri" tarafından yönlendirildiği tekrar vurgulanmaktadır. "Stratejimiz realisttir, çünkü uluslararası politikada gücün merkez rolünün inkâr edilemez olduğunu, egemen devletlerin barışçı bir dünya için en iyi umut olduğunu görüyor ve bu stratejinin uluslararası menfaatlerimizi en açık şekilde tanımladığına inanıyoruz. Amerika'nın gücü tarafından belirlenmiş değerler dünyayı daha özgür, daha güvenli ve daha refah yapacaktır".

5. Sonuç

ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi'ne yönelik bu eleştirel yaklaşımın, dünya siyasetinde yer alan Rusya, Çin, İran, Kuzey Kore ve diğer ülkelerin stratejilerinin olumlu ve doğru görüldüğü anlamı taşımadığının altını bir kez daha vurgulamak gerekir. Belirtilen bu ülkelerde demokrasinin tam olarak işlemediği, lider merkezli otoriter rejimler olduğu herkesçe malumdur. Uluslararası yapıyı şekillendiren aktörlerin süper güçler, büyük devletler olduğu gerçeğinden hareketle, Amerika'nın gerçekleştirmeyi amaçladığı stratejik hedefler, onun güç konumuyla yakından ilişkili olsa da, Rusya ve Çin gibi hafife alınamayacak rakiplerin menfaatleriyle çakışmaktadır. Değişimin sadece yükseliş ve çöküşle gerçekleşebileceğini öngören realist teoriler bu noktada, rakipleri ancak güç yoluyla, yani savaşla, buna razı edilebileceğini söylemektedir. Uzlaşma ve işbirliğinden uzak böylesi bir stratejinin, demokratik olmayan devletlerin çatışmacı ve buyurgan bir üslupla uluslararası toplumu tedirgin etmeye yönelik bir girişimi olarak algılanması daha kolay iken, köklü bir liberal demokrasi geçmişine sahip bir ülke yönetiminin böyle bir stratejik anlayışı beyan etmesi şaşırtıcı olmuştur.

Dünya genelinde diğer rakip devletlerin çatışmacı ve güç politikalarını esas alan realist yaklaşımlarına rağmen, ABD'nin savuna geldiği değerlerle uyumlu bir biçimde, uluslararası ilişkilerde barışı, uzlaşmayı ve işbirliğini korumayı esas alan bir doktrini stratejisinin merkezine koymasının daha doğru olacağı değerlendirilmektedir. Putin, Aralık 2016 yılında Rusya'nın yeni Dış Politika Konseptini onaylayarak, ülkesinin modern dünyadaki konumunun büyük bir güç merkezi olduğuna vurgu yapmıştır. Putin özellikle uluslararası alanda Moskova'nın çıkarlarını ve katılımını dikkate almadan hiçbir siyasi sorunun çözülemeyeceğinin altını çiziyor. Doğu Avrupa'da NATO'nun askeri altyapısının genişlemesinin bir tehdit olduğunu ifade ederek, buna ciddi şekilde karşılık verileceğine dikkat çekiyor. Görüleceği üzere, rakip güçler de çatışma ve güç mücadelesinde geri kalmayacaklarının işaretini vermektedirler.

Tehlikeli olan husus, ABD, Rusya ve Çin gibi büyük devletlerin güvenlik stratejilerindeki tehdit algıları ve bu tehditlere karşı geliştirdikleri yöntemlerin birbirine çok benzediği ve özellikle realizmin çatışmacı güç mücadelesi karakterini yansıtmasıdır (Yalçın, 2017, s. 11). Büyük devletler her ne kadar söylemlerinde uluslararası ilişkilerde istikrar kavramına vurgu yapsalar da, yöntem olarak işbirliğinden ziyade çatışmacı ve zorlayıcı realist yöntemleri tercih etmekten geri kalmıyorlar.

Yukarıda açıklandığı üzere, ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin dünya barışı için yarattığı en büyük endişe, dokümanın realist bir görüşü esas alarak hazırlanmış olmasıdır.²¹ Bu durum Amerika'nın güç konumunu yansıtıyor olsa da rakip aktörlerin bunu kolayca kabul edeceklerini düşünmek fazla iyimserlik olacaktır. Realizm devletlerarasında işbirliğinden ziyade, güç mücadelesini temel alan ve savaşların kaçınılmaz bir kader olduğu düşüncesini vurgulayan bir siyaseti tanımlamaktadır (Levy, 2006, s. 354). Realist politikalar, üstün bir otoritenin olmadığı uluslararası ortamda savaşları önlemenin yegâne yolunun devletlerarasında sağlanacak güç dengesiyle gerçekleşeceğini öngörür. Bu anlayışa göre uluslararası ilişkilerde evrensel değerler, ahlaki standartlar ve kurallardan ziyade, sadece ve sadece ülke çıkarları ve menfaatler söz konusudur (Arı, 2008, ss. 164-170).

Trump'ın hazırlamış olduğu bu güvenlik stratejisi, uluslararası ilişkilerde savaşın tecrübelerinden yola çıkılarak, barış ve işbirliğinin merkezi olarak kurulan BM ve diğer bölgesel işbirliği kurumlarını göz ardı ederek, güç odaklı ve çatışmacı bir uluslararası üslubu dikte etmeye çalışmaktadır. Bu realist yaklaşım sadece rakip aktörleri değil, ABD'nin ortakları ve müttefiklerini de tedirgin eden bir tavidir. ABD'nin Batı Blokunun dağılması pahasına en yakın

²¹ Realist teori uluslararası politikayı bir güç mücadelesi şeklinde resmetme yoluna gitmiştir. Teori gayretini, barış ve işbirliğinden ziyade savaşların patlak vermesine zemin hazırlayan toplumsal zihniyet ve altyapıya yöneltmeyi tercih etmiştir

müttefiklerini hedef almaktan çekinmemesi, onlara karşı dostça olmayan ekonomik uygulamaları yürürlüğe sokması taraflar arasında ciddi güvenlik krizine neden olmuştur. Hiç şüphesiz bu anlayış kısa sürede karşı bir reaksiyona sebep olacak, bu durum uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden bölgesel gerilimlerin tırmanmasına neden olacaktır. Nitekim 2007 yılında Rusya devlet başkanı Putin Münih'te yaptığı bir konuşmada “tek kutuplu bir dayatmaya müsamaha göstermeyeceğini ve Amerika'nın kurallarına göre oynamayacağını” belirtti (Yılmaz, 2018, s. 1).

Uluslararası ilişkileri sadece güce dayalı veya kuvvet kullanımına endeksleyen realist yaklaşımların savaş ve çatışmaların kaynağını teşkil ettiği görüşü, yaşanan iki büyük dünya savaşı ile doğrulanmış bir gerçektir. Sağduyu sahibi pek çok siyaset bilim adamının endişesinin merkezinde bu gerçek yatmaktadır. Şayet realist yaklaşımın bu tırmanışı dünya siyasetine egemen olursa, yaşanacak büyük savaşın insanlığın sonunu getirecek nükleer bir felaketle yol açacağını tahmin etmek çok da zor olmayacaktır. Maalesef I. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi, uluslararası uyuşmazlıkları kuvvet yoluyla değil, uluslararası hukuk kuralları, görüşme ve uzlaşma yoluyla giderilmesinin çözüm merkezi olarak gösterilen BM'nin bu sürecin önlenmesinde hiçbir etkisi olamayacaktır.

Yaşanan küçük çaplı savaş ve çatışmalara rağmen, yarım yüzyılı aşkın bir süredir dünya barışının korunmasında uluslararası liberal değerler ve kurumlar çok büyük rol oynamıştır. ABD yönetiminin, soğuk savaşın en zor dönemlerinde bile uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında çok önemli görevler üstlenmiş olan BM gibi uluslararası kurumları göz ardı ederek, geçmişin denenmiş realist yaklaşımlarını yeni bir politika olarak ulusal güvenlik stratejisinin merkezine koyması ne Amerika'nın ne de dünya barışının hayrına olmayacağı açıktır.

Ancak, bu konuda karamsar olmak için henüz erken olduğu söylenebilir. Liberal demokrasileri diğer yönetim biçimlerinden ayıran en önemli özellikler; halkın kendisini yönetecek kişileri kendi seçmesi, idarenin tüm işlemlerinin hukuka uygun yürütülmesi, özgür medya, kuvvetler ayrılığı ilkesi ile iktidarın denetlenme ve hesap sorulabilme imkânı, koruma altına alınmış temel hak ve özgürlüklerdir. Gerçek anlamda demokrasiyle yönetilen ülkelerde, karar vericilerin dış politika oluşturmada kişisel özellikleri ve keyfi davranışlarının önünde en büyük engel demokratik kurumların varlığı ve yurttaşların bilinçli tepkileridir. Bu tip ülkelerde liderler, güç kullanım kararlarının siyasi bedelini ödemek zorunda kalacaklarından daha tedbirli davranmaktadırlar. İktidarları denetleyen sistemlerin etkisizleştirilmesi ve liderlerin uzun süre iktidarda kalmaları; liderde vazgeçilmezlik yanılgılarına, yargılama bozukluklarına ve risklere karşı duyarsızlıklara neden olmaktadır (Robertson, 2012, ss. 6-9). İktidar gücünün sarhoş edici özelliği lideri eninde sonunda diktatörleştirmeye yöneltmektedir. Güçlü devletlerin lider özellikleri bile, uluslararası ilişkilerde barışın korunması açısından tek başına bir risk faktörüdür. Waltz, incelemeleri neticesinde savaşın nedenleri arasında şu üç hususun altını çiziyor; insan doğası, devletlerin yapısı ve uluslararası sistemin anarşik yapısı (Waltz, 2001, s. 232). Devlet başkanları ve liderlerinin karakteri, davranışları ve aldığı kararlar uluslararası ilişkileri tehlikeli bir biçimde savaşa doğru tırmandırabilir. Tecrübeli ve olgun bir devlet adamlığı üslubu ve yaklaşımından ziyade, Trump'ın, öfkeli ve değişken kişisel tavrını yansıtan bu güvenlik stratejisinin, farklı bir politik söylem olarak rakip ülkelere gözdağı vererek, onları Amerikan menfaat ve çıkarlarına karşı daha saygılı ve dikkatli olmaları yönünde verilmiş bir mesaj olarak da okumak mümkündür. Ancak, karşılıklı güven ve işbirliğinin ortadan kalktığı bir uluslararası ortamda, yaşanan gerilimleri her zaman kontrol altında tutmanın mümkün olmayacağı, rakip

tarafın ön alıcı veya yanlış bir hamlesinin olayları geri dönülemez bir noktaya tırmandırabileceği de akıldan çıkarılmamalıdır.²²

Kaynakça

- Arı, T. 2002. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Bursa: MKM yayıncılık.
- Beitz, C. 1979. *Political Theory and International Relations*, Princeton University Press,
- Bull, H. 1995. *The anarchical society, a study of order in World politics*. Macmillan Press.
- Drew, D. M., Snow, D. M. 2006. *Making 21st Century Strategy*. Air University Press.
- Göktepe, O. 2017. *United Nations Peacekeeping Operations*. İstanbul: Cinius Yayınevi.
- Heywood, A. 1997. *Politics*. Palgrave Macmillan.
- Kissenger, H. 1994. *Diplomacy*. New York: Simon and Schuster.
- Levy, J. 2006. *War and Peace, Handbook of International Relations*. London.
- Morgenthau, H. 1993. *Politics Among Nations, The struggle for power and peace*. McGraw-Hill
- Robertson, I. 2012. *The Winner Effect, The neuro science of success and failure*. New York.
- Salman, A. and Bick, A. 2017. *Trump's National Security Strategy: a new brand of mercantilism*. Carnegie Endowment for International Peace.
- Snow D. 2016. *Thinking About National Security*. Routledge.
- Sokolski, H. 2004. *Getting Mad: Nuclear Mutual Assured Destruction, its origins and practice*. University of Michigan Library Press.
- Uygun O. 2003. *Demokrasinin tarihi, felsefi ve ahlaki boyutları*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Uygun, O. 2003. *Demokrasinin tarihsel, felsefi ve ahlaki boyutları*. İstanbul: İnkılap Kitapevi
- Waltz, K. 2001. *The State and War*. New York: Columbia University Press.
- Waltz, K. 2010. *Theory of International Politics*. Waveland Press.
- Watson, A. 2003. *The Evolution of International Society*. New York: Routledge.
- Yalçın, H. B. 2017. "Ulusal Güvenlik Stratejisi: ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Çin." *Strateji Araştırmaları Serisi-2*. İstanbul: SETA.
- Yılmaz, S. ve Alagöz, İ. 2017. *CIA ve Orta Doğu*. İstanbul: Kripto Basın Yayın.
- Yılmaz, S. 2018. Rus Realizmi, *Academia*. 15.10.2018
http://www.academia.edu/35634925/Ortadoguda_Rus_Realizmi_ve_Turkiye.

²² 2018 yılında Military Times gazetesinin ABD Silahlı Kuvvetler personeli arasında yaptığı bir ankette, katılanların yarısının Donald Trump yönetiminde ülkenin büyük çaplı bir savaşa girebileceğine inandıklarını ortaya koydu. Gazetenin, 2017 yılında aynı içerikteki anketinde, savaş olabileceğini düşünen askerlerin oranı %5 olarak belirlenmişti. Anket sonuçlarına göre, ABD'ye en fazla tehdidi Rusya olarak görenler %71 iken, bunu ikinci sırada %69 ile Çin almıştır.

Submission: 22.01.2019
Acceptance: 29.01.2019

Türkiye’de Latin Harflerinin Kabulünün Romanya Gazetesine Yansımaları

Nilgün Nurhan Kara¹

Türkiye’de Latin Harflerinin Kabulünün Romanya Gazetesine Yansımaları

Öz

Romanya’nın Dobruca bölgesinde yaşayan Türkler, XIX. yy sonlarında çıkardıkları Türkçe gazetelerle basın hayatında yer almışlardır. Burada yayımlanan gazetelerden biri de Romanya ismi ile çıkarılmış olup, bölgede yaşayan Türklere dair bilgilere yer verilmiştir. Romanya Gazetesi’nde yer alan konular arasında, Türkiye’de Latin harflerinin kabulü ile ilgili yaklaşımlar dikkat çekmektedir. Türkiye’de Latin harflerinin kabulünün, Dobruca’da yaşayan Türkleri nasıl etkileyeceğine dair değerlendirmeler mevcuttur. Romanya Gazetesi’nde yer verilen haberlerde Latin harflerini Dobruca Türklerinin de kullanması gereği üzerinde durulmaktadır. Bu makalede Türkiye’de Latin harflerinin kabul süreci ve konu ile ilgili olarak Romanya Gazetesi’ne yansımaları değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Dobruca Türkleri, Romanya, Romanya Gazetesi, Harf İnkılabı, Latin Harfleri.

The Adoption of the Latin Alphabet in Turkey and its Reflections on the Romania Newspaper

Abstract

The Turks living in the Dobruca region of Romania took part in the press with the Turkish newspapers published in the late 19th century. One of the newspapers published here was published under the name of Romania and was given information about the Turks living in the region. Among the topics in the newspaper Romania, draws attention approaches related to the adoption of the Latin alphabet in Turkey. The adoption of the Latin alphabet in Turkey, Turks living in Dobruca assessments are available on how to impress. In the news published in the Romanian newspaper, it is emphasized that the Turks of Dobruca should use Latin alphabet. In this article, in Turkey, the admissions process of the Latin alphabet and reflections on the subject in the Romanian newspaper will be evaluated.

Keywords: Turks of Dubruca, Romania, Romanian Newspaper, Alphabet Revolution, Latin Alphabet

1. Giriş

Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyetine geçiş sürecinde yaşanan değişimler arasında önemli bir halkayı “harf inkılabı” veya “yazı devrimi” olarak isimlendirilen yazı sisteminde gerçekleştirilen değişim oluşturmaktadır. Tanzimat döneminde başlayan Arap yazı sistemine yönelik eleştirilerin temelinde siyasi, ekonomik ve kültürel nedenler bulunmakla birlikte değişim taleplerinin önemli bir sebebi olarak Türkçe seslerin Arap harfleriyle ifade edilememesinden kaynaklanan okuma ve yazma öğretimine ilişkin zorluklar olduğu gerekçe gösterilmekteydi (Aydın, 2012, s. 61). Osmanlı Devleti’nin son asırlarında okuma yazma oranının gittikçe azalmasına yol açtığı ileri sürülmekteydi. Yeni yönetim anlayışıyla hızlı bir şekilde okur-yazar oranını yükseltmenin yeni bir alfabeye daha kolay olacağı tartışmalarına, milli sınırlar dışında kalan Türk toplulukları ile iletişimin kopacağı endişeleri de dile getirilmeye başlandı. Bu tartışmalar sadece Türkiye’de değil sınırlarımız dışında kalan Türk coğrafyalarında da yaşanmaktaydı. Nitekim bu coğrafyalardan birisi olan Romanya Dobruca Türkleri arasında yaşanan tartışmaları basına aksettği şekliyle bu çalışmamızda ele alacağız.

Dobruca’nın batısında ve kuzeyinde Tuna ve bu nehrin kollarından Lom ve Pravadi, doğusunda Karadeniz, güneyinde Deliorman yer almaktadır. Coğrafi yapı ve iklim bakımından

¹ Assistant Professor. Izmir Kâtip Çelebi University, Izmir, TURKEY. Department of History. nnkara@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6168-5996>

Romanya ve Bulgaristan'dan farklı olup Kuzeyde bulunan ve fazla yüksek olmayan dağ silsilesi Maçin'den Tulça (Tulcea) şehrinin güneyine kadar uzanmaktadır. Dobruca'nın güneybatısı eskiden sık ormanlarla kaplı olduğundan bu bölge eskiden beri Deliorman diye adlandırılmıştır. Romanya'nın Teleorman vilayetinin adı da buradan gelmektedir (Karpas, 1996, s. 482). Dobruca'nın yüzölçümü 23.262 km² olup Köstence, Tulça, Kalyakra (Pazarcık) ve Durostor (Silistre) sancaklarından meydana gelmiştir (Ülküsal, 1966, s. 13).

Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulduğu süreçte Romanya hükümetinin uygulamaya koyduğu birtakım politikalar sebebiyle Romanya'dan Türkiye'ye göçler yaşanmakla birlikte Romanya'da hayatlarına devam eden Türkler de mevcuttu. Türkler burada varlıklarını devam ettirirlerken matbuat alanında da faaliyet yürütmüşlerdir.² Dobruca'da basın faaliyetleri 1900'lü yıllarda başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet sürdüğü dönemde bu bölgede Türkçe gazete ve dergi çıkarıldığına dair bir belge mevcut olmadığından dolayı kesin bir bilgi yoktur. İstanbul'da yayınlanan gazeteler Dobruca bölgesine de gönderilmeye çalışılmıştır. Basın faaliyetlerinin gecikmesinde etkili olan sebepler arasında Osmanlı Devletinden ayrılmasından sonra İstanbul ile olan ilişkilerde meydana gelen kopukluktur. Bu sebeple de Türkler, matbaa ve basın- yayıncılık organlarını İstanbul'dan yardım almadan oluşturmak zorunda kalmışlardır. Bu şartlarda ilk gazete 1888'de Dobruca Gazetesi adıyla çıktı (Aksu, 2005, s. 14-15). Diğer bir Türk gazetesi de 1921-1932 yılları arasında Romanya'da yayınlanan "Romanya" olmuştur (Ömer, 2013, s. 174). Bu gazete, 5 Ağustos 1921'de İsmail Zandallı tarafından Pazarcık'ta çıkarılmaya başlanmıştır. İlk zamanlar diğer gazeteler gibi vaktinde ve düzenli çıkmış olmakla birlikte sonraları ara-sıra yayınlanmıştır (Ülküsal, 1966, s. 160). 1928 yılına gelindiğinde yer verilen konular arasında Türkiye'de Latin harflerinin kabulü meselesi de bulunmaktadır. Uygulanması planlanan yenilik Türkiye'de olmakla birlikte Romanya'da yaşayan Türkleri de ilgilendirmektedir. Bu değerlendirmelerin gazeteye yansması ile dikkat çekicidir.

Balkan coğrafyasında 500 yılı aşan bir süre hâkim olan Osmanlı Devleti, zengin kültürünü bu bölgeye taşımış, kurulan ilişkilerle kültür paylaşımları olmuştur. Bölgeye göç eden Türk halklar, kültür ve geleneklerini taşımışlardır (Bozkurt, 2008, s. 23). Yaşadıkları coğrafyalardan biri olan Dobruca'da yayınladıkları gazeteler ve dergiler kültürün yansıdığı önemli öğeler arasındadır.

2. Türkiye'de Latin Harflerinin Kabulü ve Romanya Türkleri

Türkler tarih boyunca beş büyük alfabe kullanmıştır. Bunlar; Göktürk alfabesi, Soğd kökenli Uygur alfabesi (VIII – XV. asırlar arası), Arap kökenli Türk alfabesi (X- XX. asır), Kiril kökenli Türk alfabeleri (XX-XXI. asırda), Latin kökenli Türk alfabeleridir. (XX.- XXI asırlar arası) Türkiye'de alfabe meselesi 19. yy ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Arap alfabesinin yetersizlikleri, eksiklikleri olduğu fikrinden hareketle, önce ıslah edilmesi, daha sonra ise değiştirilmesi gündeme getirilmiştir. Tanzimat Dönemi'yle birlikte dil ve imla konusunda tartışmalar başlamış olup II. Meşrutiyet Dönemi'nde tartışmalar hız kazanmıştır. Türkiye'de Tanzimat döneminden yeni alfabenin kabulüne kadar geçen sürede yapılan dil tartışmaları devam etmiştir. Arap harflerinin devamı yolunda da fikir bildirenler mevcuttur. Fikirler arasında Arap harflerini işaretlendirmeyi, bazı harflerin atılmasını, harf sayısının artırılmasını, soldan sağa doğru yazmayı, Kufi yazı stilini, hareke yerine vokalleri karşılayan harflerin konulması

² Romanya Türkleri, bir zamanlar Osmanlı Devleti sınırları içinde yer almış olan Dobruca Bölgesinde hala mevcudiyetlerini sürdürmektedirler. Dobruca, Karadeniz ile Tuna nehri arasında kalan ve Bulgaristan sınırlarına kadar uzanan toprak parçasıdır. Bugün Romanya'da 14492 km² ve Bulgaristan'da 7780 km² bir alandan oluşmaktadır...” (Ülküsal, 1966, s. 13).

gerektiğini belirtmiştir. 1863'te Münif Paşa, Osmanlı Cemiyet-i İlmiyyesi'ne sunduğu projede Arap harflerinin bitiştilmeden ayrı yazılmasını ve "ses uyumu kuralı" nedeniyle sesli harflerin eksiksiz kullanılmasını önermiştir. Ziya Gökalp'in de aralarında bulunduğu bir grup Türkçü aydın, Latin harflerine geçişi savunulara karşılık Arap harflerinden vazgeçilmesinin Müslümanlar arasındaki bağları zayıflatacağı düşüncesiyle karşı çıkmıştır. Onlara göre Arap alfabesi, Türk lehçeleri arasındaki fonetik farkları da gizleyebilmesinden dolayı dil birliğini sağlayıcı önemli bir unsur olarak değerlendirirken, Zeki Velidi gibi bazı aydınlar uzun vadede bir "kültür buhran"ına yol açabileceğini düşündükleri alfabe değişimine karşı çıkmışlardır (Açık, 2008, ss. 1-2).

Cumhuriyet döneminde Latin alfabesine geçişle ilgili yapılan çalışmalar sonucunda 28 Ağustos 1928'de Latin alfabesi temelindeki Türk alfabesi kabul edilmiş ve 1353 sayılı kanun, 3 Kasım 1928'de Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Açık, 2008, ss. 1-2). Gazi Mustafa Kemal, kabul edilen harfleri "Türk milletinin kolayca okuyup yazmasını sağlayacak bir anahtar" diye nitelendirmiş ve böylece yeni yılla birlikte yasaklanacak olan Arap harflerinden ayırmış oluyordu (Kinross, 2003, ss. 513-514).

Azerbaycan Hükümeti ise Latin kökenli yazıyı 22 Temmuz 1922 tarihinde kabul etmiş ve bu konudaki kararı ile ilgili yazı, 31 Temmuz 1922'de Ankara'ya ulaşmıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa bu yazının gelmesinden bir ay kadar önce (Haziran 1922) Halide Edip'e, Batılılaşmaktan ve Latin harflerini kabul etme olanaklarından bahsetmişti (Tongul, 2004, s. 109).

Türkiye'de Latin kökenli alfabenin kabul edilmesi, Romanya'da yaşayan Türkler gibi dış Türkleri de etkilemiştir. Bu coğrafyalardan Bulgaristan'daki Türk gençlerinin Latin harflerini benimsemeye başladığı ve Türkiye'deki yenilikleri yakından takip ettikleri görülmüştür. "Bulgaristan Türk Muallimler Birliği" Türkiye'de yeni yazıya geçilir geçilmez Türk harfleriyle öğretim yapılmasını kararı almıştır. (Kayıran ve Metintaş 2009, ss. 199) Bununla birlikte 1926 yılında Bakü'de Turan topluluklarının sosyal ve kültürel alanlarda kalkınmaları ile ilgili problemleri incelemek üzere kongre toplanmış ve Sovyet sınırları içerisinde bulunan Türk-Tatar ülkelerinde Latin harflerinin kabulüne karar verilmişti. Böylece, Karadeniz kıyılarından Çin Türkistan'ına kadar Latin alfabesi kullanılabilirdi. Bu coğrafya için sosyal, politik, ekonomik açıdan önem taşımakta idi (Gentizon, 1983, ss. 152-153).

Peyami Safa, Türk İnkılabına Bakışlar adlı eserinde Latin harflerinin kabulünün gündeme gelişini aktarırken; "Balkan Harbi'nden sonra, felâketin verdiği dehşete, memleketin istikbali için bütün benizleri sarartan endişeler de karışınca, hasta adama her biri kurtarıcı birer deva koşturmak derdine düşen fikir sahipleri arasında bütün meseleleri ortaya döken münakaşalar baş göstermişti..." ifadelerinden sonra "Latin harflerini alalım mı, almayalım mı? Arap ve Acem kültürlerinden tecrit edilen bir Türk'ün medeni bir kıymeti kalır mı, kalmaz mı? sorularına yer vermektedir (Safa, 1988, s. 14).

Latin harflerinin kabulü meselesi "birinci derecede yerli mesele" olarak nitelenirken, fikir adamlarının çoğunun geri kalmanın önemli sebeplerinden birinin "elifbanın noksanlarında" olduğu görüşü belirtilmektedir. Ayrıca Latin harflerinin alınmasını isteyenlerin kendi aralarında: yeni şekiller icadına girişenler ve Arap harflerinin tadilini düşünenler olmak üzere ayrılıkların bulunduğunu belirtilmektedir. Devamında : "Fakat bunların hepsi, elifba meselesi halledilmedikçe, bizim için öz ve tez ilerlemenin imkânsızlığında birleşmişlerdi." denilmektedir. Bununla birlikte: "Yeni bir elifba isteyenlere karşı sadece tadil taraftarları ekseriyette idiler. Terbiyeci Satî bunların başında görünüyor, yarım asırdan beri bütün dünyayı hayret içinde bırakacak kadar büyük bir süratle terakki etmiş olan Japonların bizimkinden yüzlerce kat daha zor bir elifbaları olduğunu, yirmi otuz binden fazla harfleri bulunduğunu, bir Japon âlim ve edebi için en aşağı on beş yirmi bin harf öğrenmesi lâzım geldiği" ve "Elifbanın zorluğu terakkiye

mâni olsaydı, Japonların bir adım bile atmaması icap ederdi” görüşleri aktarılmaktadır (Safa, 1988, s. 27).

Peyami Safa, Latin Harfleri ile ilgili ifadelerle yer verdiği kısımda ise garptan getirilen medeni adetler arasında Hristiyan ananelerinin de olduğunu belirtirken: “Garb takvimi ve Avrupa muaşeretini Hristiyan’dır. Lâtin harflerini kabul ve -meselâ Üniversite gibi- garb tabirlerini ve ıstılahlarını Arabinkilere tercih ettikten sonra bütün âdetleri ve sembollerini, İslâm beynelmileliyeti içinden çıkararak, Hristiyan beynelmileliyeti içine girmiş oluyoruz...” Burada görüldüğü üzere Latin alfabesinin kabulü üzerine farklı düşünceler mevcuttur (Safa, 1988, s. 65).

Latin harflerinin kabulü konusuna muhalif düşünenler bulunmakla birlikte Romanya Dobruca Türklerinin Türkiye’deki Latin harflerinin kabulü meselesi ile ilgili tartışmaları yakından takip ettikleri görülmektedir. Bunlardan biri olan Romanya Pazarcık’ta yayınlanan Romanya Gazetesinde “Türkiye’de Latin Harflerinin Tatbiki” denilerek paylaşılan haberde Ankara’da konu ile ilgili olarak oluşturulan encümenin epey zamandan beri çalıştıkları ve “hariçten filologlar tarafından yapılan muhtelif teklifler karşısında icap eden tadilatı yaparak kati bir elifba projesi...” oluşturduklarını ifade eden yazı dikkat çekmektedir.³ Komisyonun çalışmalarını tamamladıktan sonra gramer ve harf yönünden uzmanlara havale edecekleri ve bundan sonra harfler kabul edildiği takdirde okullarda harflerin tatbik edilmesinin nazar-ı dikkate alınacağı bildirilmektedir. “İstanbul matbuatının komisyonundan aldığı malumata nazaran hiçbir çift kabul edilmediği gibi işaretli harflerde seda-i sağırıye indirilmiştir. Beynelmillel esasata riayet edilmek üzere ism-i haslar, coğrafi isimler, ilmi, fenni müşkülata duçar olunmayacak derecede hal edilmiştir. Latin harflerinin Türkçemize tatbiki birçok mahzurları da bertaraf etmiş olacaktır. Yeni Türk imlasında bütün harflerin sarahatle okunması temin edileceği...” belirtilmektedir. Burada görüldüğü üzere Türkiye’deki gelişmeler takip edilmek suretiyle Latin harflerinin yetkililerce tetkik edildikten sonra hükümete arz edileceği ve kabulünün ardından hemen ilkokullarda tatbik edileceğine şüphe olmadığı değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Türkiye’de Türkçeden başka bir lisan olmayan ilkokullarda biraz zorluklara tesadüf edilebileceği vurgulanırken Dobruca’da ise böyle bir durum olmayacağı düşünülmektedir. “... Çünkü ilk mekteplerimizde Romence tedarisat mecburidir. Romen alfabesi ise Latin harfleriyle yazılmaktadır. Mekteplerimizde mahalli lisan tedrisinin mecburiyeti Latin harfleriyle tedris edilecek, evvelce sağdan ve soldan birbirine tamamıyla zıd iki çeşit yazı öğrenmek mecburiyetinde kalan mektepliler artık yalnız soldan ve her iki lisanda Latin harfleriyle yazmak öğrenmek, bu suretle daha çabuk meleke kesb etmiş olacaklardır. İtiraf etmek lazım gelirse mekteplerimizde ki elifba tedrisatı usulsüzlük ve müşkülât içerisinde devam olunmaktadır. En iyi pedagojik bir elifba kitabı bile tahrir ve imla yanlışlarıyla doludur. Aynı kelime, kitabın birinci ve ikinci sahifelerinde başka şekilde yazılmış, kitabın sonlarına doğru aynı kelimenin imlası değiştirilmiştir. Türkçemizde ki imla meselesi zaten asırlardan beri münakaşa edile edile bir yılan hikâyesi haline gelmiştir de ilan-ı hal edilememiştir.” şeklinde değerlendirilmektedir. Yine deniliyor ki Arap alfabesi ile okuma yazmanın beş altı ay sürdüğü oysa Latin alfabesi ile iki ayda okuma yazma mümkün olabileceği görüşüne yer verilmektedir. “Yazılışı başka, okunuşu büsbütün başka olan bir kelimenin imlasını senelerce öğrenemeyenler aramızda az mıdır?” sorusu ile de Türkiye’de planlanan Latin harflerinin kabul edilmesi meselesinin lehine bir tutumun benimsendiği görülmektedir. Hatta bir diğer soruda “Okur, yazar hatta münevver geçinen vatandaşlarımız arasında eline geçirdiği bir gazeteyi baştan aşağı yanlış

³ BCA., Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer No: Kutu: 29, Gömlek: 32, Sıra: 20, 23. 5. 1928; Latin harflerinin kabulü ile ilgili olarak oluşturulan heyette; İstanbul mebusu Falih Rıfki, Mardin mebusu Yakup Kadri, Karahisar mebusu Ruşen Eşref ve Darul funun müderris muavini Ragıp Hulusi, Darul funun muallimlerinden Ahmed Sadaret muallimlerinden Fazıl Ahmed, Harbiye memurlarından İbrahim Garandi ve Talim Terbiye reisi Muhammed Emin ve azadan Asaf beylerin isimleri yer almaktadır. Belge Ek-1.

okuyan az mıdır?” denilmekte ve Arap harflerinin kullanılarak Türkçe okuma- yazmanın ortaya çıkardığı yanlışlıklara, sıkıntılardan söz edilmektedir. “Lisanımıza mal olmuş Arapça ve Acemce kelimatı derste okuyacak kaç kişi var?” denilerek bu kabahat, halkımızın cehaletinden ziyade Arap alfabesindedir, değerlendirilmesi yapılmıştır. Bunun sebebi olarak; “çünkü birçok kelime vardır ki okunduğu gibi yazılmaz ve yazıldığı tarzda okunmadığı gibi.” şeklinde açıklanmaktadır. Yapılan mevcut değerlendirmelerden sonra Latin harflerine geçmenin Romanya’da yaşayan Türkler için çok kolay olacağı belirtilmektedir. Bu durumun gerekçesi “Çünkü mecburi olan tahsil ibtidaiyi ikmal etmeyen ve Latin harflerini tanımayan bir genç yoktur.” Devamında ise “İrk itibarıyla bizden olan Macarlar bu günkü terakkiyatını Latin harflerine medyundur. Bu cihet filologlar tarafından tetkik ve tahlil edilmiş delaili ilmiye ile teyit olmuştur.” denilmek suretiyle de yine Latin harflerinin toplumun gelişmesi açısından önemi ifade edilmiştir. O gün Türkiye’de meydana gelen gelişmelere dair ; “İlmi, içtimai, dini birçok inkılaplara sahne olan Türkiye Cumhuriyetinin, Latin harflerinin kabulü hususunda gösterdiği arzu ve tehalük cidden şayan-ı takdirdir ve tebriktir” şeklinde değerlendirilmiştir. Burada yer verildiği üzere Türkiye’de Latin harflerinin kabulü ile ilgili olarak mevcut gelişmelerin takdirle karşılandığı görülmektedir (Romanya, 23 Temmuz 1928).

Latin harfleri ile ilgili olarak oluşturulan komisyonun çalışmaları sonucunun resmen ilan olunması ile birlikte Romanya gazetesinin de “Yakında neşr olunacak olan bu hurufata gazetesinde bir sütun açacak ve okuyucularımızı böylelikle bu yeni hurufatla muhaberebeye alışdırılacaktır. Zaten biz Dobruca Türkleri Latin harflerine yabancı değiliz. Biz iki sedalı ve sedasız harfleri bilmekle pek kolay lisanımızı yazabileceğiz.” Burada konunun daha evvel burada gündeme geldiğini de yine yer verilen ifadelerden öğrenebilmekteyiz. Dört ay önce “genç kafalı” olarak nitelenen Dr. İbrahim Temo’nun yolladığı İstanbul’un meşhur “İçtihat” mecmuasından alınan yazıya yer verilmektedir; “Lazımı tahkik eden bir şeyden tekrar lüzumundan bahs etmek abasle işigal olduğu için bu babda fikir edinmek isteyenleri “İçtihad” ın 180 numrosunda Doktor İsmail Şükrü Beyin ve 192 numrosunda muallim Lütfü Bey’in ve 240 numrolu nüshasında Munif Paşa merhumun raporu münasebetiyle Doktor Abdullah Cevdet Bey’in mülahazatının ve 65 sene evvel Kafkasyalı Feth Ali (Bay) ın tekliflerinin mütalahasını tavsiye ederim...

Bu mesaidele benimde biraz tecrübem var. Meşrutiyet inkılabını müteakib Arnavudlar milli harflerini ıslaha kalkışdıkları sırada bende Fenike hurufatı taraftarı olduğum için pek çok uğraşdım...”denilmektedir. Bu yazıda Latin harflerinin kabulünü destekleyen ifadeler yer verilmeğe devam edilmektedir. “... Fenike harflerinin son şekli tekâmül ve yazılışda suhuleti olan Latin harflerini Hristiyanlık doğurmadı...” denilirken “... Bizde artık bu lüzumu tamamen his ettik buna fesad ve taassub dış geçiremeyecektir. Er geç kabul olunacak...” Bazı zevatin; “... beş asırda kör total kütüphaneler dolusu bunca eser husule getiren Osmanlı edebiyatının eski bir paçavra gibi atılamayacağını öne sürmek af olunamayacak bir hata irtikâp olunacağı zannında bulunmak da iseler de, tarihte misli yok böyle azim ve mühim bir inkılap yapan azimkâr dahi ve yorulmaz hükümet ve bu harekete kan bahasına zahir olan cumhuriyetçi millet, bu hurufat meselesinin başımızdaki kırmızı çuhanın siyaha tebdiline benzemez pek basit bir şey olmadığını takdir ederek ona göre tedbir ittihaz edecek ve sağlam adımlarla ilerleyecektir” denilmektedir (Romanya, 13 Ağustos 1928). Yazıda, Türkiye gündeminde olan tartışma konularının o günlerde Romanya gazetesinde yer aldığı görülmektedir.

Konu ile ilgili bir diğer yazı ise 20 Ağustos 1928 tarihli bir sonraki çıkan sayıdadır. Bu kez yazının başlığı “Yeni Türk Harflerini Kabul Etmeliyiz” şeklindedir. “Büyük ve dahi Gazinin irşadıyla Türkiye’de husule gelen yüksek ve türlü inkılap, değil yalnız Türkiye’de, yabancı memleketlerde yaşayan Türkler ve Müslümanlar içinde pek büyük kıymeti ve ehemmiyete haizdir. Gazimiz Martin Luter’in ve Büyük Petro’nun uzun senelerde yaptıklarını, idari ve

içtimai inkılapları bir hamlede daha mükemmel ve meşhur surette yarattı ve başardı. (...) Medeniyetin dev adımlarla terakki ettiği ve milliyet prensibinin heyecanla ve büyük alaka ile münakaşa edildiği devirde ve asırdayız. Medeniyet her tarafa uzandığı ışıktan kollarıyla her şeyi uyandırırken kendi hesabına temayüz ve değiştiriyor.” Milletlerin, kendilerini kuvvetlendirmek, diğerlerini zayıflatmak ve eritmek için çarpıştıkları ifade edildikten sonra: “...Hadiseler gösteriyor ki, kara taassup ve muhafazakârlık siyasetinde ertelenmeyen ve değiştirilmeyen milliyet, ali hars ve medeniyet ile muhafaza olunan milliyetten çok nakıs ve sukuttur. Polonya, Finlandiya, Çekoslovakya... gibi medeni milletler, milliyetlerini muhafaza etmekle beraber, neler kazanmışlar ve kazanmaktadırlar...” denilmektedir.

Şevket Cevdet Efendinin başkanlığında Pazarlık Türk Heyeti Talebesinin Yeni Türk Harflerini prensip itibariyle kabul ve öğretmek konusunda almış olduğu prensip kararı tebriğe değer bulunmaktadır. Hemen ardından ise Dobruca Türkleri adına duyulan endişeye yer verilmektedir. Burada Latin harflerinin Türkiye’de uygulamaya girdiği takdirde eğer Dobruca’da kabul edilmez ise ortaya çıkacak durumdan dolayı duyulan endişe belirtilmektedir. Dobruca Türkleri açısından söz konusu olan durum alfabe değişikliğinin ötesinde değerlendirildiği görülmektedir. “ Yeni harfleri kabul etmesek, birkaç sene sonra, İstanbul’da eski Türk harfleri bulunmayınca ne yapacağız? Avrupa dökümhanelerine ısmarlamaya kudret-i maiyemiz kifayet edecek mi? Mısırdaki dökülüyorsa- Arap harfleri olduğundan- ihtiyacımızı temin eder mi?...” ifadeleriyle mevcut endişeler ortaya koyulmaktadır. Devamında Bulgaristan’da yaşayan Türkler içinde durumun aynı olduğu belirtilmektedir. “Elimizde hurafat varken kitap tertip ve tab edemiyoruz. “denildikten sonra “Yarın hem hurafatsız ve hem kitapsız kalınca çocuklarımıza ne okutacağız? Bilmecburiye ve bil zaruriye yeni Türk harfleriyle yazılmış kitapları değil mi? Üç, beş sene sonra yapacağımız bir işe bu gün başlasak muvaffak olmaz mı? Analarımız: “bu günkü işini yarına bırakma!” dememişler mi?

İlmi ve iktisadi fâideleri aşikâr olan yeni Türk harflerini kabul etmek de tereddüt edenler ve edecekler şüphesiz kara mutasıp ve muhafazakâr olanlardır. Bunlarda ancak bir nokta-i nazardan muhakeme yürüteceklerdir: Çocuklarımız eski harfleri okumazlar ve bilmezlerse onlarla yazılmış Kuran-ı Azim lisanı nasıl talâvet edecekler? Rica ederim, hakiki dindarlık ve Müslümanlık, manasını ve mefhumunu asla anlamaksızın, zevk-ü huşu ile okuduğumuz Arapça Kuran-ı Kerim telaffuzunda ve ahenginde midir, yoksa her hangi bir şekli harfle öz lisanımıza tercüme edilmiş Kuran-ı Kerimin manasını ve mefhumunu anlayarak teemmül ve tefekkür ile okumamızdır. Yeni Türk harfleriyle mükemmel ve tam surette Türkçeye tercüme edilmiş Kuran-ı Kerim elbette yazılacaktır. Eski harfleri terk etmek Kuran-ı Kerim okumaktan ve Müslümanlıktan vaz geçmek midir? Dinsiz hiçbir insan yaşayamadığı gibi hiçbir millette olamaz. Din, ruhun iltica ve istiâd edeceği, bir akide ve bir mefhumdur. Ruh, bunlarsız sükûnet ve saadet bulamaz. Bu akide ve mefhumda ruh gibi şekilden ve suretten aridir. Şekiller, anlatmak için bir vasıta, maksad değildir. Mamafih; her mektebde, bütün dersler yeni harflerle okunmakla beraber, Müslümanların kitabı-ı mukaddeslerini, inzal buyurulduğu heyeti ve şekli ile okumana veya okuyabilmeleri için, çocuklara mütehasıs bir muallim tarafından ayrıca eski harfler ve Kuran-ı Kerim dersi verilebilir. Dini uğrunda bu kadar zahmete ve külfete kim katlanmaz?

Netice itibariyle: her hususda kendimize rehber ittihaz edegeldiğiniz Türkiye’nin yeni harflerini behemehâl ve derhal kabul ve onun yaratacağı medeniyeti adım adım takip etmeliyiz” (Romanya, 20 Ağustos 1928). Burada Latin harflerinin kabul edilmesinin inanç açısından da ele alınmakta ve konu ile ilgili endişeleri gidermeye yönelik gayret sarf edilmektedir.

Resim 1. Kalyakra (Pazarcık) Sancağı “Kuş Kondu” Karyesi Ahali-i İslamiye’sinin 923 senesinde inşa ettirdikleri asri Türk Mektebi (20 Ağustos 1928, *Romanya*)

Aynı tarihli gazetenin arka sayfasında yer verilen haber “Mektep Kitapları” başlığı altında olup; “Bükreş Maarif nezaretinin 19 Eylül 1928 tarihli ve (117072) numrolu müsademesiyle Dobruca İslam mekteplerinde tedris edilmek üzere İstanbul’a sipariş etmiş olduğumuz mektep kitapları gelmiştir. (Romanya, 15 Teşrin-i Evvel 1928) Yeni Türk harfleriyle yazılmış en son tadilatı hazırlamağa ve imla kâğıdı dahi mevcuttur...” denilmektedir. (Romanya, 15 Teşrin-i Evvel 1928).

Türkiye’deki harf inkılabını yakından takip eden Gazete, Türkiye’de Latin harflerinin kabulüne dair Mustafa Kemal Paşa’nın beyanatını;

“Gazi Hazretleri Diyor ki:

Yeni Türk harfleri çabuk öğrenilmelidir. Yeni Türk harflerini her vatandaşa kadına, erkeğe, hamal, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik biliniz.

Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir heyet-i içtimaiyenin yüzde onu, yirmisi okuma yazma bilir, yüzde sekseni bilmezse bu, ayıptır. Bundan insan olanlar utanmak lazımdır. Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir; İftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa bu hata bizde değildir. Türkün seciyesini anlamayarak kafasını bir takım zincirlerle saranlardadır.

Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları tashih edeceğiz. Hataların tashih olunmasında bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayet bir sene iki sene içinde bütün Türk heyeti içtimaiyesi yeni harfleri öğreneceklerdir.

Türk milleti pazusuyla kafasıyla bütün âlem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir” şeklinde okurlarıyla paylaşmaktadır (Romanya, 25 Teşrin-i Sani 1929). Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın halkın desteği ile bir iki sene içerisinde yeni harflerin Türk halkı tarafından öğrenilebileceği beklentisini beyan eden yazının alt kısmında yer alan yazı yine Latin harfleri üzerine olup: “Gençlerimiz yeni harfleri öğreniyor” ifadeleriyle şehrin gençlerinden bir grubun eski cami mektebinde yeni Türk harflerini öğrenmek maksadıyla bir “gece kursu açmağa” karar verdikleri belirtilmektedir. “ Gençlerimizin, uzun kış geçelerinde en kıymetli vakitlerini, beyhude zayi etmeyerek bu gibi istifadeli derslere hazır etmeleri cidden şayan-ı takdirdir. Müteşebbislerini alkışlarız.” (Romanya, 25 Teşrin-i Sani 1929) ifadeleriyle Dobruca gençlerinin alfabe meselesindeki gayretlerine, çabalarına değinilmektedir.

Harf inkılabının bir sene sonrasında “Harf inkılabının zaferi” başlığı ile birlikte “mesud gece ile idrak edildiği” ifade edilmektedir. Burada; “Geçen sene bir kanun-u evvelde büyük bir inkılap daha yapmış, yeni harfleri kullanmaya başlamıştık. O günden itibaren Arap harfleri maziye karıştı. Gazeteler, devair-i yeni Türk harflerini kullanıyor... Halkı okutmak için yer yer millet mektepleri açılıyordu. Bu inkılap, tarihimizde muazzam bir irfan sahifesinin kapılarını açmış oldu. İnkılabın ehemmiyetini şuurlu bir irfan uyanıklığıyla kavrayan bütün millet, yek vucud bir kitle halinde kendi harflerini öğrenmek için çalıştı ve çalışıyor. Bugün arkamıza dönüp baktığımız zaman geçtiğimiz yolun çetinliğini, fakat kazandığımız neticenin azametini daha iyi anlıyordu. Bu bir yıllık kısa mazi parçasını yarım asırlık terfi hamleleriyle dolu olduğunu görüyoruz. Gayeye doğru yürümüş gayretli, neticede kazanmış şerefli olmuştur. Dün bir milyondan fazla vatandaş milli harfleri öğrendi, bu gün yüzbinlerce Türk millet mekteplerinde çalışıyor, yarın bütün millet okuyacak...” Çalışmaların aynı gayret ve aşkla devam edeceğine duyulan güven dile getirilirken, “bir gün Türkiye’den cehaletin kalkacağına şüphemiz yoktur...” (Romanya, 7 Kanun-i Evvel 1929) denilerek bundan sonraki süreçle ilgi olumlu beklentiler ifade edilmektedir.

Günümüzde Romanya Türklerinin durumuna yönelik olarak azınlık politikalarının halen sınırlı olduğu ve dil, kültür ve eğitim gibi azınlık haklarının ise hala dar bir çerçevede ele alındığı belirtilmektedir. Bununla birlikte; “Azınlıklar başka politikalardan da etkileniyor. Azınlıkların siyasi temsili farklı şekilde ele alınıyor. Azınlıkları temsil etmek için seçilen topluluk temsilcileri azınlık hakları üzerinde çalışmıyor. Bu yüzden Türk Tatar azınlığın siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik hayata katılım derecesini ölçmemiz zorlaşıyor” (İsmail, 2015, s. 487) değerlendirilmesine yer verilmektedir.

3. Sonuç

Osmanlı Devleti’nin dağılmasının sonrasında hâkim olduğu coğrafyadan Türkiye’ye göç eden Türkler olduğu gibi, yaşadıkları topraklarda hayatlarına devam edenler de olmuştur. Gerek Osmanlı Devleti idaresinde yaşarken gerekse sonrasında buldukları memleketlerde gazeteler yayınlamak suretiyle toplum hayatı açısından önemli bir faaliyet olan gazete çıkarma faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Gündeme getirdikleri konular arasında yer alan Türkiye’de Latin harflerinin kabulü meselesi ise Dobruca Türkleri açısından bir alfabe değişikliğinden çok daha önemli bir mesele olduğu ele alınan haberlerden görülebilmektedir. Çünkü burada yaşamlarını devam ettiren Türkler için Türkiye ile süregelen irtibat bağı olarak yazı önemlidir. Türkiye’den farklı alfabe kullanılmasının ortaya çıkaracağı sakıncalar gündeme getirilerek konu ile ilgili haberlerde aynı alfabenin kullanılmasının desteklediği görülmektedir. Ayrıca Romanya’da Arap harflerinin yanı sıra okullarda Latin harflerinin öğretiliyor olmasından dolayı Türkiye’den daha kolay bir gelişme sürecinin olacağı değerlendirilmektedir. Görüldüğü üzere Dobruca Türklerinin basına yansıyan seslerinden biri olan Romanya Gazetesi’nin yazılarında Türkiye’de Latin harfleri kabulü ve Dobruca Türklerinin de aynı harfleri kullanması hususundaki destekleri gündeme getirilmektedir.

Kaynakça

- Açık F. 2008. “XX. Asrın Başlarında Türk Dünyasında Yaşanan Alfabe Değişikliklerinin Sebepleri, Gelişimi Ve Sonuçları”. *Başkent Üniversitesi Ve Türk Dil Kurumu I. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*.
- Aksu, A. 2005. “Romanya Türklerinde Kültürel Durum Ve Mektep Ve Aile Mecmuası”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. IX/1, ss.11-27.
- Aydın Ö. 2012. “Elifbâdan Alfabeye: İki Yazı Sisteminde Yazıbirim-Sesbirim Etkileşimi”. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 39 (Nisan), ss.61-86.

- Bozkurt, G. S. 2008. "Geçmişten Günümüze Romanya'da Türk Varlığı". *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 5, Sayı:17, Bahar, ss.1-31.
- Fazıl, M. H. 1928. "Yeni Türk Harflerini Kabul Etmeliyiz", *Romanya*, 20 Ağustos 1928, Sayı 510.
- Gentizon, P. 1983. *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- İsmail, N. 2015. "Kırım - Romanya Kırım Tatar Topluluğu". *Yeni Türkiye*, 81, ss. 487-493.
- Karpat, K. 1994. "Dobruca". *İslam Ansiklopedisi*. C.9, ss. 482-486.
- Kayıran, M. ve Metintaş, M. Y. 2009. "Latin Kökenli Yeni Türk Alfabesine Geçiş Süreci Ve Millet Mektepleri". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24 Ağustos 2009, ss. 191-206.
- Ömer, M. 2013. "Romanya'da Çıkan Türk Bir Gazete: Türk Birliği". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 9, Sayı 17, ss.171-186.
- Önal, M. N. 1994. "Romanya Türklerine Bakış". *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 93, Aralık, ss. 177-190.
- Romanya. 1928. 15 Teşrin-İ Evvel 1928, Sayı 518.
- Romanya. 1929. 7 Kanun-İ Evvel 1929, Sayı 549.
- Romanya. 1928. 13 Ağustos 1928, "Latin Hurufatı", Sayı 509.
- Romanya. 1928. 23 Temmuz 1928, "Latin Harfleri Münasebetiyle", Sayı 507.
- Romanya. 1928. 20 Ağustos 1928, Müstecib H. Fazıl, "Yeni Türk Harflerini Kabul Etmeliyiz", Sayı 510.
- Romanya. 1929. 25 Teşrin-İ Sani 1929, "Yeni Türk Harfleri Hakkında", Sayı 547.
- Safa, P. 1988. *Türk İnkılabına Bakışlar*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer No: Kutu: 29, Gömlek: 32, Sıra: 20, 23. 5. 1928.
- Tongul, N. 2004. "Türk Harf İnkılabı". *Anakara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.33-34, Mayıs-Kasım 2004, ss. 103-130.
- Ülküsal, M. 1966. *Dobruca Ve Türkler*. Ankara: Tkae Yayınları.

ARTICLES

AVIATION SECURITY:
ILLUSION OF SAFETY OR REALITY

Sotoris Kalfoglou

WOMAN LABOR FORCE IN DEVELOPMENT PLANS AND
LEGAL FRAMEWORK: THE CASE OF TURKEY

Pelin Yantur

HERMES'S JOURNEY FROM THE ANCIENT EGYPTIAN AND
HELLENISTIC WORLDS TO THE WORLD OF ISLAM AND
ANATOLIA

Sait Yilmaz

THE EFFECT OF BA'ATH IDEOLOGY ON TURKISH
FOREIGN POLICY

Yasemin Konukcu

TRUMP'S NATIONAL SECURITY STRATEGY AND NEW RISKS
THAT MAY APPEAR GLOBALLY

Orhan Göktepe

THE ADOPTION OF THE LATIN ALPHABET IN TURKEY AND
ITS REFLECTIONS ON THE ROMANIA NEWSPAPER

Nilgün Nurhan Kara